Л. М. Масол, Н. Є. Миропольська, О. В. Гайдамака

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА

10

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ.
АКАДЕМІЧНИЙ
РІВЕНЬ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Л. М. Масол
Н. Є. Миропольська
О. В. Гайдамака

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рівень стандарту. Академічний рівень

За загальною редакцією Л. М. Масол

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

КИЕВСКАЯ ЗАОЧНАЯ
ВЕЧЕРНЯЯ ШКОЛА № 1

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Р О З Д І Л І

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

Часовий проміжок від найдавніших часів до кінця XVI ст. охоплює три основних періоди: дохристиянський, княжий і польсько-литовський. Тривала еволюція художньої культури України на перетині різних культурних шляхів зумовила її самобутній розвиток.

ВСТУП

Цей розділ охоплює часовий проміжок від найдавніших часів в історії нашого народу, позначених зародженням первісних форм художньої творчості, до кінця XVI ст., коли Київська Русь після періоду високого культурного розквіту втратила державність і її землі опинились у складі сусідніх країн. Зміст розділу умовно розподілено на три основних періоди: *дохристиянський, княжий, польсько-литовський.*

Первісне мистецтво – один із найцікавіших аспектів теми про культуру **дохристиянської доби**, адже тут міститься чи не найбільше таємниць і припущень щодо походження мистецтва з різних видів діяльності людини – з магічних обрядів і ритуалів чи трудової діяльності, з емоційної потреби в красі, грі або в освоєнні навколишнього світу за допомогою умовних знаків-символів. Особливість первісної культури й мистецтва полягає в синкретизмі – відсутності чіткого поділу на види й жанри, невіддільності художньої і життєво-практичної сфер людської діяльності.

Яскравим прикладом культури пізнього палеоліту є *Мізинська стоянка* на Чернігівщині, де віднайдено зразки образотворчого і музичного мистецтва наших далеких предків.

Вершиною мідної доби вважають землеробську *трипільську культуру*, що постала на неозорих теренах Подніпров'я за часи єгипетських фараонів і тривала понад дві тисячі років (V–III тис. до н.д.).

Мистецькі традиції *скіфів* – войовничих кочівників з іранським корінням, які переселилися з азійських у південноукраїнські степи (IX ст. до н.д. – IV ст. н.д.), внесли в культуру наших предків потужний східний струмінь.

Значний вплив на весь стародавній світ, зокрема й на культуру скіфів і слов'ян, мала *античність* – колиска європейської цивілізації. З VII ст. до н.д. у Північному Причорномор'ї греки заснували міста-колонії: Феодосію, Ольвію (неподалік від Миколаєва), Херсонес (сучасний Севастополь), Пантікапей (сучасна Керч) – столицю Боспорського царства. Античний культ краси й досконалості сприяв становленню художніх традицій прадавнього населення України.

За дохристиянської доби провідну роль відігравала культура *східних слов'ян*, мережа їх поселень розкинулася по всій величезній території сучасної України.

Київська Русь періоду **княжої доби** (IX–XIV ст. н.д.) успадкувала духовно-естетичні ідеали багатьох попередників, зокрема Візантії, об'єднала східних слов'ян під владою київських князів і сягнула небачених висот у багатьох сферах духовного життя. З прийняттям християнства культурний розвиток України-Русі піднявся на новий щабель: по-

Руїни Херсонеса

Замок у Луцьку

ряд із народним активно розвивалося професійне мистецтво – література, архітектура та монументальний живопис, іконопис, хорова та інструментальна музика.

У часи тривалого занепаду, спричиненого монголо-татарською навалою, традиції першої Київської Держави зберігалися в культурних осередках Галицько-Волинського князівства. Тут утворилося сприятливе середовище для проникнення нових західноєвропейських художніх ідей, що збагатили візантійську основу культури русичів.

Культура **польсько-литовської доби** тісно пов'язана з гуманістичними ідеалами європейського Відродження. У цей період (XV–XVI ст.) центрами національної культури й освіти були монастирі та школи, що їх відкривали *братства* – громадсько-церковні організації, які оберігали православну віру і національні цінності у складних умовах бездержавності, соціальних і релігійних утисків.

Отже, тривала еволюція художньої культури України на перетині різних культурних шляхів зумовила її самобутній розвиток як складової європейської спільноти.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту, який виконуватимете самостійно й презентуєте на узагальнювальному уроці за розділом I.

Орієнтовні теми: «Орнаменти трипільської кераміки», «„Звіриний стиль" скіфів», «Художня культура Північного Причорномор'я – античне коріння нашого народу», «Язичницький світ східних слов'ян», «Київська Русь і Візантія: духовний діалог у мистецькому просторі», «Храм Св. Софії як модель Всесвіту», «Чарівний світ мозаїки», «Про що розповіли стародавні фрески», «„Київські фрески" у творчості композиторів-сучасників», «Музичні інструменти Київської Русі», «Хто вони – скоморохи?», «Образ Бояна в літературі й мистецтві», «Замки України», «Архітектурний Львів: подих Ренесансу», «Хорова музика у братських школах», «Діяльність Івана Федорова», «Книжкова мініатюра в першодруках».

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Археологічні знахідки на теренах сучасної України свідчать про дуже давнє зародження мистецтва. Людина завжди прагнула прикрашати себе та своє довкілля: одяг, житло, предмети побуту, зброю. З цією метою вона відкривала естетичні можливості природного середовища – зверталася до таких засобів, як глина, дерево, камінь, фарби. Так ще за часів палеоліту виникли декоративно-ужиткове мистецтво, архітектура, скульптура, живопис, графіка.

На Мізинській стоянці археологами віднайдено зразки декоративно-ужиткового мистецтва – знаряддя праці, статуетки, музичні інструменти, прикрашені геометричними візерунками (ромби, хвилясті лінії, трикутники). З-поміж графічної орнаментики привертає увагу найдавніший в Європі *меандр* – орнамент, який набув особливої популярності у мистецтві Стародавньої Греції. Жіночі статуетки з кістки мамонта, каменю, так звані пишнотілі «венери», виконували функцію своєрідних тотемів, символізували родючість. У цих берегинях, предметах поклоніння, які широко представлені в палеолітичному мистецтві Наддніпрянщини, вчені вбачають зародки мистецтва скульптури.

Поясніть, чому, на вашу думку, об'єктом поклоніння наших пращурів був жіночий образ.

Неолітична «революція» стимулювала виникнення стилізації в образотворчому мистецтві, коли відбувся перехід від простого копіювання природи до схематичного її відображення. У Кам'яній могилі поблизу Мелітополя збереглися *петро́гліфи* – пам'ятки наскельного мистецтва

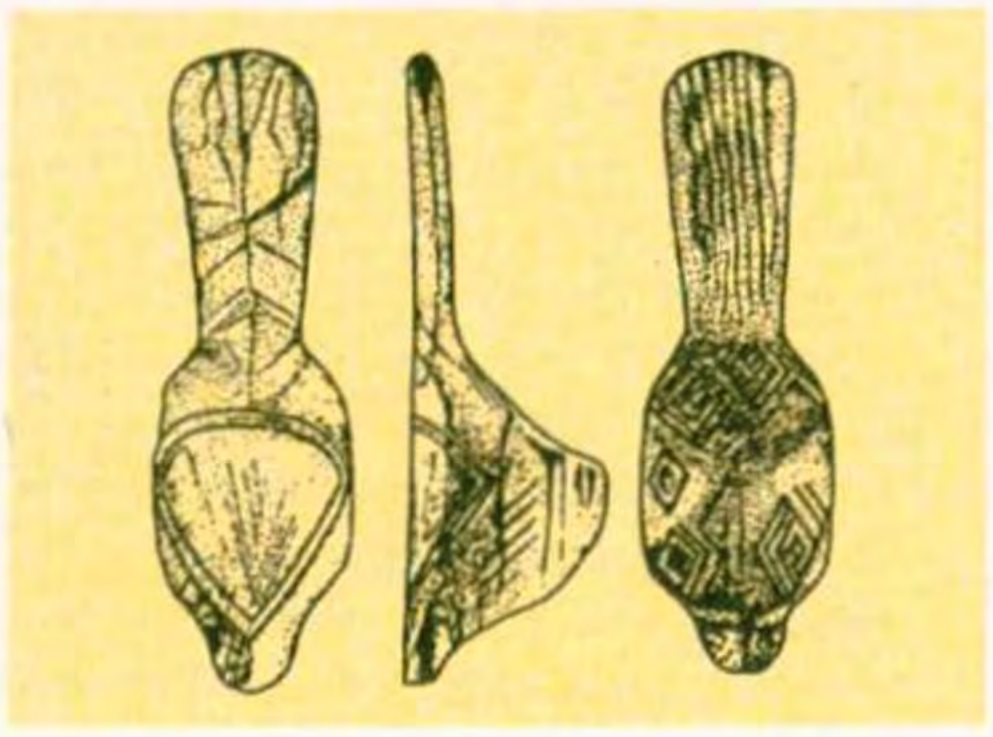

Зразки мистецтва з Мізинської стоянки:
браслет з меандром, статуетка з бивня мамонта

кам'яного віку й пізнішого віку бронзи з образами тварин (бики, коні, риби), човнів, колісниць, солярних (сонячних) знаків тощо. Зображення тварин утворюють схематичні композиції з певним задумом. Про присутність людини на рисунку свідчать зображення взутих або босих стоп. Тобто перед нами не сама людина, а її знак.

Зображення биків
із гроту Кам'яної могили

До духовних вершин неоліту належить уславлена **трипільська культура** (назва походить від першого місця виявлення – с. Трипілля поблизу Києва). Високий художній рівень притаманний керамічним виробам трипільських майстрів. Трипільська кераміка виразна за формою, зокрема є оригінальні біноклеподібні посудини, цікаві за колоритом, у якому переважають відтінки жовтого, інколи червоного кольорів. Посуд прикрашали складними за символікою рослинними й геометричними орнаментами, подекуди – реалістичними зображеннями тварин і людей. У мистецтві трипільців поширилася також пластика. З глини ліпили скульптурні фігурки биків, кіз, собак, а також жіночі статуетки, які символізували покровительку роду та землеробства (всередину фігурок вкладали пшеничні зерна, що начебто мало підвищити родючість землі).

Проаналізуйте форми, орнаменти, кольорову гаму трипільської кераміки.

У мистецтві скіфів, що виникло на перехресті Заходу і Сходу, сформувався так званий «звіриний стиль», у якому домінували анімалістичні жанри – зображення реальних і фантастичних тварин: оленів, пантер, коней, грифонів. Вироби з коштовних металів, на яких нерідко зображено сцени з життя скіфів (побут, ритуали, полювання, бій), свідчать про вишуканий смак давніх майстрів. До всесвітньо відомих шедеврів скіфського золотарства, виконаних із віртуозною майстерністю, належать знаменита золота пектораль у формі місячного серпа з кургану Товста Могила, золотий гребінь з кургану Солоха, позолочена срібна амфора з кургану Чортомлик.

Керамічні вироби
трипільської культури

Жіноча голова.
Трипільська культура

Скіфська золота пектораль

Скіфська золота прикраса
«Пантера»

Скіфська золота прикраса
«Олень»

Золотий гребінь
зі скіфського кургану

Нікопольська скіфська
срібна амфора

Прокоментуйте сюжети та образи на поданих зразках мистецтва скіфів. Які із зображень належать до реалістичних, а які – до фантастичних?

На культуру скіфів істотно впливали традиції **античного мистецтва Північного Причорномор'я** – однієї з найцікавіших сторінок стародавньої культури на теренах сучасної України. Засновані греками міста-колонії знані як відомі торговельні й культурні осередки. Громадські й житлові споруди міст прикрашалися скульптурами богів і героїв, розписами з міфологічними сюжетами й сценами з реального життя. Наприклад, на стіні пантікапейского склепу збереглося зображення обличчя богині Деметри. До наших днів дійшли залишки архітектурних споруд у Херсонесі, керамічні вази, характерні для античного мистецтва, прикраси, фрагменти мармурових статуй і рельєфів, теракотові статуетки з Ольвії.

Херсонес

Золота антична сережка

Голова Деметри з пантікапейского склепу

Білофонний орнаментований лекіф. *Ольвія*

Мармуровий рельєф із зображенням богині Кібели. *Ольвія*

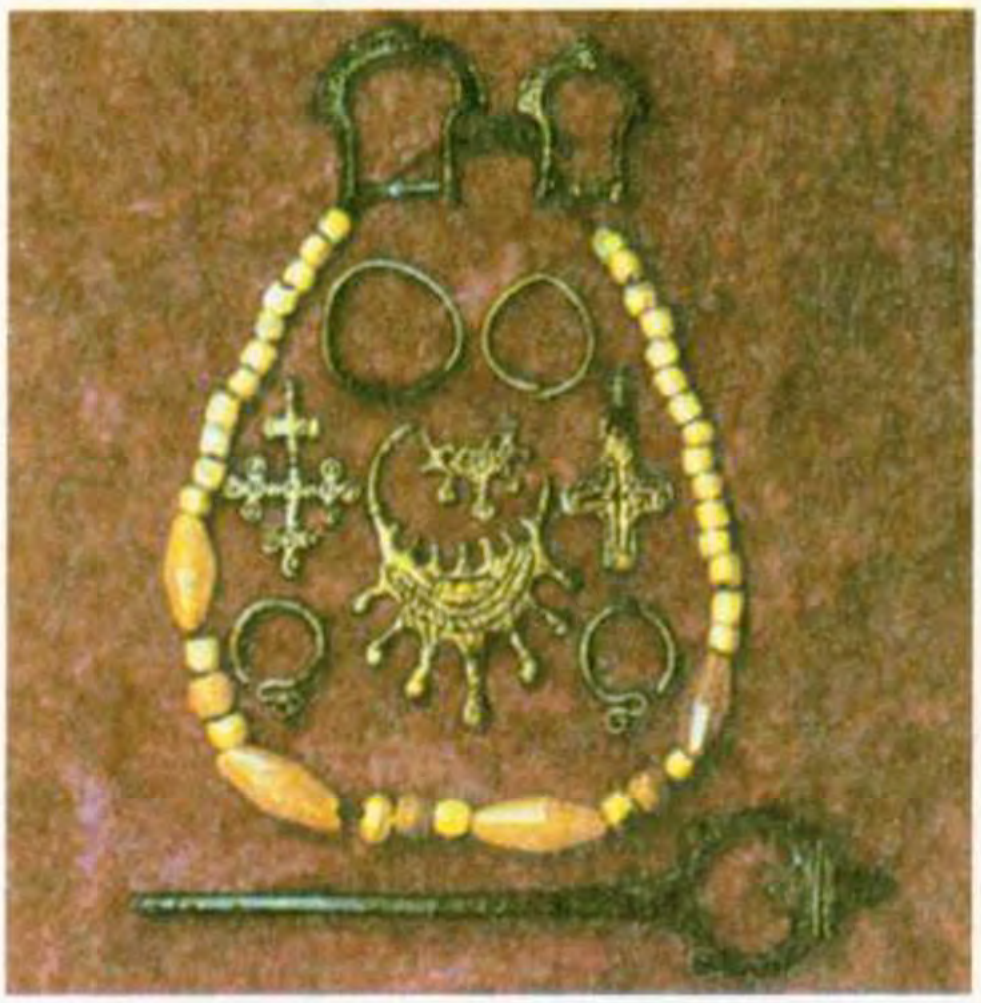

Прикраси з чернігівських язичницьких курганів

Прикраса кінської збруї з чернігівського язичницького кургану

Слов'янське мистецтво репрезентоване декоративно-ужитковими виробами (гончарство, ткацтво, вишивка, прикраси), оздобленими орнаментами, які служили нашим пращурам за обереги. На місцях культових центрів (ка́пищ) слов'яни встановлювали дерев'яні статуї богів («ідолів», «кумирів»). Після запровадження християнства ці зразки язичницької скульптури були майже повністю знищені. З тих, що збереглися, найвідомішим є так званий Збруцький ідол (Святовит) IX ст.,

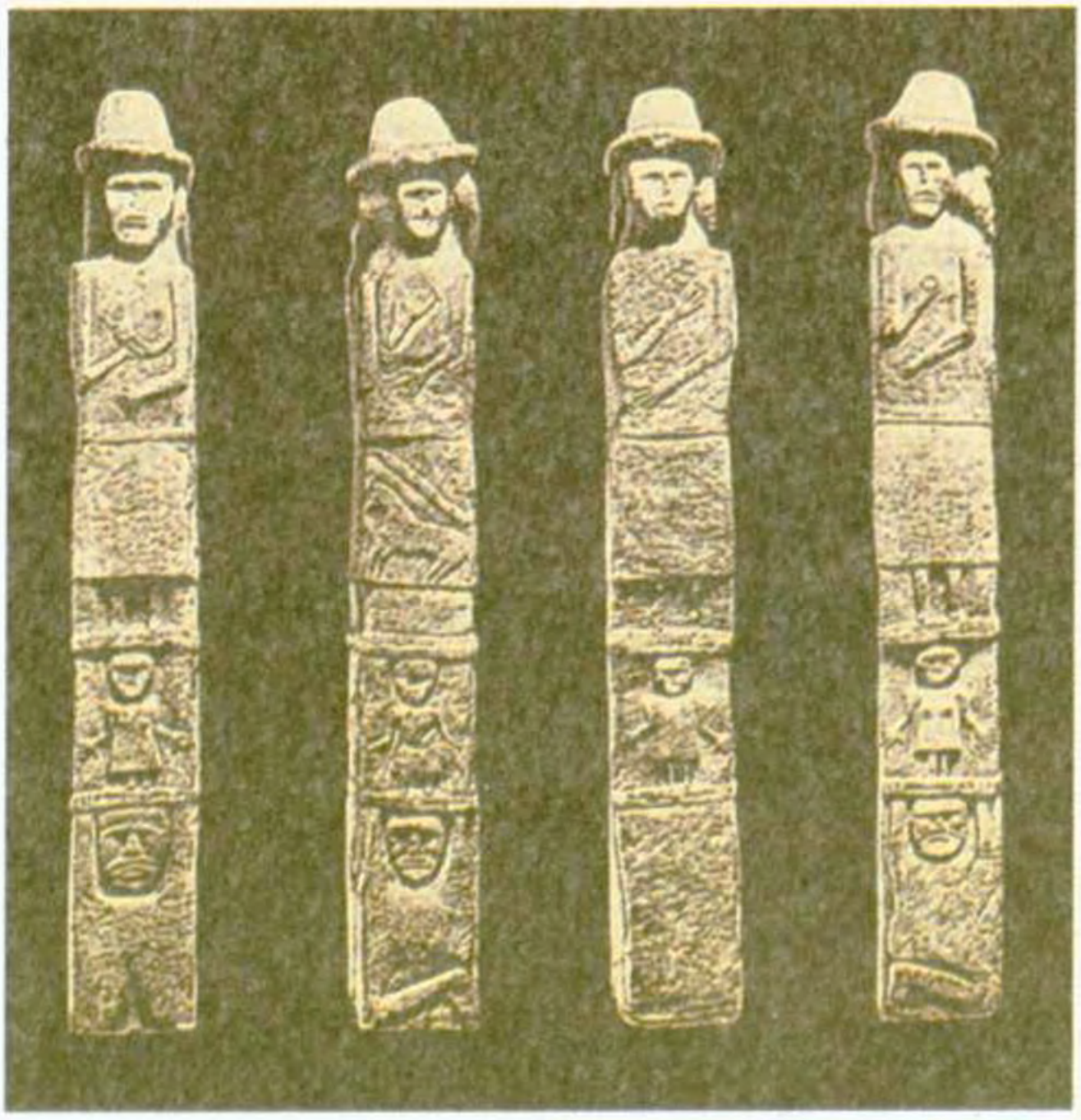

Збруцький ідол (Святовит). Чотири грані

Збруцький ідол (копія)

Спасо-Преображенський собор у Чернігові

знайдений неподалік річки Збруч на Тернопільщині. У ньому втілено релігійно-світоглядні уявлення язичників. Статуя має вигляд чотиригранного стовпа (заввишки близько 3 м), на гранях якого викарбувані символічні зображення. Стовп розділений на три яруси, що символізують уявлення про три світи: вищий – небесний, середній – земний, нижній – підземний. На верхньому зображено язичницьких богів (зокрема, Перуна в образі воїна з шаблею), на середньому – фігурки чоловіків і жінок у ритуальному хороводі, на нижньому – бога, який стоїть навколішки й тримає землю (ймовірно, Велеса).

Поясніть світоглядні уявлення давніх слов'ян на прикладі Збруцького ідола. Якщо ви вирішите започаткувати газету або створити сайт «Сторінками стародавнього мистецтва України», які рубрики запропонуєте? Обґрунтуйте їх доцільність.

Унікальний досвід своєрідного калейдоскопа археологічних культур – вагомий здобуток першого дохристиянського періоду в розвитку художньої культури України.

Наступний період знаменний об'єднанням східнослов'янських племен і утворенням могутньої й високо розвинутої Київської Держави. **Мистецтво Київської Русі** – одне з найвеличніших культурних явищ минулого, на художніх досягненнях якого зростала вся українська

Горянська ротонда
поблизу Ужгорода

Успенський собор
у Володимирі-Волинському

культура. Запровадження християнства долучило культуру Київської Русі до цінностей західної цивілізації. Разом із новим релігійним світоглядом русичі запозичили з Візантії й мистецькі традиції: особливості храмової архітектури, монументального і станкового живопису (фрески, мозаїки, ікони), книжкової мініатюри. Поступово образотворче мистецтво та архітектура набувають своєрідних рис.

Пригадайте й назвіть пам'ятки художньої культури України періоду Київської Русі, занесені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Головними різновидами *сакральної* (культової) архітектури стали православні церкви та собори. Християнський храм був не лише архітектурною спорудою культового призначення, він мав глибокий символічний зміст, уособлював специфічну модель Всесвіту, де панують порядок і чітка ієрархія духовних сил, зосереджених навколо головної – Творця всього сущого. Згідно з візантійським *каноном* споруда в плані утворювала хрест, а її центральна частина увінчувалася куполом, навколо якого зазвичай розташовувалися інші – менші за розмірами. У центральній *апси́ді* містився вівтар – місце для богослужіння.

Небагато пам'яток мурованої архітектури та образотворчого мистецтва княжої доби збереглося в українських містах Києві, Чернігові, Переяславі, Володимирі-Волинському, Галичі. Найстаріші давньоруські архітектурні пам'ятки – величний п'ятиглавий Спасо-Преображенський собор у Чернігові (1036 р.), храм Спаса на Берестові (початок XII ст., див с. 4–5).

До наших днів у спорудах княжої доби дійшов *фресковий живопис* – найпоширеніший вид монументального мистецтва Київської Русі. Найбільшу цінність становлять фрески Кирилівської церкви (XII ст.) в Києві. Центральні частини храмів прикрашали вишукані *мозаїки*. Поєднання в одному ансамблі мозаїк і фресок – самобутнє явище художньої культури Київської Русі, невідоме Візантії. У створенні мозаїк Успенського собору Києво-Печерської лаври брав участь видатний живописець ***Алімпій*** (***Алі-пій***), який також уславився як іконописець.

Аліпій-іконописець. Гравюра
з Києво-Печерського патерика

Фреска
Кирилівської церкви

Як свідчить літопис, перші *ікони* – зразки станкового живопису – привезли до Києва з Корсуня (Херсонеса Кримського) для Десятинної церкви, збудованої за часів князя Володимира (989–996 рр.). Пізніше ікони надходили переважно з Візантії. Проте ікон княжої доби, істинних шедеврів сакрального мистецтва, вціліло дуже мало. Біль-

Спас Нерукотворний

Янгол – золоте волосся

Вишгородська (Володимирська) Богоматір

шість із них, на жаль, перебуває поза межами України в музеях Москви й Санкт-Петербурга. Найвідомішу – Володимирську ікону Божої Матері пензля візантійського майстра – було вивезено з резиденції київських князів у Вишгороді Андрієм Боголюбським під час одного з його варварських набігів на Київ.

Копіювання візантійських зразків дало змогу місцевим живописцям швидко засвоїти канони малювання ікон і на їх основі створити власну оригінальну школу іконопису. Ікони, виконані в київському стилі, нагадують мозаїки та фрески: вони мають вишуканий колорит зі складною символікою кольорів. У центрі – прекрасні, сповнені високої духовності образи Ісуса Христа, Богоматері, святих. Видовжені фігури на золотому тлі (символ царства небесного), лики з глибоким поглядом великих очей, німб навколо голови – все це мало викликати враження нереального, невагомого, неземного.

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

СОФІЙСЬКИЙ СОБОР

Найвизначнішою пам'яткою культури Київської Русі визнано **Софійський собор**, занесений до Списку світової спадщини ЮНЕСКО, що включає видатні культурні та природні надбання людства.

Багатокупольний пірамідальній собор, зведений на кошти князя Ярослава Мудрого (1037 р.), замислювався ним як головний храм держави й утілював ідею об'єднання руських земель навколо єдиного центру – Києва. Архітектуру споруди можна схарактеризувати як урочисто-святкову, що підсилюється гармонією екстер'єру та інтер'єру. Важливе значення має внутрішнє убранство собору: стіни, арки, стовпи вкрито фресками й мерехтливими мозаїками.

У техніці мозаїки виконано центральне величне зображення Христа-Вседержителя (Пантократора). Лівою рукою він тримає Євангеліє, а рухом правої руки здійснює благословення.

У верхній частині головної апсиди розташовано мозаїчне зображення Оранти (з лат. – та, що молиться). Богоматір зображена на повний зріст із піднятими вгору руками. Її велична постать привертає увагу всіх, хто входить до храму.

Фрески собору відтворюють євангельські та біблійні сюжети, а також світські сцени з життя сім'ї князя Ярослава Мудрого (полювання, музикування, дійства скоморохів тощо).

Усі мозаїчні та фрескові композиції об'єднуються орнаментами й утворюють суцільний килим, що підкреслює їх монументальність. Сполучення мозаїк і фресок належить до справжнього новаторства києворуських митців. Так у цілісному ансамблі – синтезі мистецтв – злилися архітектура, монументальний живопис і декоративне мистецтво.

Оранта

Пантократор

Зовнішній вигляд Софійського собору

Інтер'єр собору

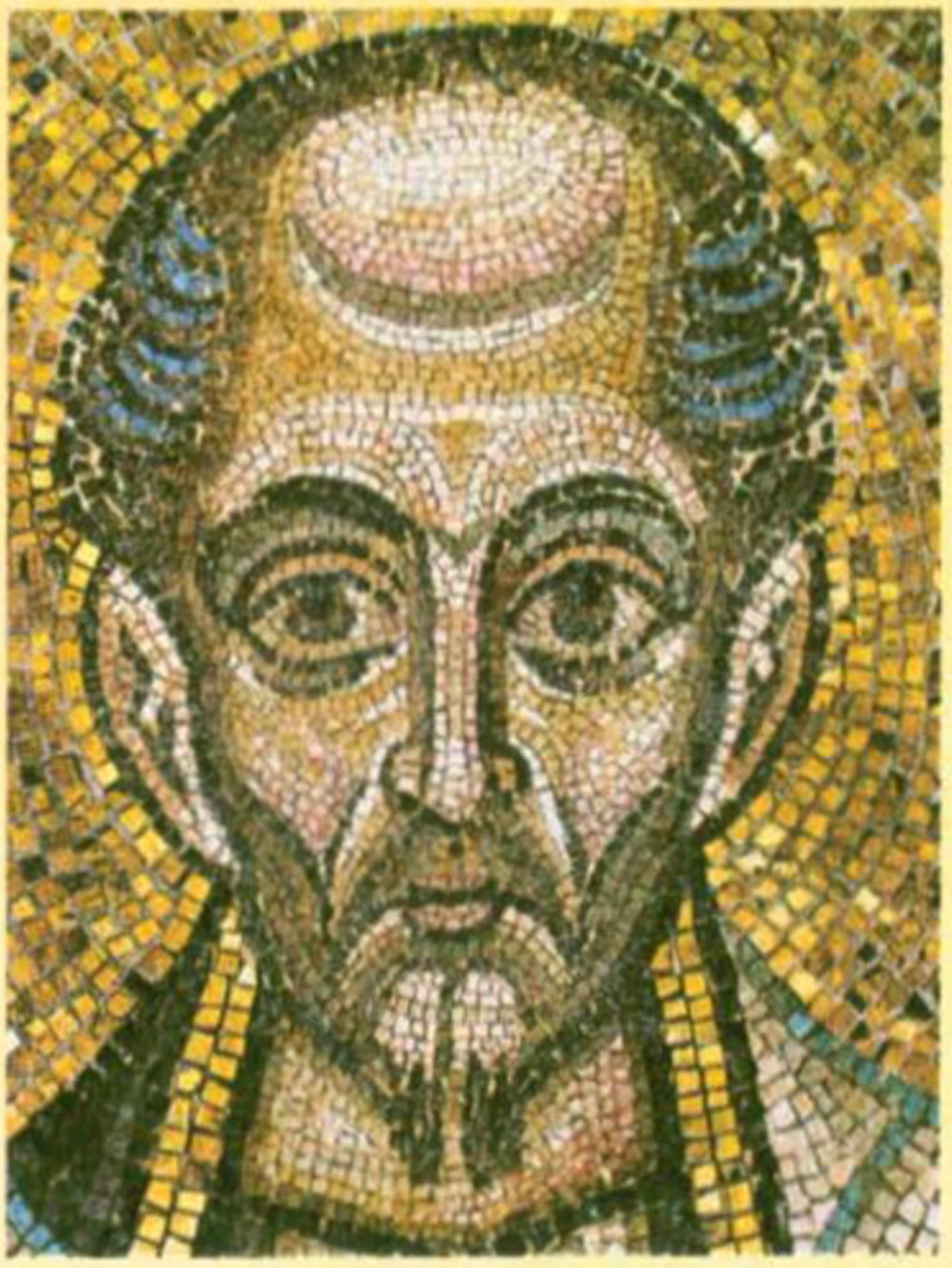

Св. Іоанн Златоуст (фрагмент мозаїки)

Ікона «Богоматір Велика Панагія»

Ікона «Благовіщення»

З'ясуйте, які особливості іконописних зображень створюють відчуття їх приналежності до світу «горнього» (див. також с. 16,17).

Ікона «Дмитрій Солунський на троні»

Євангеліст Лука.
Мініатюра з Остромирового євангелія

Київський князь Ярослав Мудрий заснував при Софійському соборі бібліотеку. Це сприяло розквіту мистецтва *книжкової мініатюри* – невід'ємної складової художнього оформлення рукописної книги. Мініатюрність як визначальна ознака твору вимагала філігранного виконання. Найдавніша рукописна книга Київської Русі – Остромирове євангеліє (1056–1057 рр.). Три мініатюри із зображеннями євангелістів Іоанна, Марка та Луки виконані майстром Григорієм.

Радзивіллівський літопис, який містить 618 кольорових мініатюр з ілюстраціями подій за часів Київської Русі, є цінним джерелом інформації про відомі архітектурні споруди того часу, а також одяг, побутові речі, зброю.

Здобутки мистецтва книжкової мініатюри Київської Русі, як і досягнення в царині інших видів образотворчого мистецтва й архітектури княжої доби, стали плідною основою для розвитку художньої культури наступних епох.

Нашестя Золотої Орди завдало нищівного удару й спустошило київські землі. Центр культури й мистецтва у XIV–XVI ст. перемістився до Галицько-Волинського князівства. На особливостях розвитку **мистецтва польсько-литовської доби** позначилася близькість до країн Центральної Європи. На архітектуру вплинули європейські художні стилі, насамперед Ренесанс. Розгортається оборонне будівництво, споруджуються неприступні замки й укріплені монастирі, навіть церкви будуються як фортеці.

Найстарішим зразком архітектури цієї доби в Україні є замок у Луцьку (середина XIV ст.), від якого до нашого часу збереглася велична кам'яна вежа. Справжніми архітектурними перлинами є замки

Кам'яна вежа замку в Луцьку

Замок у Хотині

в Кам'янці-Подільському, Хотині, Олеську, Мукачевому. Їх добудовували й перебудовували протягом кількох століть.

Порівняйте архітектурні споруди на фотоілюстраціях та визначте спільні ознаки, притаманні українським замкам польсько-литовської доби. Пригадайте назву мистецького стилю в західноєвропейській архітектурі, характерні ознаки якого втілено у спорудах українських замків і фортець. Дізнайтеся, який із замків належить до «Семи чудес України».

Замок у Мукачевому

Внутрішній дворик

Будинок Корнякта у Львові

Провідну роль у розвитку мистецтва польсько-литовської доби відігравав Львів – місто, де місцеві архітектори, скульптори, живописці творили поряд із митцями з різних європейських країн, переосмислюючи ренесансні впливи на національному ґрунті. На архітектурі багатьох споруд позначилася католицька культура з її готичними ознаками.

Із найприкметніших пам'яток міської архітектури Львова – триповерховий будинок заможного купця К. Корнякта, найбільша львівська кам'яниця, споруджена на площі Ринок (арх. П. Барбон). Чарівний і затишний внутрішній дворик цього будинку з розкішною триярусною *аркадою* нагадує італійські палаци епохи Відродження.

На замовлення православного Львівського братства в традиціях української народної дерев'яної архітектури зведено величний архітектурний ансамбль Успенської церкви (1591–1630 рр.), який складався з церкви Успення Богородиці (арх. П. Римлянин, В. Капинос, А. Прихильний), вежі дзвіниці Корнякта (арх. П. Барбон) і каплиці Трьох Святителів (арх. П. Красовський).

Схарактеризуйте ренесансні риси архітектурних споруд стародавнього Львова.

В оздобленні багатьох споруд Львова значну роль відігравала декоративна *скульптура*. Під впливом мистецтва Відродження у XVI ст. виникає скульптурний портрет. Він набув поширення у надгробних

Успенська церква
у Львові

Невідомий художник.
Портрет Костянтина Корнякта

пам'ятниках, які замовлялися для уславлення померлих заможних людей, і нерідко досить реалістично відтворював їхні риси й характер.

Західноєвропейські художні впливи відчувалися і в монументальному живопису, вони збагачували давньоруські традиції. Ренесансні імпульси помітні в унікальних фресках церкви-ротонди із с. Горяни на Закарпатті (1360–1370 рр.), присвячених зображенню сюжетів з життя Ісуса Христа.

Ікона
«Св. Юрій Змієборець»

У Галицько-Волинському князівстві інтенсивно розвиваються національні традиції *іконопису*. Популярності набули теми Страшного суду, Різдва Богородиці та особливо образ середньовічного лицаря-визволителя Юрія Змієборця.

Опишіть колорит ікони «Юрій Змієборець». Яким чином у ній поєднано рух і гармонійну врівноваженість композиції?

Одночасно з розвитком іконопису у *світському малярстві* виникає жанр портрету. Портретним образам, створеним тогочасними живописцями, притаманні реалістичні засоби відтворення зовнішності людини. Прикладом львівського малярства є портрет воєводи Івана Даниловича.

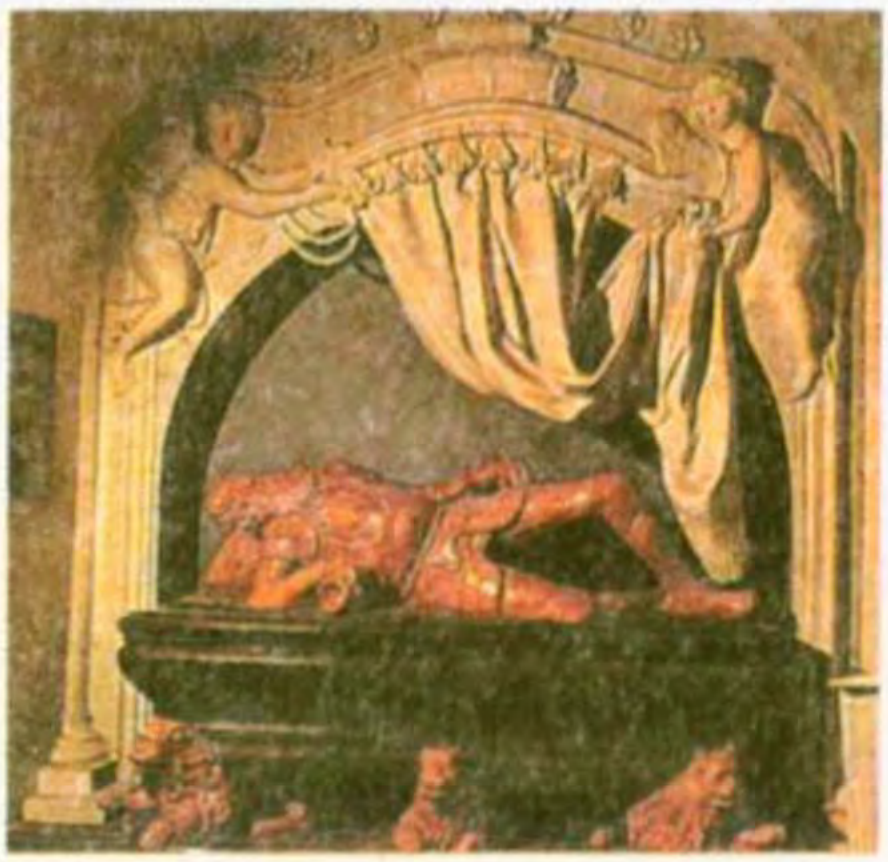

Надгробок князя
К. Острозького в Успенському
соборі Києво-Печерської лаври

Невідомий художник.
Портрет Івана Даниловича

Подані на репродукціях портрети парадні чи камерні? Що ви можете сказати про портретованих (опишіть погляд, позу, одяг тощо).

На західноукраїнських землях поширилося книгодрукування, розвивалося мистецтво *книжкової графіки*. Рукописні книги прикрашали мініатюрами, заставками, кінцівками, буквицями. Тут створено знамените

В. Борисенко, В. Подольський.
Пам'ятник Івану Федорову

Мініатюра з Пересопницького
євангелія

Пересопницьке євангеліє – перший переклад тексту Святого Письма зі староболгарської мови тогочасною українською. Разом із книгодрукуванням набуло популярності мистецтво *гравюри* (різновид графіки). Іван Федоров видав у Львові «Граматику» (1574 р.) і «Апостол», в Острозі – «Біблію».

Які мотиви використано в орнаментальному обрамленні книжкової мініатюри з фотоілюстрації на с. 25?

Отже, у XIV–XVI ст. мистецькі традиції Київської Русі розвинулися й збагатилися здобутками європейської ренесансної культури.

Таким чином, тривала еволюція художньої культури України від дохристиянської доби до завершення польсько-литовського періоду з мистецько-культурною кульмінацією в період розквіту Київської Держави зумовила її самобутній розвиток як складової європейського мистецтва.

Апси́да (від грец. – «дуга», «склепіння») – півкругла або многокутна частина будівлі, виступ з окремим перекриттям; храмова апсида розташована у східній частині, де міститься вівтар.
Аркáда – ряд однакових арок.
Канóн – художні твори, що є нормативним зразком.
Меáндр (від давньої назви річки в Малій Азії) – тип геометричного орнаменту у вигляді безперервної ламаної під кутом лінії.
Петрóгліфи – викарбувані на поверхні скель зображення (тварин, воїнів, човнів, сцен полювання, різних фігур і знаків), що мали культове значення.
Ротóнда (від. іт. – круглий) – кругла споруда.

1. Назвіть найдавніші археологічні пам'ятки України, пов'язані з образотворчим мистецтвом.
2. Схарактеризуйте здобутки трипільської художньої культури.
3. Зазначте особливості мистецтва скіфів. Поясніть, як ви розумієте поняття «звіриний стиль».
4. Назвіть пам'ятку культури Київської Русі, що втілює принцип «синтезу мистецтв» і належить до шедеврів світового рівня. Які види мистецтв у ній поєднано?
5. Схарактеризуйте впливи, яких зазнала художня культура Галицько-Волинського князівства, проілюструйте відповідь прикладами з архітектури Львова.
6. Зробіть замальовки архітектурних споруд одного із середньовічних замків України.
7. Порівняйте художні особливості та образи ікон княжої і польсько-литовської доби.
8. Дослідіть одну з пам'яток стародавньої української рукописної або друкованої книги (за вибором).
9. Створіть діораму «Київ – духовний центр України-Русі».

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Давня музика – найзагадковіша сторінка в літопису історії будь-якої національної культури. Чи можна уявити музику, що не звучить, адже в давнину не було ані нот для її запису, ані технічної апаратури? Музика наших пращурів не збереглася. «Розповісти» про неї можуть археологічні джерела – первісні музичні інструменти, знайдені на стоянках, або їх зображення на різних предметах.

До найдавніших пам'яток музичної культури на теренах України належать інструменти епохи пізнього палеоліту з Мізинської стоянки. Вчені припускають, що віднайдені археологами залишки предметів із кісток мамонта, рогів оленя тощо є духовими, ударними й шумовими музичними інструментами, з яких можна утворити цілий ансамбль: сопілки, «молоток», набірний браслет, що «шумить».

Висловіть та аргументуйте власні припущення щодо походження музики.

Музична культура Скіфії представлена музичними інструментами, з-поміж яких – металеві дзвіночки, бубонці, брязкальця, різні за формою та розміром. На тогочасних фресках і коштовностях трапляються також зображення виконавців музики. Так, на скіфській золотій пластині від головного убору, знайденій біля с. Сахнівка на Київщині, можна побачити бородатого співака, що грає на струнному інструменті грецького типу, на фресках – скіфа з грецькою лірою, а також танцювальниць.

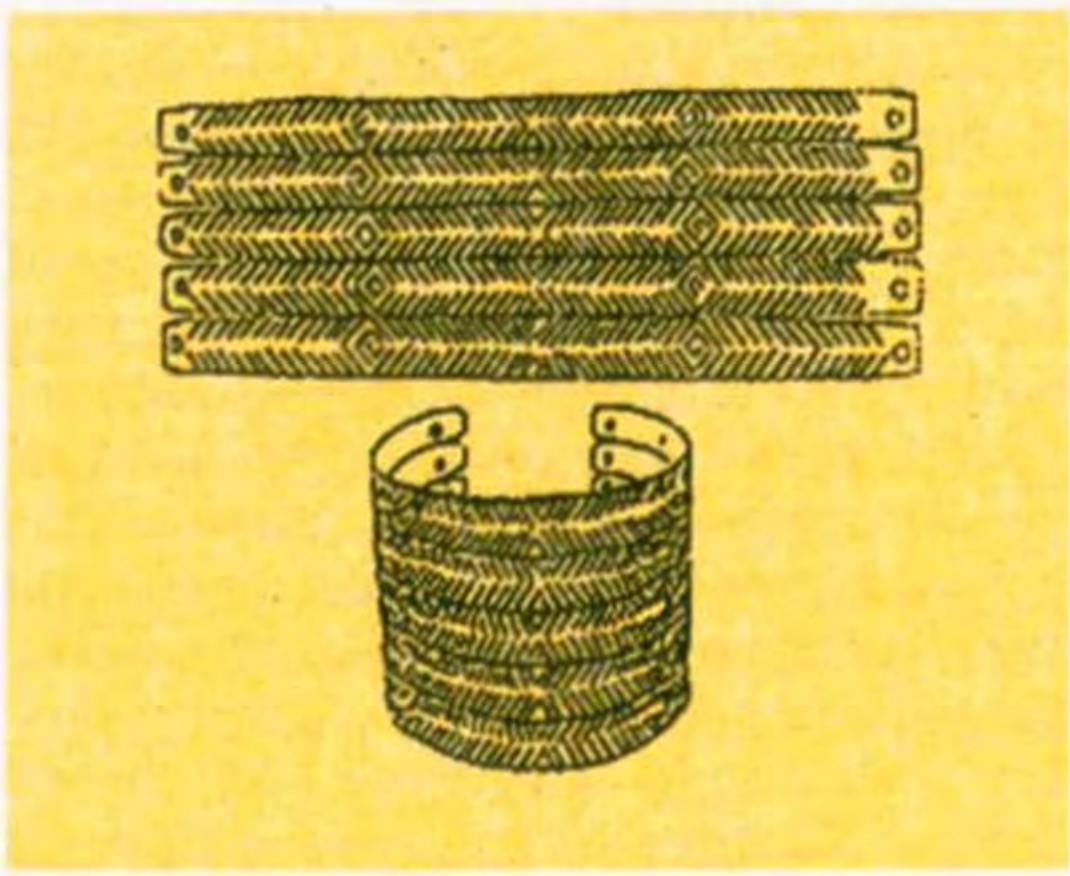

Давній музичний інструмент
з Мізинської стоянки

Роги тура
з Чернігівського кургану

Античні музичні інструменти: ліра, кіфара, авлос

Чорнофігурний лекіф з танцюристами

Майстерно виконані візерунки на срібній оправі слов'янських рогів тура, знайдених у Чернігівському кургані, відображають риси скіфського «звіриного стилю», хоч виявляють вже й місцевий колорит. Учені припускають, що ці роги використовувалися як сигнальні інструменти.

Музична культура грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я позначена багатим інструментарієм. Музикантів-виконавців зі струнними та духовими інструментами зображували на вазах, фресках, рельєфах. Навчання гри на лірі й *áвлосі* входило до тодішньої шкільної «програми». Як і в містах самої Греції, у полісах-колоніях відбувалися музичні *агóни* – змагання хорів, кіфаредів. Поети зазвичай виконували свої вірші під акомпанемент ліри. Значущість цього інструменту підтверджує його карбування на пантікапейських та ольвійських монетах.

Який із давньогрецьких музичних інструментів став символом мистецтва? Як ви думаєте, чому?

Ф. Шаврін. Триптих «Пісня» з циклу «Давній Київ»

Історичні джерела свідчать про **багатожанровий фольклор східних слов'ян**, які ще в дохристиянські часи мали багаті обрядові традиції, різноманітний музичний інструментарій. Зарубіжні писемні пам'ятки повідомляють, що слов'яни вміли грати на гуслях, лютні, сопілці, бубнах, а також про церковні дзвони, хоровий спів, танці й хороводи під акомпанемент музичних інструментів, що супроводжували слов'янські богослужіння.

Гусляр (фрагмент срібного браслета)

Опишіть інструмент гусляра, манеру музикування. Порівняйте зображені гуслі й інструменти на картині Ф. Шавріна та гравюрі В. Лопати (див. с. 31).

Основу духовної культури будь-якого народу становить усна народна творчість, якій притаманні національна самобутність і неповторність. Не випадковим є вислів, що фольклор – то душа народу. Характерною рисою фольклору є синкретизм: поетичні тексти або співають, або виголошують з певною інтонацією і ритмом за допомогою міміки, жестів у супроводі інструментальної музики й танців під час виконання обрядових дій.

Народні пісні, танці, ігри походять із землеробського культу слов'ян, а тому пов'язані з тією чи іншою порою року. Здавна вони складались у *календарно-обрядові цикли* – весняний, літній, осінній, зимовий.

О. Кульчицька.
Гагілки

За жанрами розрізняють веснянки й гаївки (гагілки), русальні й купальські пісні, жниварські пісні (зажинкові, жнивні, обжинкові), колядки та щедрівки.

Пригадайте календарно-обрядові пісні, які ви вивчали на уроках української літератури, музичного мистецтва, заспівайте їх. Коротко розкажіть про жанрові особливості пісень.

Спів *веснянок* завжди супроводжувався хороводами, танками, іграми в полі або на лісових галявинах. Діти та молодь виконували різні обрядові пісні-ігри з імітаційними рухами, звертаючись із привітанням до природи – рослин, птахів, тварин, сонця.

Наприкінці весни – на початку літа виконували *русальні пісні,* в яких оспівувалася природа, звучали мотиви кохання. Пізніше образи мавок, русалок ожили у творчості Т. Шевченка і Лесі Українки, операх О. Даргомижського, М. Римського-Корсакова, М. Лисенка, М. Леонтовича.

У червні, під час свята Івана Купала, співали найдавніших *купальських пісень,* в яких славили життєдайні сили природних стихій – вогню, води, сонця. Юнаки стрибали через палаюче вогнище, дівчата ворожили на вінках, пускаючи їх по воді.

Для осінніх *жниварських пісень* характерні урочисте звеличування хліборобської праці, побажання щедрого врожаю, добробуту.

До зимового циклу входили *колядки* (назва походить від імені слов'янської богині неба Коляди), *щедрівки* (від Щедрого вечора перед Новим роком). В обрядах колядування й щедрування з привітанням господарів і побажанням їм здоров'я та достатку брали участь діти, за що їх традиційно винагороджували ласощами.

Із давніх-давен пісня – неодмінний супутник і в радості, і в біді – ставала невід'ємним атрибутом родинного життя людей. До архаїчних належать *родинно-обрядові пісні*: весільні, колискові, плачі та голосіння.

Образний діапазон *весільних пісень* значний: ліричні й сумні, присвячені прощанню молодої з родиною, безтурботною юністю, або урочисті застільні, в яких звеличували молодих, веселі танцювальні.

Тематика повільних і наспівних *колискових* включає фантастичні та казкові сюжети.

Схарактеризуйте мелодію однієї з народних колискових пісень.

Емоційно напружені речитативні *плачі* та *голосіння* належать до глибинної архаїки. Народ ставився до мистецтва «голосильниць» з глибоким шануванням.

Ці музично-поетичні фольклорні зразки не записували, а варіюючи, усно століттями передавали від покоління до покоління. Тому в зміненому вигляді традиції народних обрядових пісенних жанрів дійшли до наших днів.

Водночас жанрові різновиди фольклору на території України збереглися неоднаковою мірою. Так, у Карпатах найбільш поширені обрядові народні пісні, особливо коломийки; на Наддніпрянщині – історичні та ліричні, пісні, а на Лівобережжі – ліро-епічні.

Державне зміцнення, встановлення культурних зв'язків із сусідніми країнами, введення християнства – ось визначальні чинники, що сприяли розквіту **музичної культури Київської Русі**. Музика відігравала істотне значення в житті простого люду, побуті князівства, в церковних відправах. За княжої доби відбувається поступове відокремлення народної і професійної культури – тобто культури низів і князівства (владної верхівки).

В. Лопата. Боян

Поряд зі стародавніми обрядовими піснями виникає новий фольклорний жанр – *билини*. Цей різновид героїчного епосу стає провідним у народній творчості часів Київської Держави, але надалі зникає з ужитку. Билини оспівують історичні події, героїзм захисників рідної землі: князів, бояр, дружинників. Проте найпопулярнішим був образ воїна-богатиря з народу – Іллі Муромця. Урочисту, декламаційно-речитативну манеру співу легендарного Бояна під акомпанемент гри на гуслях описано в «Слові о полку Ігоревім»: «Боян же, братие, не 10 соколовъ на стадо лебедей пущаше, но своя вещиа персты на живая струны воскладаше; они же сами князем славу рокотаху».

Пригадайте з курсів історії, літератури тощо імена народних героїв періоду Київської Русі. Назвіть живописні твори, присвячені цій темі.

До скарбниці музичної культури Київської Держави долучалися й танці, про що яскраво свідчить чаша з Чернігова (XII ст.). На ній зображено танцівницю, яка рухається під музику гусляра (с. 32).

З уведенням християнства церковнослужителі прагнули викорінити прадавні язичницькі вірування, проте зробити це супроти волі народу було важко. Поступово старі й нові обряди поєдналися, утворився своєрідний *релігійний дуалізм*. Так, збігаються в часі:

– стародавній звичай зустрічати весну – з Великоднем (Пасхою);
– русальні обряди – з християнським святом Трійці;
– свято Купала – з днем Івана Хрестителя;
– Коляда – з Різдвом Христовим;
– Щедрий вечір – з йорданськими святами, Водохрещею.

Високий рівень музикування при княжому дворі, виступи візантійських і місцевих виконавців засвідчують твори давньоруської літератури, сюжети книжкових мініатюр, фресок.

Одна з фресок собору Св. Софії зображує виступ соліста, що грає на струнному смичковому інструменті, подібному до скрипки, інша – цілий

Фрагмент чаші з Чернігівського скарбу

ансамбль, де музиканти грають на різних інструментах: флейті, металевих тарілках, сурмах (двоє), музичних дзвонах, маленьких парних барабанчиках, інструментах, подібних до лютні та ліри, а також, імовірно, на *пневматичному органі*. Їхня гра супроводжує виступ акторів-акробатів. Ця фреска дістала назву «Скоморохи», хоча, за іншою версією, на ній зображено не київських музикантів, а придворний оркестр імператора, який грав під час візиту княгині Ольги до Візантії.

У походах князів звучала так звана «ратна» музика, військові оркестри використовували різні духові інструменти – сурми, роги, сопілки, *окарини, кувички,* волинки, жалійки, а також ударні – бубни, *накри, тулумбас,* тарілки, дзвіночки. Військові музиканти уславлювали князів, ушановували послів іноземних держав на офіційних прийомах; музика лунала на святкових трапезах і під час веселих розваг при княжому дворі.

В оформленні церковних богослужінь, як і у фольклорі, деякий час співіснували язичницькі та християнські обряди. Запозичені з Візан-

Фреска з південної вежі собору Св. Софії в Києві

тії церковні піснеспіви впроваджувалися завдяки запрошеним до Києва грецьким і болгарським співакам. Головним осередком культивування церковних співів стала Києво-Печерська лавра. Поступово, під впливом місцевих народних традицій, вони змінювалися, адже місцеві співаки засвоювали мелодії «з голосу», відтворюючи їх з пам'яті.

Особливого розвитку на Русі набула музика дзвонів, що колоритним перегуком супроводжувала християнські свята, скликала народ на віче.

Розгляньте фреску Софійського собору на фотоілюстрації. Назвіть музичні інструменти. Висловіть та спробуйте довести власну думку щодо можливого зображення на фресці пневматичного органа.

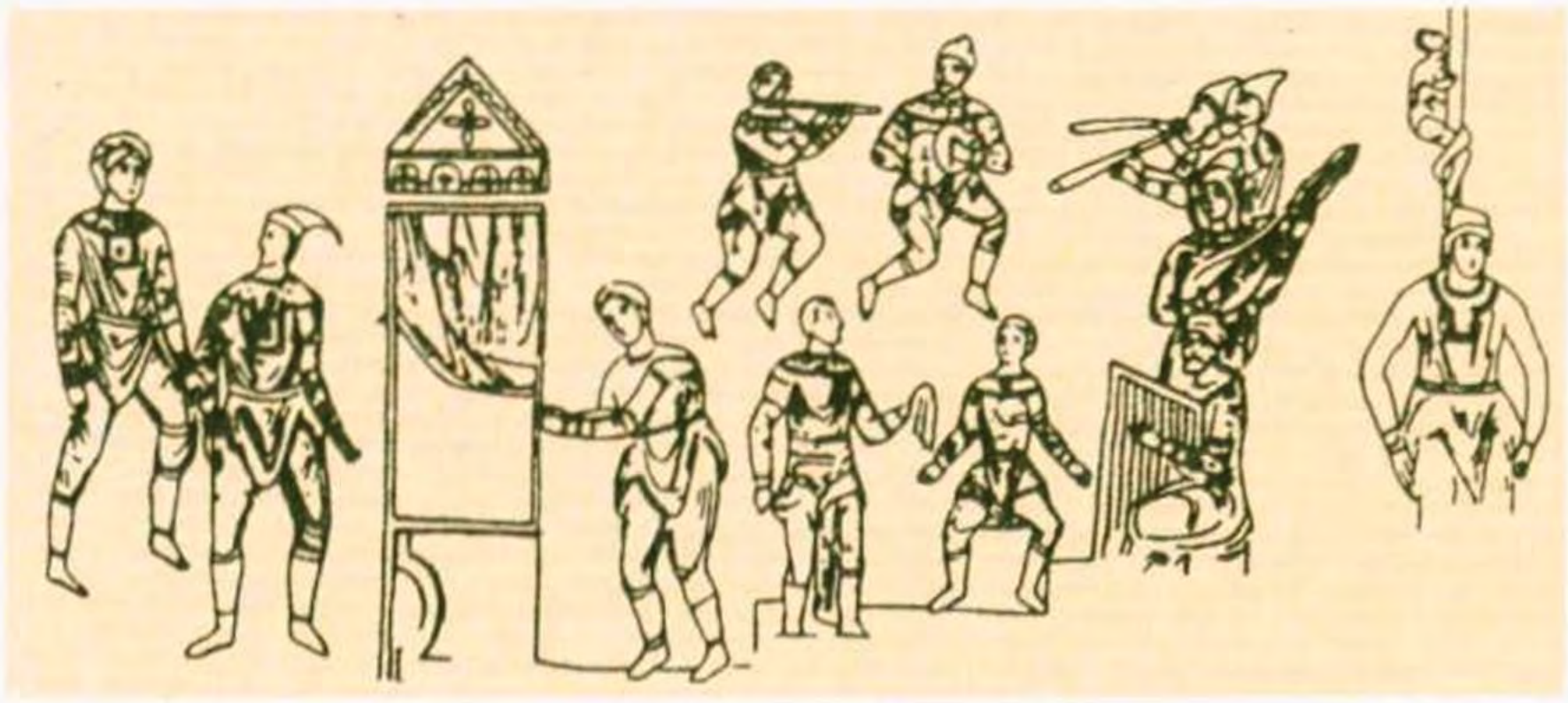

Фреска з південної вежі собору Св. Софії (реконструкція)

Крюкове письмо

Таким чином, музична культура Київської Держави за короткий історичний проміжок сягнула високого рівня, вона розвивалася під впливом європейської музичної культури, водночас плекаючи власну самобутність.

У період розвитку **музичної культури польсько-литовської доби** візантійські мистецькі орієнтації змінювалися на ренесансні, адже в ті часи на українські терени хвилею покотилися ідеї західноєвропейського Відродження, окремі спалахи якого були відчутні в церковній музиці. В її надрах упродовж X–XVI ст. розвивався музичний професіоналізм.

В історії української церковної музики умовно можна виокремити два періоди й відповідні їм стилі виконання: *монодичний* (одноголосий) і *партесний* (багатоголосий). Деякий час, протягом переходу від одноголосся до багатоголосся, ці стилі співіснували.

Основна відмінність східнохристиянського – *православного* – музичного ритуалу від західнохристиянського – *католицького* – полягає у використанні лише вокальної музики, хорового співу без акомпанементу (а капела). На противагу західноєвропейському церковному обряду, органний супровід не використовувався.

Ще з часів Київської Русі запанував *знаменний розспів* – одноголосий унісонний спів з обмеженим діапазоном і строгим піднесеним складом. Мелодії, запозичені з Візантії, змінювалися під впливом місцевих народнопісенних традицій. Їх записували спеціальними знаками – *крюками* (від старослов. «крюк», «знамено» – знак). За відсутності лінійок для запису висоту та тривалість звуків фіксували лише орієнтовно.

За місцем походження розспіви поділяють на київський, лаврський, волинський (почаївський), руський (галицький), прикарпатський (василіянський), чернігівський, грецький, болгарський, сербський тощо.

Прагнення до більшої виразності церковної музики сприяло виникненню *партесного співу* (від лат. – партії, голоси). Тоді само відбувається чітке розмежування чотирьох голосів хору за висотою і тембром на *бас, тенор, альт* і *дискант*. Тексти записують близькою народові слов'яно-руською мовою, мелодії – вже не крюками, а новим «київським знаменом», тобто квадратними нотами на лінійках (з другої половини XVI ст.).

Яскравий і пишний партесний спів поширювався завдяки діяльності братських шкіл – Острозької, Львівської, Київської, Луцької та інших, де церковний спів і музична грамота належали до обов'язкових навчальних предметів. Зберігся нотний реєстр бібліотеки Луцького братства, до якого увійшло близько 300 партесних творів більш як десяти авторів, що є свідченням високого розвитку хорової культури України польсько-литовської доби.

Ávлос – давній духовий музичний інструмент, поширений у Стародавній Греції і Передній Азії.

Агóн (від грец. – змагання) – змагання під час ігор у Стародавній Греції, зокрема музичні (спів, гра на кіфарі).

Дуалíзм (від лат. dualis – двоїстий) – філософське вчення, що полягає у визнанні самостійності двох першоначал, наприклад матерії та свідомості.

Кувúчки (кугикли, кувикли) – багатоствольний духовий музичний інструмент типу флейти Пана.

Окарúна (від іт. – гуселя) – невеличкий глиняний музичний інструмент, різновид флейти-свистка, у вигляді гусячої голови.

Нáкри, тулумбáс – давньоруські ударні музичні інструменти типу подвійних литавр; барабани.

Пневматúчний орган́ (від грец. pneumatikos – повітряний) – духовий музичний інструмент, звуки з якого видобувалися за допомогою нагнітання повітря до міхів.

1. Які музичні інструменти набули поширення у Скіфії та містах-колоніях Північного Причорномор'я?
2. Назвіть жанри обрядових пісень, характерні для східних слов'ян. Поясніть, що означає слово *синкретизм* стосовно фольклору.
3. Які музичні інструменти використовувалися за часів Київської Русі?
4. Зазначте відмінності творів народної, придворно-світської й церковної музики в Київській Державі.
5. Які європейські впливи позначилися на розвитку музичної культури України у період польсько-литовської доби?
6. Порівняйте знаменний розспів і партесний спів.
7. Складіть кросворд з назв стародавніх музичних інструментів, поширених на теренах України.
8. Гра-змагання. Заспівайте якнайбільше календарно-обрядових пісень різних жанрів.
9. Знайдіть у літературних джерелах описи обрядів русалії, Купала, весілля тощо, де згадувалися б музичні елементи.

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Мальовнича природа України! Неозорий краєвид степу, стрімкі річки, затишні куточки лісів не могли не позначитися на світогляді українців.

За уявленнями наших предків, природу населяли різноманітні божества – перелесники, польовики, лісовики, водяники, русалки, мавки, – що мешкали в річках, болотах, лісах, на полях тощо, і могли приймати образ тварин; рослини також сприймались, як живі істоти. Все це пробуджувало чуттєву небайдужість до навколишнього світу, надихало на ігри, урочисті свята, обряди на честь обожнюваних, хоч водночас і незбагненних людиною сил природи.

Ранньому обрядовому театру українців – дітей природи – з його танцями, масками, костюмами, вокальною вібрацією і оповідальністю притаманна велика драматична сила.

Різдво

Сцени з балету М. Скорульського «Лісова пісня»
за однойменною драмою-феєрією Лесі Українки

Починалося все з пісні, в якій головне місце відводилося не слову, а мелодії і ритму. Виконували пісню в хороводі (спів у колі) і супроводжували рухами та мімікою, тобто *дією* – однією з істотних ознак драми. Імітація чужих жестів, рухів, голосу мала на меті перебрати подобу «*Іншого*» – ставала тим зерном, з якого виросло театральне мистецтво.

Поступово хор розпався на дві групи, що переспівують одна одну. У такий спосіб з'явилася наступна істотна ознака драматургії – *діалог*, поки що хоровий, який супроводжує і пояснює мімічну дію.

У подальшому з хору виокремився головний співак – *корифей*, якому хор уже лишень допомагав, а згодом місце корифея зайняли дві особи. Тож монолог перетік у діалог двох акторів, відкривши простір їхньому натхненню та інтерпретаторським здібностям.

Діалог став поштовхом до створення усних сюжетних епізодів, сценок, у яких поєднувалися комічне й трагічне, умовне й грубонатуралістичне.

Т. Манайло. На Івана Купала

Таким чином, ранній обрядовий театр містив елементи того, що згодом дістане назву *літературний рід,* а саме: *епос, лірика, драма,* які поки що існували в синкретичному (нероздільному, злитому) стані.

Театралізовані уявлення язичницької доби перейдуть і до християнської, особливо обряди, пов'язані зі зміною пір року, що трансформуються в обряди веснянок, Купала, Коляди, щедрування або весільні.

Знавець українських звичаїв, український народознавець О. Воропай записав весільний обряд «Просо», який має всі ознаки ігрового театру.

Обряд «Просо»

Зібравшись на вигоні, дівчата вибирають з-поміж себе двох: одну називають «матір'ю», а другу – «господинею». Решту учасниць гри називають «дочками». Зробивши такий вибір, дівчата стають в один довгий ряд. Першою в ряду стоїть «мати». «Господиня» бере в руку довгу палицю і стає збоку; потім вона підходить до «матері» й питає:

– Де твоя дочка?

Та відповідає питанням:

– Нащо вона тобі?

– Щоб ішла просо жати.

– Десь на тому кінці!

«Господиня» йде до протилежного кінця ряду, стає перед крайньою з дівчат і каже:

– Казала мати, щоб ти ішла до мене просо жати!

– Яке?

«Господиня» піднімає палицю вище голови і каже:

– Таке!

– Не дістану.

«Господиня» опускає палицю аж до землі, говорячи:

– Таке!

– Не нагнуся.

Тут відбувається діалог між «господинею» і «дочкою»:

– Куплю тобі сорочку.

– У мене є!

– Куплю тобі спідницю.

– У мене є!

– Куплю тобі хустку.

– У мене є!

І так «господиня» перелічує весь одяг, який звичайно повинна мати дівчина, що збирається виходити заміж. За кожним разом «дочка» відповідає: «У мене є!», тобто показує, що вона вже готова виходити заміж. Господиня, почувши, що в дівчини все є, удає з себе сердиту, ніби б'є дівчину палицею і гонить її до «матері», примовляючи: «А заміж! А заміж!» Коли «дочка» заховається за «матір», «господиня» залишає її і знову звертається до матері з тим самим питанням: «Де твоя дочка?», і гра

М. Реріх. Скоморохи Скула та Єрошка

Г. Волошко. Скоморох

відбувається заново. І так продовжується, аж поки «господиня» не пережене всіх «дочок», раз-у-раз приказуючи: «А заміж!»

Україні дістався й **античний театральний спадок** від греків, що припливли морем у кінці VII – на початку VI ст. до н.д. і заснували театри в грецьких колоніях Ольвії, Херсонесі, Феодосії, долучивши місцеве населення до умовної естетики античного театру. Археологи виявили поблизу сучасної Керчі уламки споруди амфітеатру і майстерню, де збереглися залишки печей для обпалювання і відливання теракот. Серед цих теракот – маски акторів у комедійних і трагедійних ролях.

Досвід **театру княжої доби** зафіксовано в старовинних розписах. Після прийняття християнства, незважаючи на невдоволення церкви, при княжому дворі влаштовували бенкети. Популярною розвагою там були танці, музика та забави, про що свідчать зображення на стінах київського Софійського собору. Фрески відтворюють сцени поєдинку людини з рядженим звіром, свято Коляди, змагання вершників. У цих виставах відчувається вплив ранньої Візантії, міста якої славилися масовими видовищами, успадкованими від пізньої античної доби.

З'являлись у княжих палацах і скоморохи. Можливо, вони прийшли з Візантії (візантійське слово *скомарх* означає – майстер сміховин). То були «люди перехожі», мандрівні актори, які постійно блукали з місця на місце. Через це простий народ сприймав їх як людей досвідчених, адже вони багато бачили й знали. Вони водили з собою «вчених» тварин – ведмедя, собаку, мавпу. Власне, саме скоморохів можна вважати першими акторами, які вміли співати, танцювати, грати на музичних інструментах, створювати й виконувати драматичні твори. Репертуар тогочасних вистав складався з пустотливих пісень, драматичних сценок, соціальної сатири. Дійові особи вдягалися в скомороший одяг і грали в масках.

За ілюстраціями опишить мистецтво скоморохів. Подискутуйте на тему «Як відбувалася підготовка скоморохів до виступу».

Окрім мандрівних, були й осілі скоморохи. Ймовірно, вони – ініціативні корифеї, які виокремилися з народно-обрядового театру. Відомі навіть скомороші поселення, назви яких збереглися й дотепер: село Скоморошки Київської та Скоморохи – Львівської областей.

П. Холодний. Казка про дівчину й паву

У народному побуті мистецтво скоморохів посіло вагоме місце. Виступаючи на вулицях і площах поселень, скоморохи безпосередньо спілкувалися з глядачами, залучаючи їх до гри. Головний герой вистав – веселий і кмітливий мужик, собі на умі. Дотепи й жартівливі промови скоморохів можна було почути на весіллях, багатьох календарних святах. Без них не обходилася жодна розвага. Часто скоморохи були й лялькарями, влаштовуючи покази лялькових вистав, що незмінно мали гучний успіх.

Отже, впровадження християнства дало початок нової культурної доби в історії Київської Русі: поряд з першими школами, появою перекладів літературних творів з болгарської і грецької мов і оригінальних творів українських митрополитів Іларіона, Климента Смолятича, будівництвом мурованої церкви в Києві – Десятинної, розвитком народних промислів (техніки мозаїки, різьбярства тощо), старовинний народно-обрядовий театр з його поєднанням, за словами І. Франка, «захожого елементу» – мистецтвом скоморохів – дає **зародки театрального мистецтва як поетичного і музично-драматичного дійства**.

1. Назвіть елементи драми, які зародились у язичницькому обрядовому театрі.
2. Хто такі скоморохи? Які традиції мистецтва скоморохів наявні й дотепер?
3. Розгляньте репродукцію картини П. Холодного. Інсценуйте її сюжет або обряд, описаний О. Воропаєм у книзі «Звичаї нашого народу».

По горі, горі павоньки ходять,
Ой, дай Боже, по горі, горі.
За ними ходить ґречная панна,
Ой, дай Боже, ґречная панна.
Ґречная панна, панна Оксана,
Ой, дай Боже, панна Оксана.
Ой, ходить, ходить і пір'ячко збирає,
Ой, дай Боже, пір'ячко збирає.
Пір'ячко збирає, у рукав складає,
Ой, дай Боже, у рукав складає.
З рукава бере, на столи кладе,
Ой, дай Боже, на столи кладе.

З столика бере, виночок вине,
Ой, дай Боже, виночок вине.
Виночок вине, на голівку кладе,
Ой, дай Боже, на голівку кладе.
Та звилися буйниї вітри,
Занесли вінець на синєє море,
А там три рибалки рибу ловили,
Ой, дай Боже, рибу ловили.
Рибу ловили, вінець зловили,
Ой, дай Боже, вінець зловили.
«Та що ж нам буде та й за перейми?
Ой, дай Боже, та й за перейми?»
Першому буде шовковая хустка,
Ой, дай Боже, шовковая хустка.
Другому буде золотий перстень,
Ой, дай Боже, золотий перстень.
Третьому буде сама Оксана,
Ой, дай Боже, сама Оксана.

4. Дослідіть, у яких творах різних видів мистецтва і як саме виведено фантастичні образи язичницького фольклору і скоморохів. Презентуйте свої розвідки на прикладі оповідання М. Гоголя «Ніч на Івана Купала», опери О. Даргомижського «Русалка», фільму А. Тарковського «Андрій Рубльов» (за вибором).

5. З'ясуйте ознаки театрального дійства у весільному обряді.

6. Проведіть дослідження на тему «Античний театр на теренах України». Ознайомте з його результатами однокласників.

7. Колективна робота. Пригадайте відомості про різноманітні українські обряди. За їх мотивами створіть театральну мініатюру «Старовинний обряд на сучасний лад». Визначте мету дійства, складіть діалоги, доберіть реквізит (костюми, предмети), продумайте музичний супровід, рухи виконавців тощо.

УЗАГАЛЬНЕННЯ РОЗДІЛУ І

Організуйте і проведіть круглий стіл «Художня культура України від найдавніших часів до кінця XVI ст.» на основі попередньо підготовлених виступів-презентацій трьох груп (відповідно до періодів розвитку української культури: *дохристиянський*, *княжий*, *польсько-литовський*).

Сформулюйте власні запитання за змістом цього розділу, які зможете поставити один одному під час виступів-презентацій.

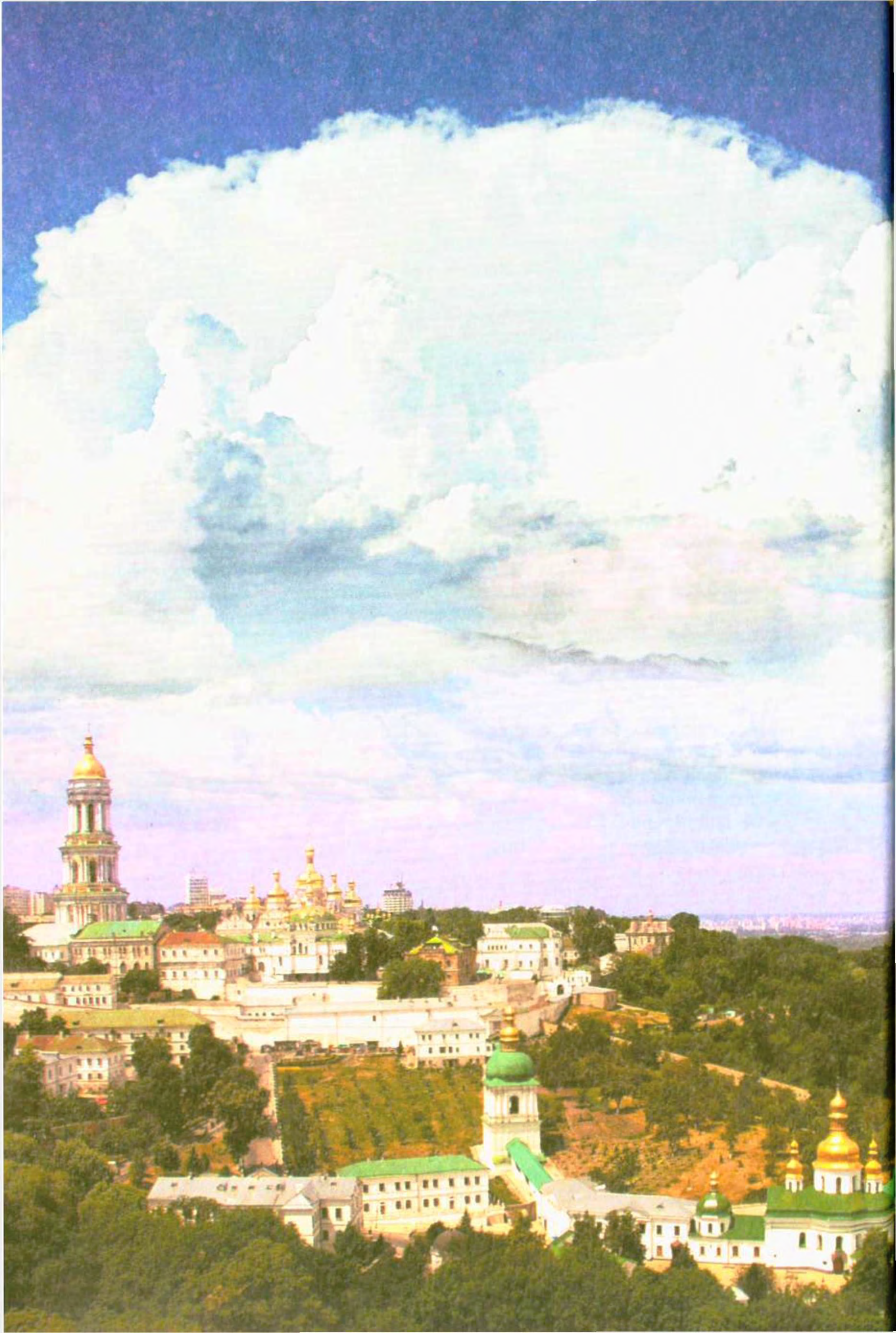

Р О З Д І Л І І

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII–XVIII СТ.

У XVII–XVIII ст. в художній культурі більшості країн Західної Європи поширився мистецький стиль бароко. Україна перейняла й самобутньо розвинула цей новий художній напрям.

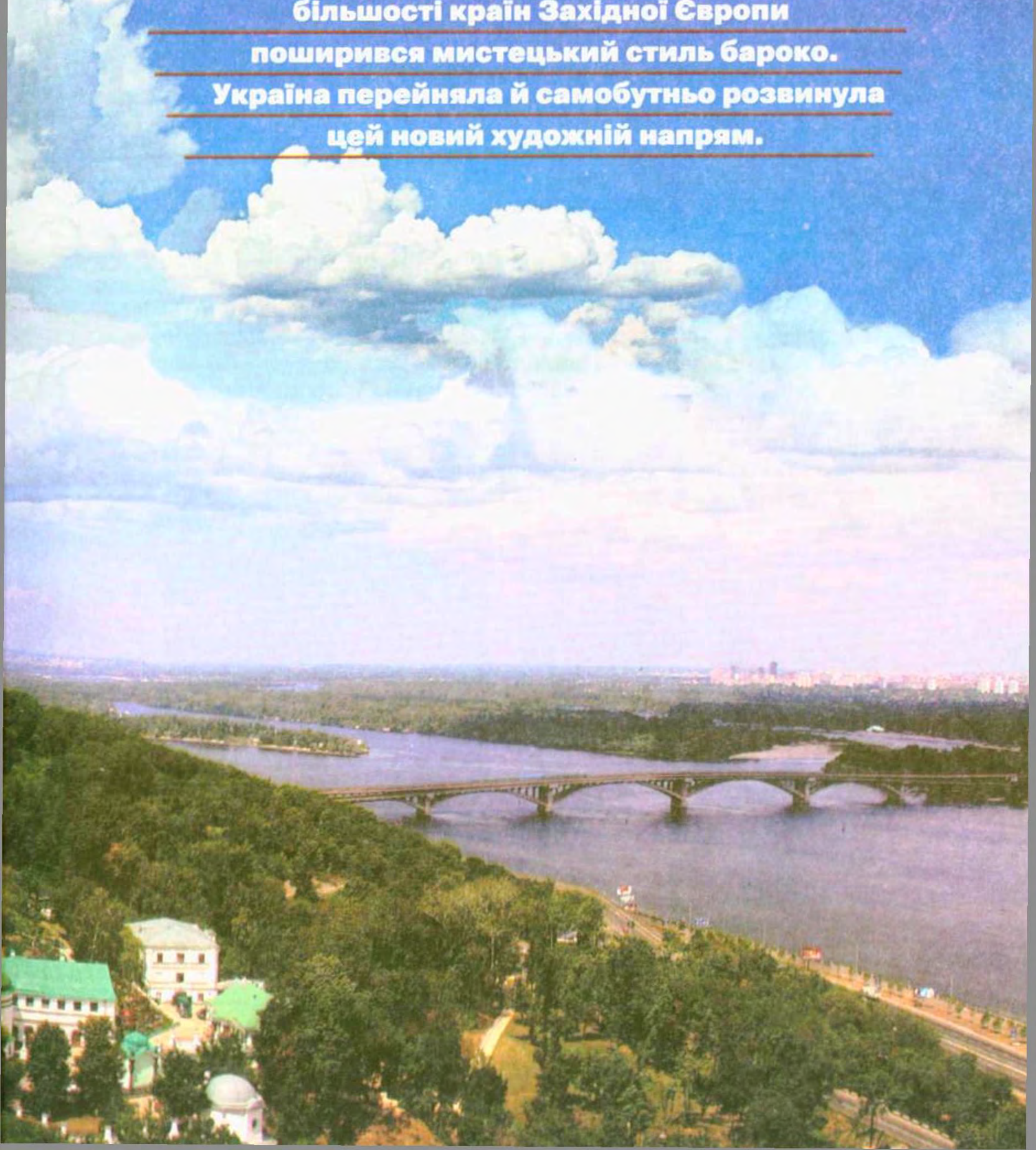

ВСТУП

Період XVII–XVIII ст. увійшов в історію України як **козацько-гетьманська доба**, що сприяла дивовижному розквіту української культури, зокрема мистецтва, літератури. У цей час українське козацтво вибороло фактичну незалежність України. Створене у XV ст. як військово-політична організація для захисту населення прикордонних земель від татаро-турецької агресії, козацтво стає оборонцем українського народу від національно-релігійних і соціальних утисків, носієм нових культурних цінностей та естетичних ідеалів.

Для розуміння специфіки художньої культури козацько-гетьманської доби важливо усвідомити історичні особливості в розвитку земель України зазначеного періоду. В ті часи територія Правобережжя входила до складу Речі Посполитої, а більшість її населення сповідувала католицизм. На Лівобережжі сформувалась українська національна держава – Гетьманщина (яка пізніше ввійшла до складу Російської імперії) з православним віросповіданням. Православна церква століттями виступала центром і рушієм культурного життя в Україні. У протистоянні з польським католицизмом вона відстоювала національну самобутність українського народу.

Козацько-гетьманська держава сприяла розвитку духовної культури населення України, яке за гетьманства Івана Мазепи (1687–1709), Івана Скоропадського (1709–1722) та Кирила Розумовського (1750–1764) було

Невідомий художник.
Портрет І. Мазепи

Л. Токе.
К. Розумовський

одним з найосвіченіших у Європі. Запорозьке козацтво впродовж свого існування визначало напрями економічного, політичного і культурного розвитку України. Козацтво було виразником і охоронцем національної церкви, що виявлялося насамперед в активному будівництві православних храмів коштом козацьких старшин чи громади.

У XVII–XVIII ст. у художній культурі більшості країн Західної Європи, насамперед Італії та Німеччини, поширився мистецький стиль *бароко*. Україна перейняла й самобутньо розвинула цей новий художній напрям. Просякнутий творчістю українського народу, національними традиціями, він набув оригінальних форм і дістав назву **українського** (або **козацького**) **бароко**.

Пригадайте істотні ознаки стилю бароко. У яких видах європейського мистецтва найяскравіше виявилися його риси? Наведіть приклади відомих пам'яток стилю бароко в різних видах мистецтва.

Визначальними рисами художньої культури доби бароко були:

– посилення ролі церкви й держави в розвитку мистецтва, поєднання релігійних і світських мотивів та образів;

– динамізм, мінливість, поліфонічність, ускладненість художніх форм;

– тяжіння митців до різких контрастів, складної метафоричності;

– прагнення авторів мистецьких творів до пишного, барвистого стилю, риторичного оздоблення;

– драматична напруженість та експресивність художнього світосприйняття.

Українське бароко проявилося в архітектурі, живопису, літературі, музичному і театральному мистецтві козацько-гетьманської доби.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту під загальною назвою «Світло українського бароко», який виконуватимете самостійно впродовж вивчення розділу та презентуєте на узагальнювальному уроці за розділом II.

Орієнтовні теми: «Образ барокового храму», «Елементи бароко в сучасній архітектурі України», «Й. Пінзель – Л. Берніні: діалог культур у європейському просторі», «Мамай – козак-бандурист», «Маруся Чурай – дівчина з легенди», «„Сад божественних пісень" як щоденник мандрівного філософа», «Хорова музика: злет до духовних висот», «Вертеп».

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО XVII–XVIII СТ.

Архітектура українського бароко, розквіт якого припав на XVII–XVIII ст., уособлює піднесення, святковість, відчуття душевного спокою. Українські майстри цього періоду прагнули поєднати в кам'яному храмовому будівництві європейські риси мистецтва бароко з місцевими традиціями мурованого будівництва та зведення дерев'яних храмів, започаткованими за часів Київської Русі.

Дзвіниця
собору Св. Софії в Києві

Химерність форм, пишність і декоративність, притаманні західноєвропейському бароко, в українській архітектурі врівноважуються чистими площинами стін, завдяки чому створюється загальна гармонія елементів – у всьому панують міра і такт.

Стиль бароко привніс в архітектуру новий характер форм і композиційного бачення: пластика набуває статусу основного засобу художньої виразності, створює неспокійну гру світлотіні; у планах і формах переважають складні криволінійні обриси, динаміка. Екстер'єри прикрашаються колонами й *пілястрами*, *фасади* та інтер'єри доповнюються скульптурами, в оздобленні рясно використовуються плафони, які ілюзорно зображують небо з ангелами, що ширяють у ньому.

Українське бароко можна розділити на дві архітектурні школи: східну й західну. Остання, у свою чергу, включає західноєвропейське (римо-католицьке бароко на землях України) та західне українське бароко, в якому європейські традиції поєдналися з національними.

На території правобережної Наддніпрянщини та Лівобережжя постає барокова архітектура так званої східної школи (гетьманське, старшинське, козацьке, монастирське бароко). За доби Гетьманщини (1648–1782 рр.) поширилося будівництво споруд різних типів – житлових, громадських (культових, адміністративних,

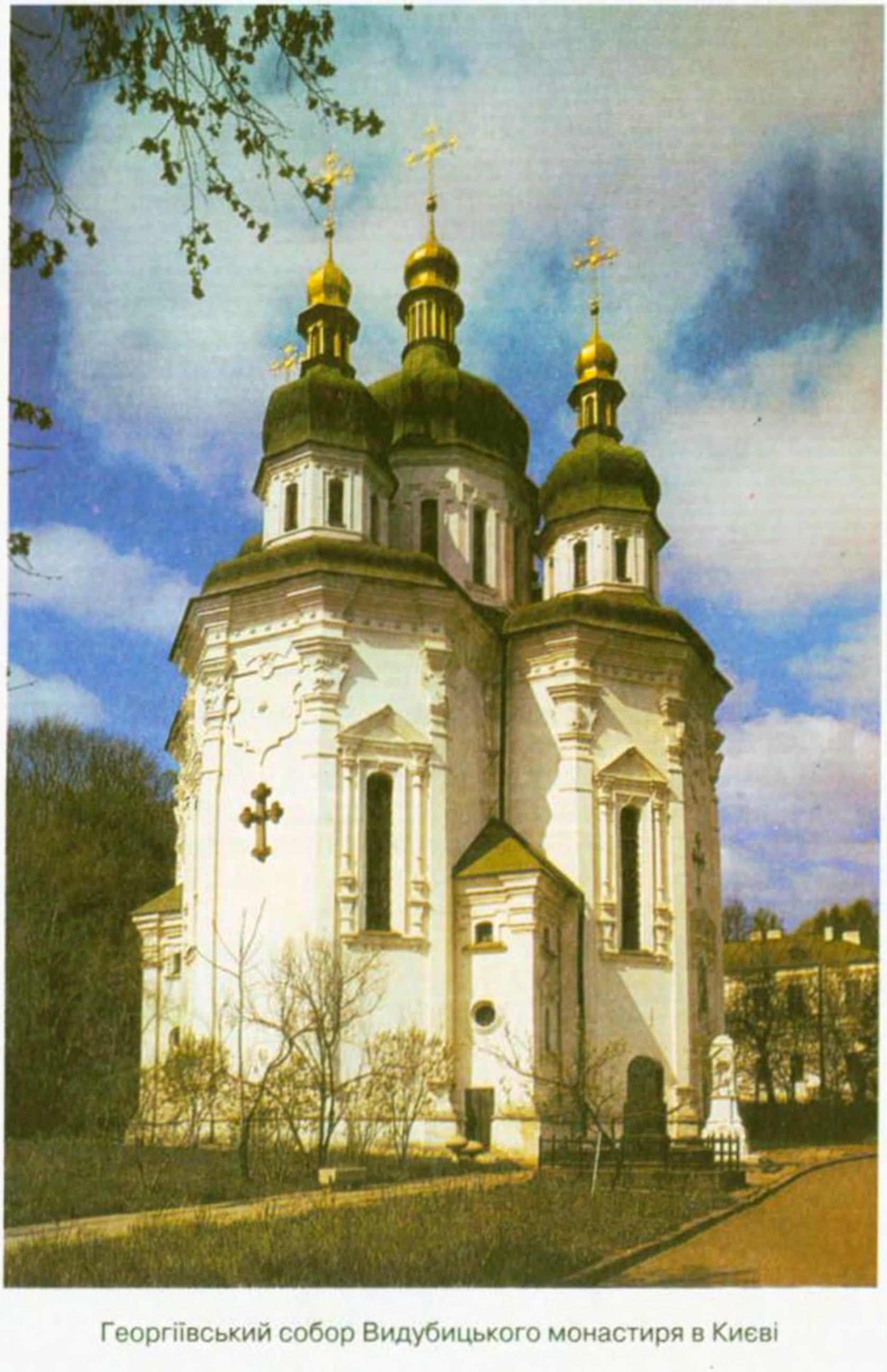

Георгіївський собор Видубицького монастиря в Києві

навчальних тощо), оборонних, промислових, проте провідним типом були церковні будівлі. Найвиразніше національні риси втілилися в архітектурі кам'яних храмів, що походили від дерев'яних церков. Будівлі храмів утворювали у плані хрест з об'ємною динамічною композицією в центрі, яка зазвичай завершувалася п'ятьма чи дев'ятьма верхівками. Особливої довершеності й краси набули форми бань, яким немає рівних у всій Європі.

Храми здебільшого споруджували в місцевості, яка добре оглядалася з усіх боків. Храмова архітектура тих часів позначена своєрідною національною специфікою – відсутністю чітко вираженого фасаду,

що відображало особливості світобачення. Храм має однаковий вигляд звідусіль і водночас відкритий до всіх частин світу. У цьому вбачається втілення не тільки демократичних ідей козацтва (приблизно однакова висота бань собору свідчить про демократизм тогочасного полкового устрою), а й складного відчуття поєднання кінцевого і безкінечного. Таке відчуття виникає в кожного, хто спробує обійти, наприклад, Георгіївський собор Видубицького монастиря в Києві. Скільки б ви не пересувалися вздовж його стін, храм постійно ніби повертається навколо своєї осі, зберігаючи свій незмінний вигляд. Обійти його неможливо так само, як пережити вічність або подолати безмежжя. Інакше кажучи, козацький собор – ірраціональний образ світу, втілений у камені. Такими є також Троїцький собор у Густині (Прилуччина), Преображенський собор в Ізюмі.

Схарактеризуйте зразки храмів у стилі українського козацького бароко. Зазначте особливості композиції, архітектурних форм, оздоблення.

Більшість київських монастирів, починаючи з княжої доби, створювалась як ансамблі. Формування ансамблів завершується в епоху бароко, коли добудовують нові споруди, споруджують дзвіниці – домінанти ансамблів. Монастирі оточують стінами й вежами, які із суто військово-оборонних споруд перетворюються на органічні компоненти ансамблів, і, зрештою, всі будівлі набувають єдиного стильового «обличчя»: їх штукатурять, білять, а після реставрації «вдягають у барокове вбрання». Так з'являються цілісні щодо художнього втілення ансамблі Києва, Чернігова, Переяслава, Межигірський, Мгарський та інші монастирі Придніпров'я і Лівобережжя.

Троїцький собор у Густині

Преображенський собор в Ізюмі

Ансамбль Києво-Печерської лаври

Заслуговує на увагу просторова організація барокових ансамблів. Києво-Печерська лавра та Видубицький монастир у Києві, Троїцький монастир у Чернігові вражають своєю цілісністю та органічною єдністю з довкіллям. Живописність підкреслюється м'якою пластикою форм, соковитою ліпниною фасадного декору, ошатним силуетом верхівок та асиметричним розташуванням будівель.

Пригадайте і поясніть значення терміна *ансамбль*. Як виявилися риси українського бароко в архітектурних ансамблях? Поміркуйте, чому ансамблі з'явилися саме за козацько-гетьманської доби.

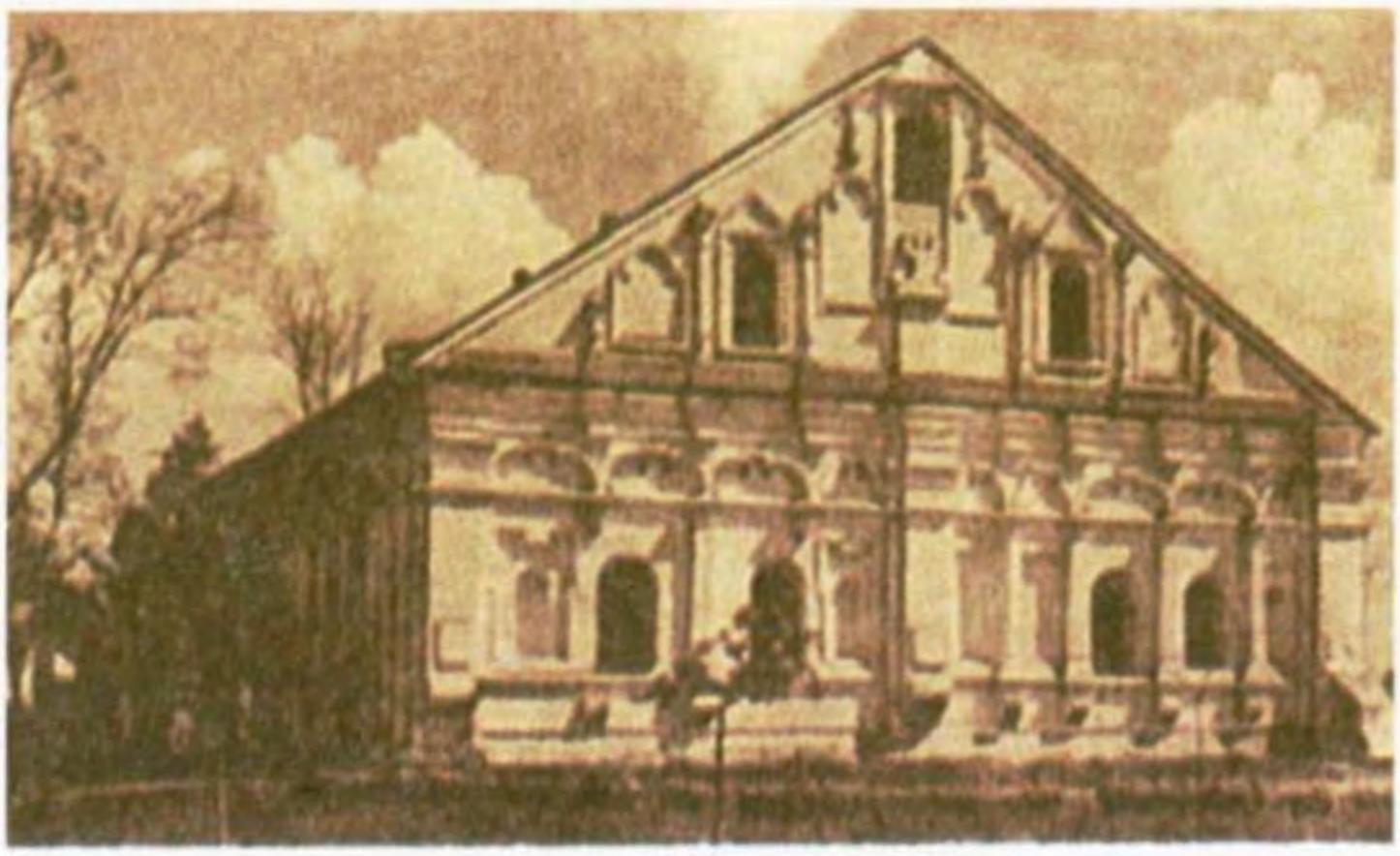

Будинок Я. Лизогуба у Чернігові

Ковнірівський корпус Києво-Печерської лаври

Національний заповідник «Софія Київська», будинок митрополита

Потяг до естетичної виразності й декоративності поширився і на цивільне будівництво. Чудовою пам'яткою української житлової архітектури, що збереглася з XVII ст., є будинок Я. Лизогуба в Чернігові. Розкішна пластика фасадів і фронтонів створює мальовничу гру світлотіні.

Із XVII ст. і до середини XVIII ст. Київ інтенсивно відроджується як духовно-просвітницький, культурний і національний центр. Справжніми перлинами українського бароко тут є Митрополичий дім, а також будинки й дзвіниці Київської лаври зодчого ***Степана Ковніра***, з-поміж яких особливою оригінальністю позначено лаврську друкарню.

Водночас зі зведенням нових споруд перебудовують і старі, у вигляді яких тепер відчутні барокові впливи. Зокрема це стосується повністю відновленого собору Святої Софії. На старій Кирилівській церкві надбудовано чотири наріжні бані й споруджено пишний бароковий причілок на фасаді. Головну церкву Київської лаври оздоблено дивовижною ліпниною, де окремі барокові мотиви переплітаються з народною рослинною орнаментикою.

Маріїнський палац у Києві

Фонтан «Самсон»

Брама Заборовського

У цей час у Києві творили відомі зодчі: ***Іван Григорович-Барський*** (міський водогін на Подолі з павільйоном-фонтаном «Самсон», Покровська церква), ***Бартоломео Растреллі*** (Андріївська церква, Маріїнський палац), ***Йоганн Готфрід Шедель*** (дзвіниці Києво-Печерської лаври й Софійського собору, брама Заборовського).

Визначте характерні риси українського бароко в архітектурі, використовуючи фотоілюстрації.
Уявіть, що ви проектуєте власний житловий будинок. Які прийоми бароко при цьому використаєте? Чому?

Собор Св. Юра у Львові

Собор Св. Юра (фасад)

Успенський собор Почаївської лаври (загальний вигляд)

Яскравими архітектурними пам'ятками західного українського бароко є собор Святого Юра у Львові, Успенський собор Почаївської лаври на Тернопільщині. У цих спорудах поєдналися впливи західноєвропейської барокової архітектури (зокрема, акцент на головному фасаді) та художні переваги українських дерев'яних церков. Львівський собор (с. 51), створений архітектором ***Бернардом Меретином***, стоїть на терасі, оточений із трьох боків низькими корпусами. Його фасад розчленований пілястрами й карнизами.

Успенський собор Почаївської лаври (фасад)

Успенський собор у Почаєві споруджений за проектом архітектора ***Готфріда Гофмана***. Будівництвом керував львівський майстер П. Полейовський. Головним акцентом загальної терасної композиції Почаївської лаври, розташованої на схилах із поступовим підвищенням, є собор, який чудово вписується в довкілля, домінуючи над місцевістю. Стрункі, ошатні башти й фігурний фронтон, восьмигранний купол зі світловим ліхтарем, багатий декор і білосніжний колір стін створюють життєрадісний образ.

Домініканський костел у Львові

Серед кращих пам'яток західноєвропейського (католицького) бароко на теренах України – Домініканський костел у Львові (архітектори Я. де Вітте і М. Урбанік).

Схарактеризуйте фасади львівського і почаївського соборів, Домініканського костелу за світлинами. Як втілилися риси європейського бароко в українській архітектурі? Порівняйте храми різних шкіл бароко – західної та східної. Поміркуйте над відмінностями й спільними рисами.

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

АНДРІЇВСЬКА ЦЕРКВА

Архітектурним шедевром світового значення є **Андріївська церква** (1754 р.) в Києві, що височить на одній із круч Старокиївської гори на Подолі. Проект будівлі розробив відомий італійський архітектор Б. Растреллі. Екстер'єр церкви вражає багатством декору. Стіни й *барабани* бань розчленовані по вертикалі пілястрами й колонами. Круглі вікна обрамлені розкішним ліпним орнаментом, на фронтонах розміщено чавунні картуші. Мальовничості фасадам додає яскраве розфарбування: на бірюзовому тлі увиразнюються білі колони, пілястри й карнизи; сяють позолотою чавунні капітелі; вздовж граней темно-зеленої бані звиваються золочені гірлянди.

Принцип пишного декору збережено й в інтер'єрі, головним акцентом якого виступає триярусний монументальний іконостас. На пурпуровому тлі вирізняються позолочені пілястри, карнизи й багате різьблене обрамлення ікон. Поверхню царських врат всуціль укрито мереживним різьбленням. У декор уведено скульптуру – голівки херувимів, постаті ангелів, трифігурну групу «Розп'яття», що увінчує іконостас.

Ікони іконостаса, розпис кафедри, картини шатра писано олійними фарбами на полотні. Більшу частину ікон виконав у Петербурзі художник І. Вишняков з учнями. Живопис на зворотному боці іконостаса створили українські художники І. Роменський та І. Чайковський. Найбільшу цінність становлять роботи талановитого живописця ***Олексія Антропова***: розпис кафедри, шатра, велика картина «Тайна вечеря» у вівтарі, частина ікон (на одній з них – «Успіння Богородиці» – зберігся його підпис). Загалом інтер'єр Андріївської церкви – світлий, ошатний, мажорний – справляє враження парадної палацової зали.

Художня виразність, довершеність, оригінальність задуму Андріївської церкви, дивовижна гармонія форм із навколишнім ландшафтом зажили цій архітектурній пам'ятці всесвітньої слави. Із 1968 р. Андріївську церкву відкрито для відвідувачів як музей.

Андріївська церква. Вид з Подолу

Архітектурні деталі, екстер'єр та інтер'єр церкви

Каплиця Боїмів у Львові

Потужний дух пориву та неспокою, характерний для мистецтва бароко, яскраво виявився у **скульптурі**. Найбільшого розвитку цей вид мистецтва набув на західноукраїнських землях завдяки особливостям культурних впливів і релігійної свідомості. Скульптори працювали в мармурі, відливали з металу, різьбили камінь.

Скульптурним зображенням з надгробків, встановлених у церквах і каплицях, притаманні динамізм і пишна декорованість. Яскравою і характерною пам'яткою доби бароко є каплиця Боїмів у Львові, фасад якої прикрашений скульптурами у два яруси. У нижньому ярусі, розділеному шістьма різьбленими й орнаментованими колонами, крім скульптурно

Каплиця Боїмів (вівтар)

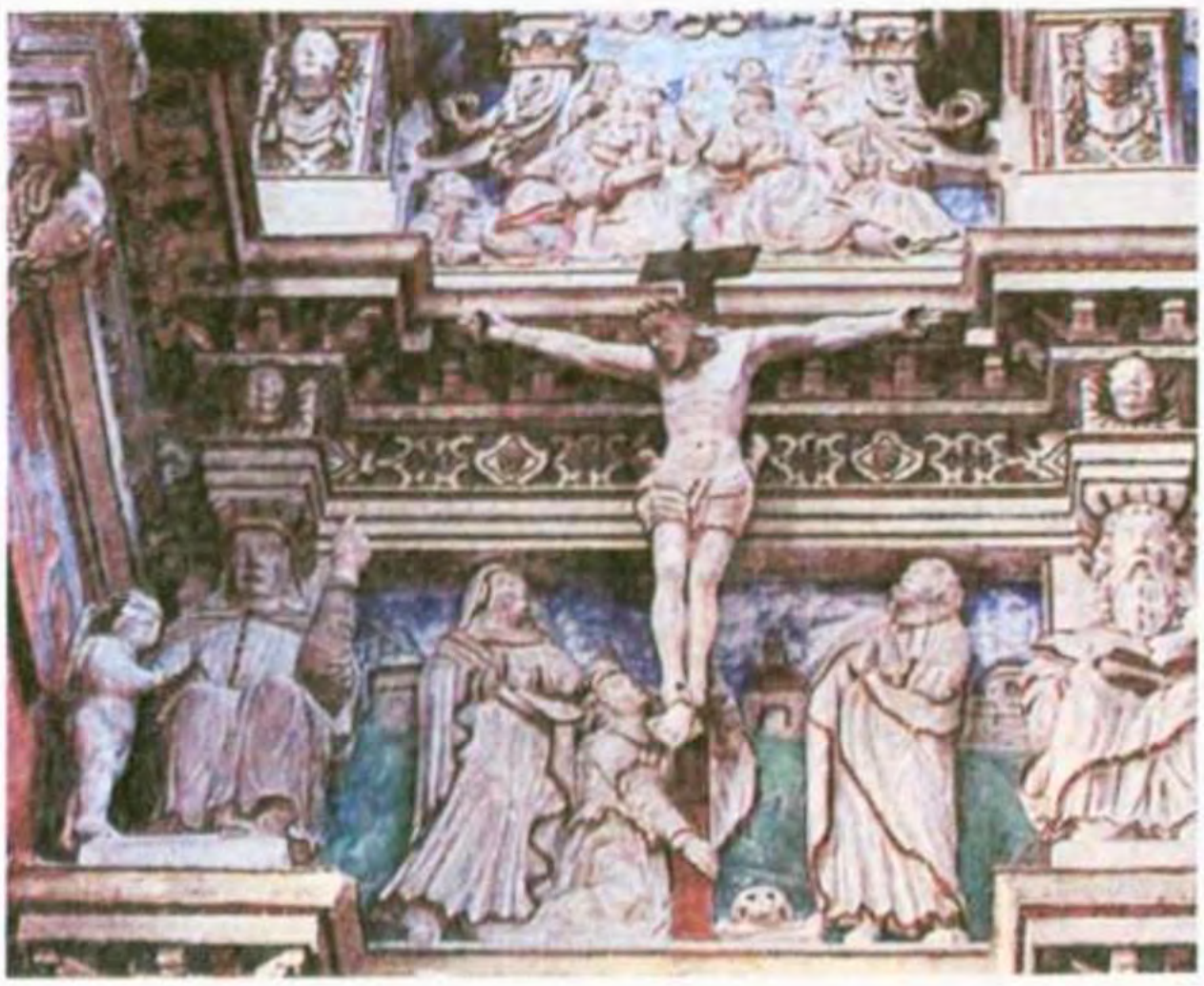

Каплиця Боїмів (деталі інтер'єру)

Каплиця Боїмів (купол ізсередини)

Каплиця Боїмів (скульптурне оздоблення купола іззовні)

оздоблених вікон і дверей, містяться дві ніші з постатями святих; у верхньому ярусі статуй, рельєфів та орнаментів ще більше. Не менш рясно, ніж зовні, вкрито скульптурними деталями каплицю Боїмів усередині. Шатро, що покриває каплицю, поділено на квадрати, в кожному вміщено погруддя святого або ангела. Вівтар складається із серії образів, виконаних у рельєфі й помережаних різьбленими орнаментованими архітектурними деталями – колонами, пілястрами, арками тощо.

Що вас вразило в цій архітектурній пам'ятці? Як скульптори оздобили купол та стіни каплиці? Які ознаки стилю барокко притаманні скульптурним зображенням цієї споруди?

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Йоганн Георг ПІНЗЕЛЬ

Йоганн Георг Пінзель – визначний український скульптор другої половини XVIII ст. Його твори (зокрема, скульптури з львівського собору Св. Юра, ратуші у Бучачі) вирізняються підвищеною емоційністю та динамізмом, дивовижною життєвістю форм. Герої майстра (переважно з біблійних сюжетів) перебувають у русі, несподіваних ракурсах; пози, жести та вираз їхніх облич втілюють різноманітні емоційні стани. У своїй творчості скульпторові вдалося найвищою мірою втілити дух бароко: динаміку, мінливість, експресію.

Невідомими для історії є дати життя митця. Відомо тільки, що в середині 1740-х рр. при дворі магната М. Потоцького з'явився скульптор, який назвався ім'ям Пінзель. Потоцький став його головним замовником. У травні 1751 р. майстер Пінзель узяв шлюб із Маріанною Єлизаветою Кейтовою з родини Маєвських. Вони мали двох синів – Бернарда й Антона. Нині твори Й. Г. Пінзеля, що дійшли до наших днів, зберігаються переважно в музеї майстра у Львові.

Жертвоприношення Авраама

Самсон

Янгол

Самсон (фрагмент)

Іконостас Преображенської церкви у Великих Сорочинцях (фрагмент)

Іконостас Преображенської церкви у Великих Сорочинцях

У Центральній Україні скульптура набула значущості головним чином як декорування пишної архітектури козацького бароко. Якщо в Західній Україні скульптори-різьбярі працювали переважно в камені, то майстри Східної України часто використовували дерево. Широко розповсюдилося дерев'яне різьблення: обрамлення ікон, вівтаря і навіть цілих іконостасів. За доби бароко іконостаси розвинулись у багатоярусну конструкцію, що перегороджувала церкву, здіймаючись угору аж до висоти найвищої церковної бані. Іноді багатоярусні барокові іконостаси мовби перетворювалися на густо різьблене дерев'яне мереживо (часто позолочене) – витончене, вибагливе. Такі іконостаси з XVII ст. збереглися в Західній Україні, зокрема в церкві Св. Параскеви у Львові; у Східній – стиль бароко репрезентують іконостаси Єлецького собору і Троїцької церкви в Чернігові та Преображенської церкви у Великих Сорочинцях.

Національна самобутність українського бароко яскраво виявила себе також і в **живопису**. Виникають особливі жанри образотворчого мистецтва, в яких формуються національні ознаки як у відтворенні образів, так і в доборі технічних прийомів. Українські живописці продовжували й розвивали традиції візантійського, давньоруського, а також ренесансного живопису, відтак вони стримано ставилися до вигадливих і динамічних форм європейського бароко. Тематика живопису залишалася релігійною, однак тепер її спрямовують гуманістичні ідеї, активніше розвиваються форми монументального настінного розпису, станкового іконопису, жанр портрета.

У монументальних розписах можна виокремити дві групи. Перша – настінні розписи дерев'яних церков, яким притаманні яскраві риси народного світосприйняття і які виконані у своєрідному стилі на межі професійного малярства і народного примітиву. Монументальний живопис дерев'яних храмів представлений переважно пам'ятками Західної України (розписи церкви Св. Юра в Дрогобичі, *нефа* Миколаївської церкви в с. Колодне на Закарпатті тощо).

Й. Кондзелевич.
Богородчанський іконостас з монастиря Манявський скит

І. Руткович.
Дорога до Еммауса

Іншу групу становлять монументальні розписи кам'яних споруд, виконані професійними майстрами. На розвитку живопису позначилися діяльність малярних шкіл Києво-Печерської лаври, малярень при Софійському соборі, полтавському та інших монастирях, а також система художнього виховання в Києво-Могилянській академії. Силами українських живописців того часу розписано інтер'єри культових споруд Києва, Чернігова, Переяслава, Ніжина та інших міст. Впливи стилю бароко відчутні у прагненні художників подолати традиційну площинність зображення, створити ілюзію відкритого простору й руху.

Число рядів ікон на церковних іконостасах дедалі збільшувалося; в них почали застосовувати переважно золоте тло, яке робили не рівним, а рельєфно тисненим, з рослинним візерунком.

Богородчанський іконостас з монастиря Манявський скит розписаний майстром ***Йовом Кондзелевичем***. Іконостас складається з шести рядів, у яких розміщено велику кількість ікон різного розміру – від мініатюр до більш ніж двометрових творів.

Хоча деякі ікони доби бароко і релігійні за сюжетом, проте манера виконання наближає їх до світських картин з характерними ефектними позами, ошатним одягом, значною кількістю побутових деталей, пейзажем і натюрмортом. Наприклад, ікони майстра ***Івана Рутковича*** подекуди нагадують світські картини, на яких зображено реальних людей на тлі впізнаваних краєвидів.

Які істотні ознаки стилю бароко впадають в око в Богородчанському іконостасі? Чому, на вашу думку, митець обрав для композиції іконостаса саме таку геометричну форму?

Цікавим явищем цього періоду є *портретна ікона*. До такого типу ікон належать, зокрема, «Покрови», релігійна тематика яких поєдналася зі світською. У них відтворено ідею державності: картина перебування під захистом Богородиці представників різних соціальних верств втілює ідею небесного покровительства цілому народу й державі. Лише

Ікони «Покрови»

в деяких іконах цього типу, зокрема створених у козацькому середовищі, трапляються індивідуальні портретні характери: «Покрови» із Сулимівки та з Новгорода-Сіверського, «Покрова» з портретом Б. Хмельницького.

Порівняйте портретні ікони «Покрови», що на фотоілюстраціях. Як безіменним майстрам вдалося поєднати в тематиці ікон релігійне та світське? Чому, на вашу думку, саме в цей період з'явилися ікони такого типу?

Одночасно з релігійною тематикою у бароковому малярстві широкого розповсюдження набуло зображення світського життя заможних громадян суспільства. Це стало прикметною рисою *світського портрета*. Найяскравішим виявом українського портретного живопису є жанр *парсу́ни*. Його національна особливість – тісний зв'язок з іконописом. Надзвичайно поширилися тоді портрети Б. Хмельницького і представників козацької старшини, а в Західній Україні – львівських братчиків (заможних ремісників) з відповідними атрибутами. До найвідоміших належать портрети П. Могили, М. Маклашевського, полковника І. Сулими та його дружини, генерального обозного І. Родзянка та ін.

На українських землях портретний жанр виник наприкінці XVI ст. у трьох композиційних варіантах – погрудному, поясному та на повний зріст. Останній варіант був вельми репрезентативним, тоді як поясні й погрудні портрети позначені простотою і суворістю художньої мови. Основу козацького портрета становила потреба в піднесенні суспільного престижу, поєднана з гуманістичним уявленням про гідність людини та її соціальний статус. Митці прагнули проникнути у внутрішній світ портретованої людини, показати її характер, вдачу, розкрити індивідуальність. Тому вони зосереджувалися переважно на обличчях своїх персонажів.

Січова корогва

Невідомий художник.
Портрет Г. Гамалії

Невідомий художник.
Портрет Д. Єфремова

Які художні прийоми використали живописці для створення монументальних, урочистих, повнозвучних образів лубенського полковника Г. Гамалії та отамана Війська Донського Д. Єфремова? З'ясуйте особливості української парсуни за цими портретами.

Надзвичайну популярність серед простих українців мали *народні картини* «Козак Мамай». Протягом XVIII ст. зображення козака Мамая можна було побачити чи не в кожній українській хаті. Козаків малювали олійними фарбами на полотні, стінах, дверях, віконницях, кахлях, скринях, посуді й навіть на вуликах, вважаючи символічне зображення Мамая своєрідним оберегом.

Схарактеризуйте образ козака Мамая в різних інтерпретаціях (див. також ілюстрації на с. 66, 78).

Мистецтво **графіки** козацько-гетьманської доби позначене інтенсивним розвитком книгодрукування, зокрема видавничою діяльністю друкарень у Києві та Чернігові. Провідними техніками стали гравюра на дереві (*дереворит*), а з другої половини XVII ст. – на міді (*мідерит*).

У гравюрі, як і в живопису та скульптурі, в центрі уваги перебувала жива людина з її пристрастями та мріями. Барокове граверне мистецтво важко уявити

Народна картина
«Козак Мамай»

Л. Тарасевич.
Портрет Л. Барановича

Л. Тарасевич.
Гравюра Аліпій-іконописець

без супровідних написів, епітафій, монограм, іноді навіть цілих віршованих чи прозових текстів. Мистецтво книжкової ілюстрації розвивалося в напрямку вираження основної ідеї твору.

То були часи, коли козацька старшина вже встигла закріпити своє суспільне становище й заходилася золотити герби. В українській гравюрі поширився новий жанр – *гравірувальні листи*, рисовані «компліменти» (похвали, лестощі), які складалися з академічних тез або просто віншувальних рисунків для царів, гетьманів, інших світських і духовних ієрархів тощо. Нове мистецтво спонукало до винайдення нової техніки гравюри, використання нового матеріалу, адже дереворити, поширені в попередні часи, не відповідали вибагливим смакам українського панства. Потрібні ефекти можна було видобути в гравюрах по металу.

Попит на гравюри в суспільстві швидко зростав, тому цілі групи граверів працювали не лише в таких великих містах, як Київ, Чернігів, Львів, Почаїв, а практично скрізь – при друкарнях, в осередках козацької старшини чи духовенства. Досить швидко з кола українських граверів постали найбільш талановиті вмільці, які виявляли неабиякий хист і майстерність: у Чернігові це були видатні гравери на міді Л. Тарасевич, І. Щирський, Н. Зубрицький; у Києві – ченці Печерської лаври Іларіон Мигура (світське ім'я – Іван) і майстер Ілля, а також Г. Левицький, батько майбутнього художника-портретиста Д. Левицького; у Львові – І. Пилипович.

Визнаними майстрами української гравюри тієї доби вважають ***Олександра*** і ***Леонтія Тарасевичів*** (очевидно, братів). Особливо обдарований Олександр, імовірно, вдосконалював своє мистецтво в Аугсбурзі. Серед його гравюр багато портретів, обрамлення яких вирішено з великим смаком і шляхетною стриманістю. Часто декорація на портретних роботах О. Тарасевича видавалася цікавішою від самого портрета, здебільшого узагальненого та позбавленого рис індивідуальності. Оздоби портретів, виконані Л. Тарасевичем, вражають ошатністю й святковістю, оригінальністю, та водночас вони зберігають своє суто декоративне призначення, не притлумлюючи самого портрета.

Попри всілякі утиски з боку держав-колонізаторів, духовне життя українців у XVIII ст., наснажене визвольними ідеями звитяжного XVII ст., залишалося розмаїтим і доволі насиченим. Найкращі здобутки митців козацько-гетьманської доби – архітектура й іконопис бароко, народні картини «Козак Мамай» – і дотепер не втратили своєї мистецької вартості, а, увійшовши до золотої скарбниці світової культури, навіки прославили своїх творців і народ, що їх виплекав. Бароко принесло в Україну культурний динамізм, вивільнило потяг до досконалості, втамувало спрагу до спілкування із Заходом.

Узагальнюючи здобутки образотворчого мистецтва України козацько-гетьманської доби, слід зазначити, що, незважаючи на своєрідність пам'яток українського бароко, в них чітко проглядаються істотні риси великого стилю, спільні для європейського мистецтва. Це зумовлено як ментальною єдністю народу, так і вписаністю української культури того часу в загальноєвропейський контекст.

Бараба́н (куполу, бані) – циліндрична або багатогранна частина будівлі, на яку спирається купол чи баня.

Баро́ко (від іт. – вигадливий) – мистецький стиль у європейському мистецтві XVI–XVIII ст., започаткований в Італії. Основні його риси: підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції.

Капіте́ль – в архітектурі: верхня частина колони, пілястри або стовпа.

Монограма́ – сплетення початкових літер імені та прізвища.

Неф – витягнута в довжину частина християнського храму, відокремлена колонами чи стовпами.

Парсу́на – жанр українського портретного живопису кінця XVI–XVII ст., що використовував прийоми іконопису.

Піля́стра – плоский вертикальний виступ у стіні у вигляді прямокутного стовпа.

Фаса́д – зовнішній бік споруди, що зазвичай виходить на вулицю.

Фронто́н – завершення фасаду споруди, трикутна площина, обмежена з боків схилами даху, а в основі – карнизом.

1. Розкрийте специфіку художньої культури України XVII–XVIII ст. Які зміни відбулися у візуальних видах мистецтва?
2. Чим зумовлено виникнення поняття «українське бароко»? Назвіть здобутки «українського бароко» в архітектурі й живописі.
3. Розкажіть про вплив мистецького стилю бароко на розвиток скульптури та графіки (гравюри).
4. Дізнайтеся, чи є у вашій місцевості архітектурні споруди, яким притаманні риси бароко. Дослідіть історію створення однієї з них.
5. Скориставшись довідковою, науково-популярною та іншою літературою, інтернет-джерелами, дізнайтеся більше про діяльність видатних особистостей культурної епохи бароко та про їхній внесок у розвиток і становлення української художньої культури.
6. Колективна робота. Створіть альбом «Пам'ятки українського бароко».

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

В українській музичній культурі XVII–XVIII ст. активно збагачувалися традиції попередніх мистецьких епох. За козацько-гетьманської доби, в умовах національно-визвольної боротьби українського народу, яскраво розквітла народна музична творчість. Провідною залишалася церковна хорова музика, та водночас з'являлися й нові світські жанри – вокальні та інструментальні. На розвитку професійної музики яскраво позначився *бароковий напрям*, а в другій половині XVIII ст. виник новий стиль – *класицизм*.

У народній культурі сягнув вершин музичний *епос*. У період національно-визвольних змагань і пізніше, після їх завершення, кобза-

Мамай з кобзою

рі та лірники за свіжими слідами незабутніх подій складали *думи* й *історичні пісні*, в яких оспівували видатні віхи в історії народу, героїчні подвиги козацьких ватажків, народних месників тощо. Народ ставився до своїх співців з особливою шаною. В українському фольклорі назавжди закарбувався образ козака Мамая – вмілого воїна і вправного бандуриста. Цей образ втілював нескоренність українського народу. Ще один поширений тип кобзаря – сліпий старець, який зберігає пам'ять пращурів і втілює в собі народну мудрість.

Л. Жемчужніков. Кобзар на шляху

Історичні пісні та думи не просто передавали хроніку подій і документально засвідчували певні факти; це насамперед художні твори, в яких можливий творчий домисел поєднався зі згадками про історичні події чи діяльність окремих реальних персонажів. Завдання музично-поетичного епосу полягає в образно-символічному відображенні героїчної доби, втіленні її національного духу через емоційне піднесення.

Пригадайте епічні пісні, з якими ви ознайомилися в попередні роки на уроках музичного мистецтва, літератури. Який музичний твір, на вашу думку, виконує зображений на картині М. Дерегуса герой? Що спонукало вас до такого висновку? Якби вам запропонували створити думу чи сучасну історичну пісню, яку тематику ви обрали б? Поясніть свій вибір.

М. Дерегус. Народження пісні

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

МУЗИЧНО-ПОЕТИЧНИЙ ЛІТОПИС НАРОДУ

Жанр **думи** властивий винятково українській національній культурі. На думку вчених-дослідників, своєю появою цей жанр завдячує козаччині.

Думи – героїчна, драматизована, пройнята ліризмом поезія. Боротьба козаків із завойовниками, перебування в неволі, морські походи, повстання – всі ці події були мотивами українських дум. До кращих з них належать «Дума про козака Голоту», «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Самійла Кішку», «Дума про Івана Богуна» та ін.

Автори дум того періоду невідомі. Переважно то були безіменні учасники звитяжних подій. Кобзарі, лірники, бандуристи виконували свої пісні *речитативом*. Саме тут мелодія чітко підпорядковувалася поетичному тексту, а віртуозний інструментальний супровід ніби «домальовував» картини запеклої битви чи бурі на морі. Від села до села, від міста до міста несли народні співці звістку про славу та подвиги героїв, їхні героїзм і палку відданість рідній землі. І. Франко називав думи безсмертними пам'ятками, створеними генієм самого народу. М. Гоголь уважав кобзарів охоронцями бойової слави нашої Батьківщини, поетами та літописцями.

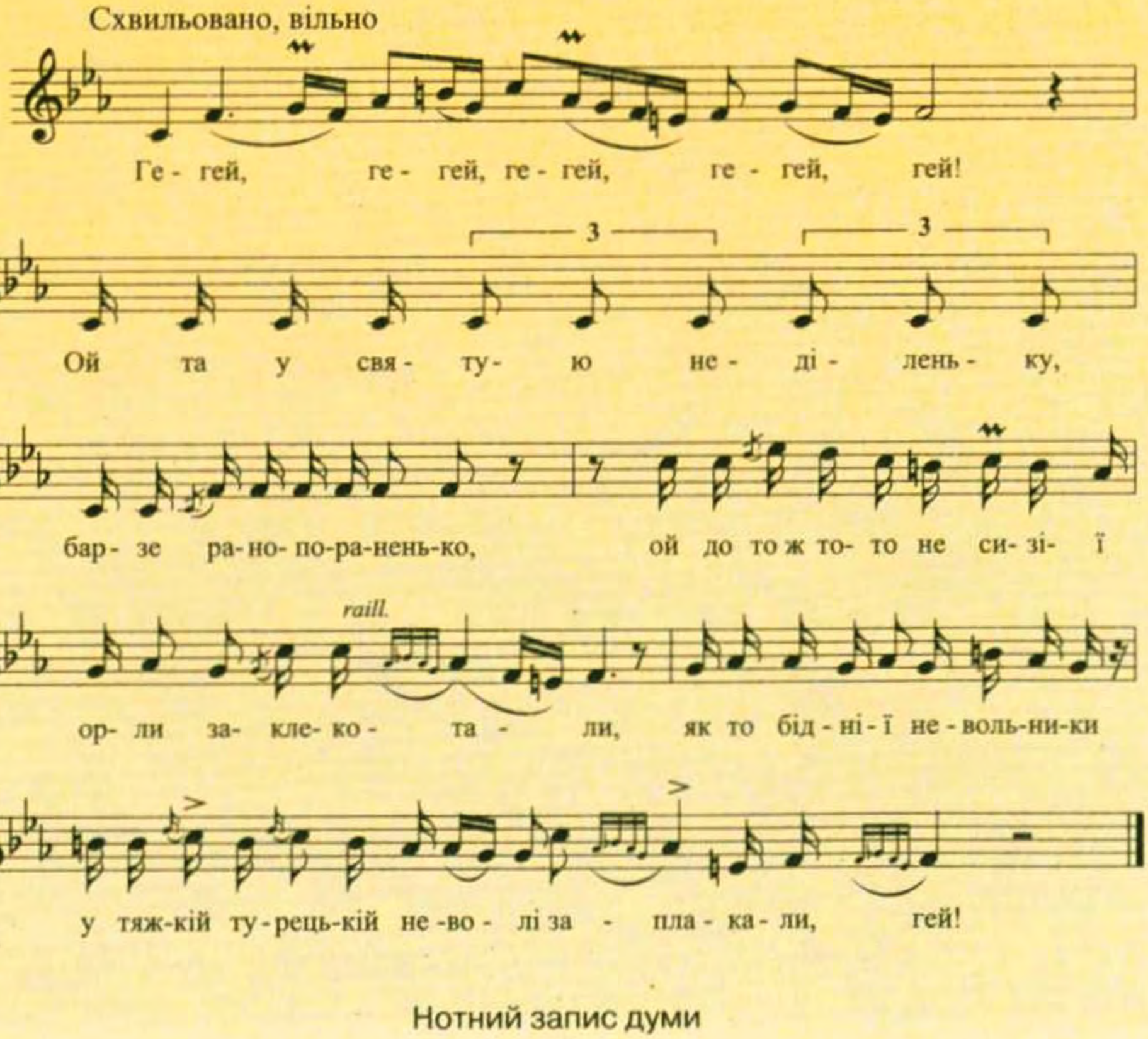

Нотний запис думи

Ф. Гуменюк. Маруся Чурай

За обсягом *історичні пісні* коротші за думи, мають простішу мелодику. Найдавніші пісні цього типу пов'язані з добою козаччини, оспівують козаків-патріотів. Наприклад «Пісня про Байду» – народного улюбленця, який потрапив у неволю і зазнав страшних катувань, але зберіг власну національну гідність і не став зрадником.

Упродовж століть не втрачає популярності пісня-марш «Ой, на горі та женці жнуть», присвячена звитяжним героям – Петрові Дорошенку та Петрові Сагайдачному. Дуже відомою є пісня «Засвіт встали козаченьки». За народними легендами, її авторство належить співачці з козацького роду Марусі Чурай.

Великої шани зажила в народі пісня «Ой, зійшла зоря» про Почаївську Божу Матір, що врятувала монастир і всіх, хто в ньому сховався, від загибелі під час турецької облоги.

Т. Печорний.
Байда. Декоративна таріль

І. Сколоздра.
Слава не вмре, не поляже

Печатка
Ніжинського музичного цеху

Троїсті музики

Дума, історична пісня (за вибором).

Які поетичні та музично-інтонаційні прийоми використано в думах та історичних піснях для створення епічного образу? Пригадайте та виконайте відомі вам історичні пісні. У вільний час дослідіть провідні мотиви та образи історичних пісень і дум.

У багатогранному художньому житті Запорозької Січі чільне місце відводилося музиці, співу, танцям. Працювала навіть Січова школа, де здібних хлопчиків з усієї України навчали співу й інструментальної гри. На високий рівень вийшла військова музика, в якій панували духові та ударні інструменти: труби, сурми, литаври, барабани, бубни. Духова музика супроводжувала в походах військо Запорозьке, а також лунала на урочистих зустрічах послів і гостей.

У 1652 р. Б. Хмельницький видав універсал про створення цеху музикантів на Лівобережжі. Невдовзі музичні цехи виникли в Полтаві, Києві, Стародубі, Ніжині, Чернігові, Харкові та інших містах. Репертуар музикантів-професіоналів включав військові марші, танцювальну та побутову інструментальну музику. В народу набули популярності ансамблі «троїстих музик». Гетьман І. Мазепа та деякі представники козацької старшини мали власні оркестри; а в глухівській резиденції гетьмана К. Розумовського діяли хорова капела, оркестр і навіть театр.

На українських землях тієї доби в різних освітніх осередках (братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії) виник своєрідний вид музично-поетичної творчості, тісно пов'язаний з письмовою віршовою поезією – *кант*. Авторами й виконавцями кантів були як композитори, регенти хорів, співаки й учителі, так і учні братських шкіл, мандрівні дяки (студенти, які не змогли закінчити колегіум чи академію через матеріальні нестатки й подорожували містами й селами, заробляючи на прожиття співами).

За музичною формою кант – це триголосна (пізніше – чотириголосна) куплетна пісня, яку виконував хор чи ансамбль без супроводу. Побутували церковні й світські канти. Тексти світських кантів, складені слов'яно-руською або простонародною мовою, оспівували різні професії (канти матроські, солдатські, студентські), розповідали про побут. За поетичним змістом і характером музики канти можна розподілити на урочисті, ліричні, гумористичні та сатиричні.

Згодом як продовження кантової лірики виникла *пісня-романс*. Зазвичай її виконували з інструментальним супроводом: спочатку бандури, пізніше – фортепіано, гітари. Імена авторів кантів і старовинних пісень-романсів, за деяким винятком, до нас не дійшли. Проте, без сумніву, такі пісні складали як музиканти-аматори, так і професіонали. Найвидатніший автор різножанрових творів, відомий нам, – філософ, педагог і музикант ***Григорій Сковорода***.

«Сковородинські пісні» були надзвичайно популярні серед простого люду, вони стали народними у найвищому сенсі. Вплив праць мандрівного філософа на розвиток української пісенної творчості неоціненний. Сковорода збагатив тематику та образність пісенних жанрів, поповнив вокальну музику глибокими філософськими роздумами, а також гумором і їдкою сатирою. Збірка його творів «Сад божественних пісень» – своєрідний ліричний щоденник, де відбилися життєві події та настрої автора, його роздуми про високі моральні якості, про вільну людину, яка мусить реалізувати свої можливості, а для цього – пізнати себе.

С. Васильківський. Портрет Г. Сковороди

За бажанням, дослідіть історію появи одного з творів Г. Сковороди, визначте його основну ідею. Чи поділяєте ви погляди філософа щодо сенсу людського життя?

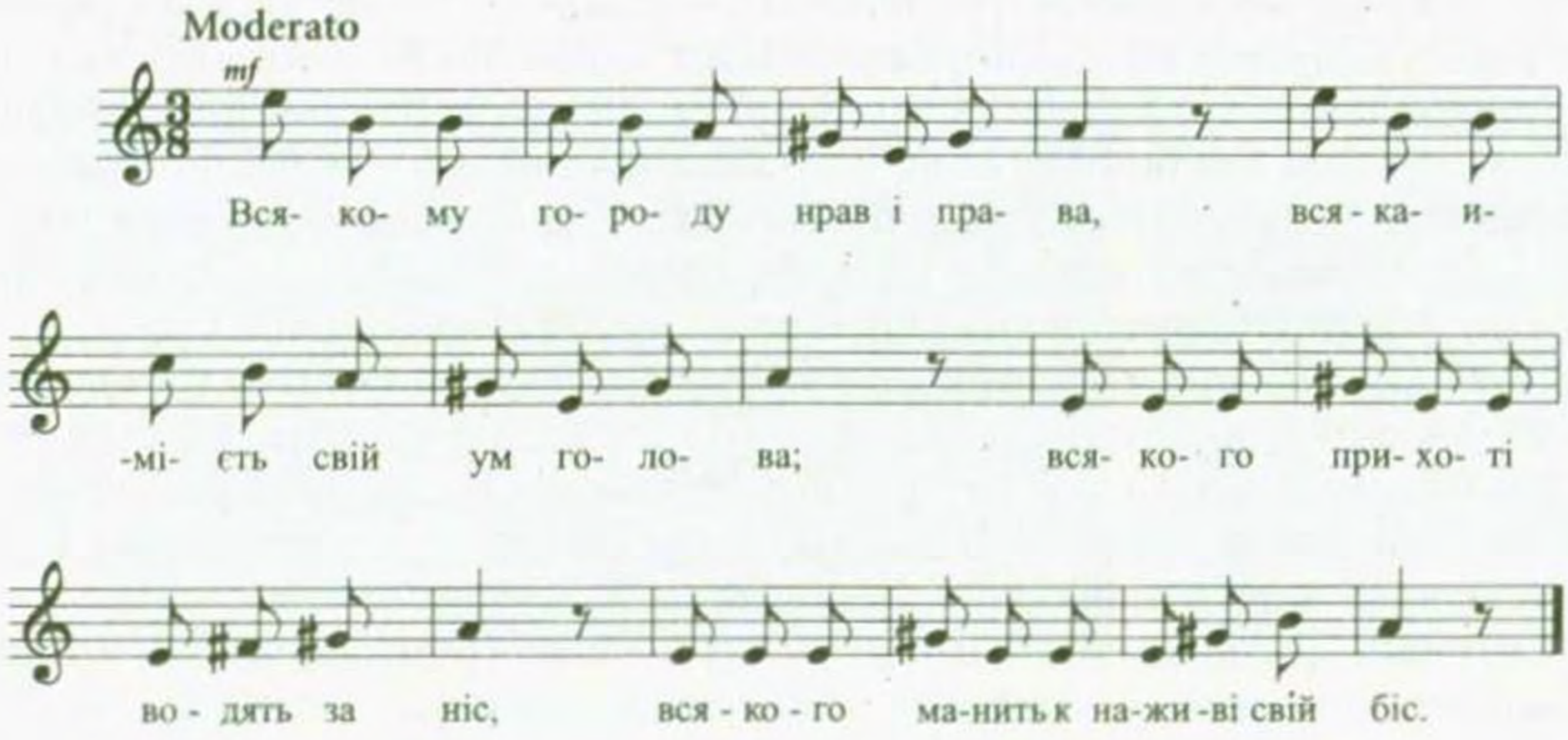

Ноти канта «Всякому городу нрав і права» зі збірки «Сад божественних пісень»

Хористи. Фрагмент ікони «Воздвиження Чесного Хреста»

Кінець XVII – XVIII ст. – період розквіту вітчизняного хорового мистецтва. Упродовж багатьох століть на теренах України розвивалася традиція православного співу а капела. Голоси хористів танули під куполами храмів, захоплюючи і заворожуючи прихожан. Мабуть, невипадково саме на українському ґрунті з його багатими хоровими традиціями розквітнув і сягнув вершин досконалості *хоровий концерт*.

Попередником жанру хорового концерту був *партéсний концерт*, який зародився у надрах стилю бароко з його схильністю до пишності, помпезності, динамічності й святкової орнаментальності. Музика концертів орієнтувалася на виконання великим хором на 8–12 голосів (партій) або навіть двома хорами (до 48 голосів) без інструментального супроводу. Фрагменти для виконання соло і вокальним ансамблем (солістами) чергувалися з хоровим співом. У партесній музиці кристалізувався «розкішний стиль» барокової композиції з обов'язковими колористичними ефектами, контрастами тембрових зіставлень, які створювали об'ємне відчуття простору. За образним змістом концерти умовно розподіляли на врочисті, світлі, лірико-драматичні, скорботні. Партесне багатоголосся поступово зазнавало змін: ускладнювалася поліфонічна техніка, поповнювався інтонаційний склад композицій. Із впровадженням партесного співу в храмовій музиці виникло поняття *авторства*.

Партесна музика стала плідним музичним ґрунтом, з якого виросли хорові концерти – найвищі художні досягнення хорової культури козацько-гетьманської доби. Творчі здобутки українських композиторів ***Максима Березовського***, ***Артемія Веделя***, ***Дмитра Бортнянського*** належать до скарбниці вітчизняної професійної музики.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Дмитро БОРТНЯНСЬКИЙ

Дмитро Бортнянський (1751–1825) – український композитор, диригент, педагог. Серед його творів – хорова, камерно-інструментальна музика, опери, які стали першими вітчизняними зразками музично-театрального жанру. Бортнянський – автор шести опер, концертної симфонії, фортепіанних сонат і концерту, камерно-інструментальних ансамблів та понад тридцяти хорових концертів. У творчості композитора поєдналися найновіші на той час досягнення світової композиторської техніки, зокрема італійської школи, з вітчизняними музичними традиціями.

Після стажування в Італії Бортнянський очолював Петербурзьку придворну співочу капелу, яка під його орудою досягла високого рівня хорової майстерності.

В історію світової культури Д. Бортнянський увійшов як реформатор церковного співу. Цікавим є той факт, що в одному з найвеличніших храмів Нью-Йорка – Єпископальному соборі Святого Іоанна Богослова – стоїть скульптурне зображення українського композитора. Його встановлено поряд з одинадцятьма іншими скульптурами найвидатніших авторів церковних творів – Давида, автора псалмів, св. Цецилії, покровительки церковної музики, св. Григорія Великого – папи Римського, який запровадив григоріанський хорал, а також європейських композиторів Дж. Палестріни, Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя та ін.

Петербурзька співоча капела

Клавікорд, на якому грав Д. Бортнянський

М. Березовський, А. Ведель, Д. Бортнянський. Хорові концерти (фрагменти за вибором).

На які роздуми надихнула вас музика хорових концертів? Розкажіть про візуальні асоціації, які можуть доповнити та збагатити музичний образ.

Здобутки творців хорового концерту – це кульмінаційний злет української церковної музики. Завдяки їхньому таланту й майстерності, обізнаності з досягненнями західноєвропейського мистецтва барокового і класичного стилів, які вони творчо використовували, музика М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського досягла високого мистецького рівня. У наш час вона звучить у найповажніших концертних залах України та поза її межами.

Кант – вокальний жанр, що виконується без супроводу на три (чотири) голоси.

Речитати́в (від іт. – читати вголос) – вокальна форма, за своїми інтонаціями близька до виразного мовлення.

Хоровий концерт – великий циклічний твір переважно для чотириголосного хору, в основу якого покладено контрастне звучання хору та співу невеликих ансамблів чи солістів.

1. Назвіть жанри музичного фольклору, інтенсивний розвиток яких спостерігався в XVII–XVIII ст. Який світський музично-поетичний жанр виник у цей час?
2. У чому полягає унікальність кобзарського мистецтва?
3. Зазначте особливості партесного співу. Як у ньому втілено естетику бароко?
4. За літературними джерелами дослідіть творчість композиторів М. Дилецького, М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського (за вибором).
5. Виконайте живописні або графічні композиції за мотивами кантів Г. Сковороди.
6. За допомогою ресурсів інтернету та інших носіїв аудіоінформації створіть добірку музичних шедеврів України XVII–XVIII ст.
7. Дослідіть особливості поширення кобзарства. Дізнайтеся про тематику пісенного репертуару кобзарів, особливості народних музичних інструментів – кобзи та бандури.
8. Колективна робота. Разом з однокласниками заплануйте фольклорну експедицію з метою вивчити музичну культуру рідного краю. Орієнтовні теми: «Історія в піснях мого краю», «Музичні інструменти в побуті українців».

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Підкреслена небуденність і поетичність світобачення освіченої людини XVII–XVIII ст. робить бароко періодом розквіту сценічного мистецтва, що головним чином було пов'язано з навчальним процесом.

Перші відомості про театр на території нашої країни датуються 1614 р. Саме цього року вихованці Луцького колегіуму вітали уніатського митрополита Рутковського не лише латиною, а й українським діалогом. Це й не дивно: пишна барокова стилістика сприяла підпорядкуванню таких академічних шкільних курсів, як риторика і логіка, законам театру. А в курсі поетики (піїтики), під час ознайомлення з родами літератури – епосом, лірикою і драмою, учні обов'язково читали вголос відповідні твори. Читання драматичних текстів потребувало особливої виразності, а отже, складних виражальних засобів, оскільки такі тексти призначені для сценічного втілення. Так виник *шкільний театр* в Європі, зокрема й в Україні.

Один із засновників Київської духовної академії, митрополит київський і галицький, ***Петро Могила*** для створення театру взяв за основу шкільну *драму*, розповсюджену в єзуїтських школах Польщі.

Репертуар цього театру включав: 1) драми про святих; 2) драми *моралітé*; 3) драми на історичні сюжети. У перших і других переважали сцени з життя святих, богошукальні настрої, алегоричні фігури як уособлення людських чеснот. Драми складалися з пролога, зазвичай виконуваного автором – учителем поетики, який пояснював зміст і мораль вистави, двох-трьох дій та епілогу.

Невідомий художник.
Портрет Петра Могили

До третього типу драми належала п'ятиактна п'єса ректора академії, видатного суспільного діяча, реформатора, вченого-енциклопедиста, викладача поетики ***Феофана Прокоповича*** «Владимир, славянороссийских стран князь и повелитель, от неверия тьмы в свет евангельский приведённый», прем'єра якої відбулася 3 липня 1705 р.

Це релігійно-історична драма, в якій були ролі для учнів: жерці-невігласи, грецькі філософи, мудрий князь Володимир. Образи цих персонажів виписано не схематично, а з певними характерами. І хоча в своїй п'єсі автор, як він сам визнавав, не звільнився від «високопарного

і надутого виду красномовства», тобто штучно ускладненої мови, проте саме цей твір театрознавці вважають вищим щаблем вітчизняної шкільної драми.

Пізніше з'являються цікаві драми «Милость Божія» (анонімна) і «Воскресеніе мертвих» (автор – Г. Кониський).

Феофан Прокопович

Гра учнів-акторів у шкільній драмі відзначалася промовистими жестами й позами та піднесеною декламацією. Дія відбувалася дуже статично.

За часів бароко закладається така характерна для української культурної традиції риса, як постійна взаємодія елітарного і народного начал. У шкільній драмі вона виявляється в *інтермедії*, або *інтерлюдії*, – не пов'язаних із сюжетом драми жартівливих побутових сценках, складених живою народною мовою. Їх виконували учні з метою розважити глядачів в антрактах.

Найстаріші інтермедії належать ***Якубу Гаватовичу***, загалом же їх авторство невідоме. Головні персонажі першої з інтермедій Я. Гаватовича – наївний селянин Стецько і пройдисвіт Климко, який продає Стецькові, замість лисиці, кота в мішку, другої – троє мужиків, які вирішують, що пиріг дістанеться тому, хто побачить кращий сон, і поки двоє з них сплять, третій з'їдає пиріг.

Жанр інтермедії об'єднав майданну, скоморошу, традицію з гуманістичними ідеями української книжної культури і став прообразом *драми побутової*. Ці короткі вистави грали не тільки на сцені, а й під час шкільних канікул просто неба або в панській чи селянській оселі. Історик М. Грушевський зазначав, що українська інтелігенція пізніших часів прирівнювала інтермедії до «творів світових коміків Плавта і Мольєра». На жаль, тексти інтермедій зберігалися в рукописному вигляді, тому багато з них втрачено назавжди.

Таким чином, шкільний театр доби українського бароко започаткував драму як сценічне дійство, що відбувалося за певними правилами, з декораціями, шумовими ефектами та іншими сценічними засобами. Київських викладачів високо цінували й запрошували до інших міст, особливо до Москви, «бо вони найкращі й сприяють довір'ю народу до шкіл». Тому ідеї шкільної драми поширювалися з Києва по багатьох населених пунктах держави. Серед виконавців Київської духовної академії, які брали в цьому участь, були Є. Славенецький, А. Сатановський, С. Полоцький, Д. Туптало. Вони популяризували драму, яка швидко стала улюбленим видом мистецтва у представників різних суспільних верств – від гетьманів і старшин до рядових ремісників.

Поєднанням книжних і народних елементів позначений ще один вид драми, де «акторами» були ляльки. У першій половині XVII ст. в Україні він набув форми так званих *вертепів*. Так само, як і шкільна драма, вертеп включав шкільні різдвяні п'єси та інтермедії.

Триярусний вертеп

Двоярусний вертеп

Іззовні вертеп мав вигляд скрині, розділеної на два (зрідка – три) «поверхи», в яких одночасно відбувалися дві дії: нагорі – біблійна, а внизу – побутова, народна сценка з дотепами й жартами.

Вертепна драма починалася хором і дзвоном пономаря. Далі з'являлися два янголи й повідомляли присутнім про народження Ісуса Христа. Хоч усталеного тексту не існувало, але був *канон сюжету* верхньої частини вертепу, якого дотримувалися всі виконавці. Потім ішли сцени поклоніння Христу пастухів та волхвів; побиття немовлят; боротьба царя Ірода зі Смертю й Чортом, які прийшли по його душу.

Події в нижній частині вертепу не мали зв'язку з тими, що відбувались угорі. Тут з'являлися Дід та Баба, кмітливий Солдат, Циган, Поляк, Серб, Єврей, Запорожець, шинкарка Феська та інші колоритні персонажі, діалоги між якими стосувалися тогочасних життєвих реалій і були щедро пересипані жартами, приказками з піснями й танцями.

Центральним героєм виступав Запорожець, який багато лаявся, ліз у бійку, добре танцював, а наприкінці вистави промовляв:

Вертепні ляльки

Запорозькі розваги

Доводиться з пісні слів не викидати,
А що було, то вже пройшло,
І прошу об тім лихом не поминати.

Виконував виставу актор, який, ховаючись за задньою стінкою вертепу, водив ляльки і говорив за них. Часто лялькарями вертепного театру були бідні дячки, церковні співаки, бурсаки, які в такий спосіб заробляли собі на прожиття. Відомі варіанти «живого вертепу», коли ролі виконували не ляльки, а люди.

Елементи театрального мистецтва спостерігалися й у житті козаків. Навіть козацький побут був театралізований. Усі полки мали своїх музикантів, у походах лунали пісні, а козаки, за свідченням історика Д. Яворницького, «нерідко під час війни одягалися в такий одяг, який був у неприятеля, і що їх похідний одяг взагалі був бідним, зате домашній парадний – дуже розкішним».

Н. Дідик-Мирончук.
Вертеп

На дозвіллі, між походами, козаки танцювали, співали, слухали кобзарів і самі розповідали про свої пригоди. У таких оповідках панувала стихія сміху й жартів. Залюбки брали козаки участь й у театралізованих календарних обрядах – вони були дотепними колядниками, стрибали через вогнище на Івана Купала, організовували вертеп та різні театрально-карнавальні дійства.

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану

Вертéп – назва печери поблизу Віфлеєму, в якій, за біблійною легендою, народився Христос.
Інтермéдія – вистава в антрактах між діями основної п'єси.
Моралітé (франц.) – п'єса повчального характеру з алегоричними дійовими особами.

1. Розкажіть про особливості шкільного театру доби українського бароко. Схарактеризуйте його репертуар.
2. Назвіть персонажів українського вертепу. Намалюйте центральну дійову особу.
3. Як побудовано вертепну скриню? Чому, на вашу думку, вона складалася з верхньої та нижньої частин?
4. Колективна робота. Напишіть текст та інсценізуйте інтермедію зі шкільного життя.
5. Розгляньте репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». «Озвучте» її. Складіть репліки для кожного персонажа картини. *Зверніть увагу*: художник зобразив сцену написання глузливої відповіді козаків на звернення турецького султана Махмуда IV, в якому той зажадав повної покори з боку запорожців. Розіграйте цю сценку, намагайтеся поводитися й говорити розкуто, адже, за свідченням самого І. Рєпіна, створюючи картину, він пам'ятав про «піднесення лицарського духу запорожців».

УЗАГАЛЬНЕННЯ РОЗДІЛУ II

Підготуйте інсценізацію в стилі «шкільної драми» на тему «Світло українського бароко» на основі виступів представників груп: «Архітектори», «Скульптори», «Іконописці», «Гравери», «Композитори», «Драматурги». Використовуйте результати власних досліджень (мистецьких проектів), а також елементи рольової гри («Я – Й. Пінзель», «Я – Г. Сковорода», «Я – А. Ведель» тощо).

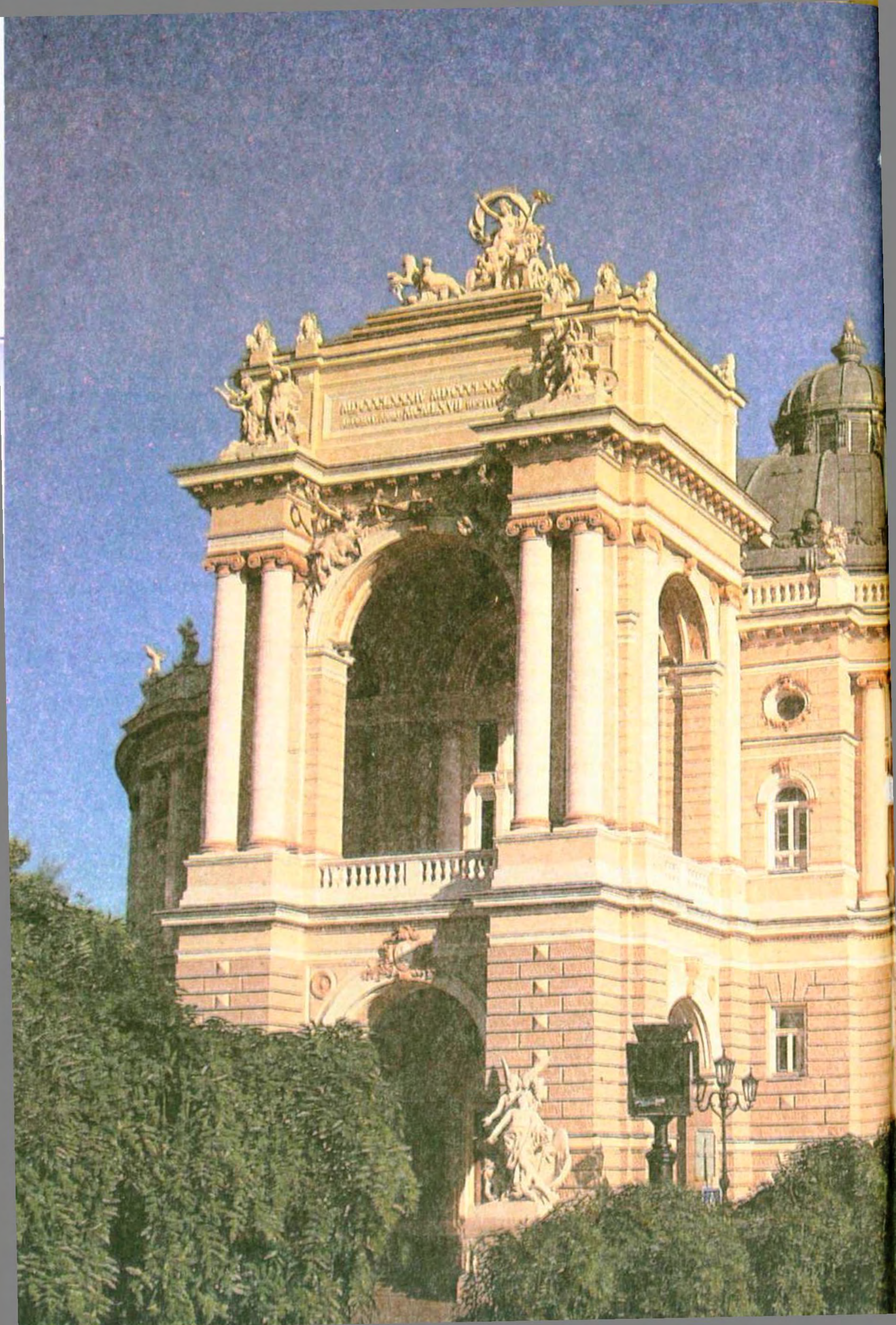

Р О З Д І Л III

УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА XIX СТ.

Істотну роль в об'єднанні української нації мали література, музика, театр, зросла зацікавленість вітчизняною історією, народною культурою.

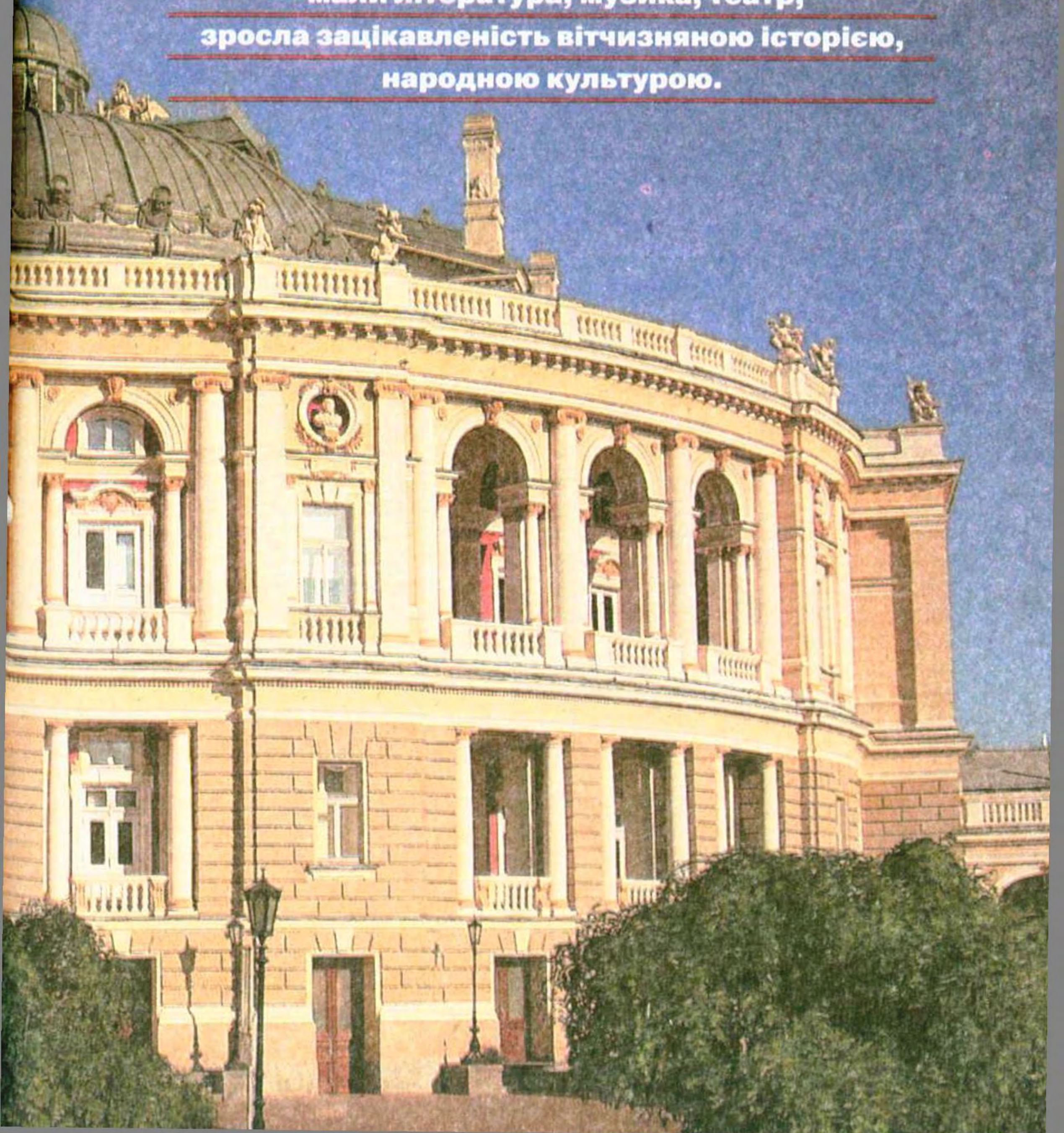

ВСТУП

Упродовж XIX ст. у країнах Європи культура зазнає нових соціальних імпульсів: зростають темпи розвитку науки і техніки, підвищується інтелектуальний потенціал європейських націй, нові наукові відкриття поступово руйнують притаманну Просвітництву механістичну картину світу.

У цей період змінюється й культурний ландшафт України. Українська культура розвивалась у досить складних умовах бездержавності, соціальних і національних утисків з боку уряду Російської імперії (згадаймо Валуєвський циркуляр та Емський указ). До аналогічних заборонних заходів вдавався й австрійський уряд на західноукраїнських землях. Це стало поштовхом до закорінення на українських теренах загальноєвропейських просвітницьких ідей та їх вияву на національному ґрунті. Важливими чинниками культурного поступу стають освіта та наука, виникає мережа навчальних закладів – університетів, ліцеїв, гімназій, що ставали осередками культури й мистецтва.

Істотну роль в об'єднанні української нації мали література, музика, театр, зросла зацікавленість вітчизняною історією, народною культурою. Герої класичних творів патріарха української професійної літератури І. Котляревського (наприклад, п'єси «Наталка Полтавка») заговорили рідною мовою зі сторінок видань та з театральної сцени. Взірцем митця-громадянина став видатний український поет і художник Т. Шевченко. Глибоко національні, соціально загострені образи з творів Великого Кобзаря, М. Гоголя, І. Франка, Лесі Українки та інших письменників сприяли активізації демократичних тенденцій у мистецтві.

Культурно-просвітницьку діяльність на західноукраїнських землях очолювало духівництво. Вихованці Львівської семінарії, палкі патріоти М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький у 1833 р. заснували гурток «Руська трійця», діяльність якого мала на меті сприяння розвиткові української літератури та культури, пробудження національної свідомості. Повсюдно виникали культурні товариства («Просвіта» імені Т. Шевченка, «Боян» з численними філіями), організовувалися театри й музично-драматичні гуртки.

Значний вплив на культурно-просвітницький рух другої половини XIX ст. мала багатогранна діяльність фундатора вітчизняної музики М. Лисенка – композитора, фольклориста, диригента, піаніста, педагога. Цінний внесок у розбудову художньої культури зробили засновники українського професійного «театру корифеїв» М. Старицький, І. Карпенко-Карий. Українські художники втілювали національні художньо-естетичні ідеали в живопису. В цей період виникла реалістична художня школа М. Мурашка, яка сприяла становленню національних засад в образотворчому мистецтві.

Камерний квінтет. За роялем – М. Лисенко

У XIX ст. активізувалося художньо-культурне життя, високе мистецтво з академій, аристократичних салонів, палаців і поміщицьких маєтків виходило на широкий загал. У Києві, Одесі, Харкові, Львові та інших містах відбуваються публічні концерти, театральні вистави, що сприяли вдосконаленню професійної майстерності митців, а надалі – міжнародному визнанню здобутків української художньої культури.

Складна й суперечлива соціокультурна ситуація дала поштовх до зародження нових художніх напрямів. В українській літературі й мистецтві XIX ст. провідними стали три загальноєвропейських стилі – *класицизм*, *романтизм* і *реалізм*. Тяжіючи до вищих орієнтирів краси, вони проте по-різному вирішували шляхи досягнення ідеалу.

Л. Медвідь. Портрет Миколи Гоголя

І. Труш. Іван Франко

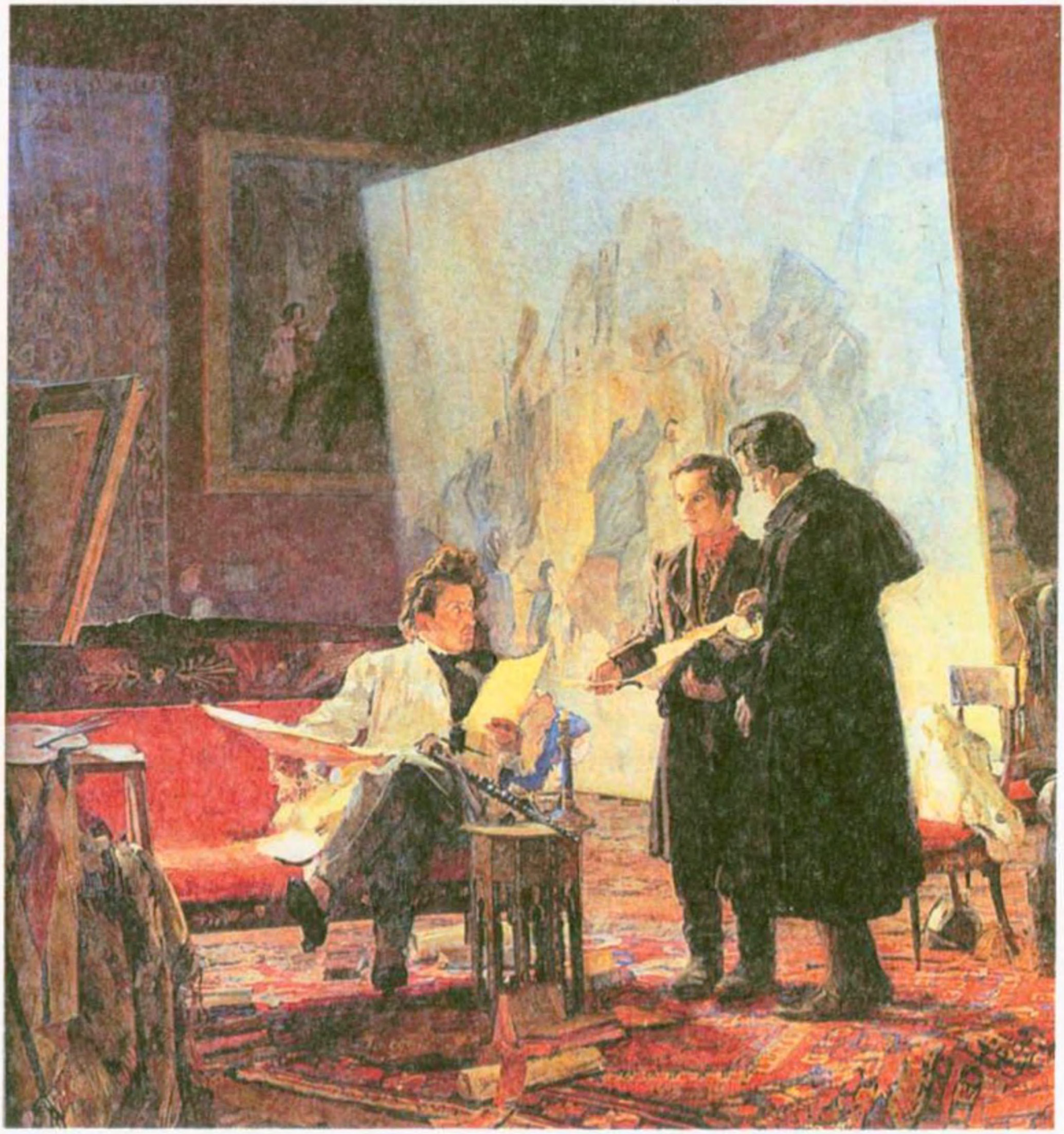

Г. Меліхов. Молодий Тарас Шевченко в майстерні Карла Брюллова

Пригадайте істотні ознаки таких стилів, як класицизм, романтизм і реалізм.

Класицизм, виплеканий з ідеалів Просвітництва, спирається на античні мистецькі зразки й ренесансні естетичні канони. Звідси – його орієнтації на гармонію, пропорційність, симетрію, впорядкованість. Романтики протиставили надмірному раціоналізмові класицистів багатий духовний світ людини, її емоційно-чуттєві поривання; вони поетизували природу, історичну минувшину, народний побут, черпали наснагу в міфології та фольклорі. Представники ж реалізму прагнули правдиво відображати дійсність у картинах самої дійсності, а не у вигаданих митцем і далеких від життя образах.

Наприкінці XIX ст., під впливом нових європейських мистецьких віянь, а також нових напрямів – *символізму, імпресіонізму, модерну,* у творчості

В. Баринова-Кулеба.
Леся Українка
та Ольга Кобилянська

С. Проценко.
Микола Садовський – Сава
Чалий (однойменна п'єса
І. Карпенка-Карого)

представників пізнього романтизму починають домінувати інші ідеї, образи, настрої. Відбувається оновлення палітри українських митців у багатьох сферах художньої творчості: літературі, драматичному театрі, архітектурі, живопису та музиці.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту, який виконуватимете самостійно і презентуєте на узагальнювальному уроці за розділом III.

Орієнтовні теми: «Ідеали Просвітництва і мистецтво класицизму», «Архітектура Одеси», «Т. Шевченко – письменник і художник», «Творчий портрет І. Мартоса», «Реалістичний пейзаж в українському малярстві», «Живопис І. Рєпіна та його роль в українській культурі», «Школа М. Мурашка», «Синтез мистецтв у романтизмі: діалог поезії та музики», «М. Лисенко та його послідовники», «Творчість М. Вербицького (з історії Державного Гімну України)», «Театр корифеїв», «Акторський дует: М. Заньковецька і М. Садовський».

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

У XIX ст. на теренах України відбувається докорінна перебудова старих міст, постають нові населені пункти: Єлисаветград (нині – Кіровоград), Херсон, Маріуполь, Олександрівськ (нині – Запоріжжя), Катеринослав (нині – Дніпропетровськ). Люди подорожують, відкриваючи для себе нові країни. Особливості культури цих країн, зокрема Греції, Італії, знаходять прихильників серед українців. Тому в першій половині XIX ст. в **архітектурі** поширюється *класицизм*, ознаками якого є мотиви античної класики: чіткі обриси будівель, величність архітектурних елементів, використання доричного *ордера*, глухе мурування стін, прикрашене ліпниною.

Які елементи, притаманні класицизму, втілено в архітектурному вирішенні споруди Київського університету (арх. В. Беретті)?

Архітектуру міст визначають будівлі, що впорядковують простір за допомогою системи площ і вулиць. У Києві архітектор А. Міленський надає Хрещатикові ознак головної вулиці. В Одесі зодчий Ф. Боффо, послідовник античних засад, споруджує композицію краси й гармонії – Приморський бульвар і Потьомкінські сходи.

Зростання обсягів промислового виробництва в другій половині XIX ст. потребувало кваліфікованих кадрів. Постають технічні інститути, ремісничі школи, селяни їдуть до міст. Класицизм в архітектурі поступає-

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Потьомкінські сходи в Одесі

ться місцем *еклектизму*. Композицію міст урізноманітнюють спорудами вокзалів із прилеглими до них площами, часто нехтуючи попереднім плануванням. Художньо-естетичні якості відходять на другий план. Так, невдала забудова вокзалу в Катеринославі завадила продовженню центральної магістралі міста. Тоді як Одеський залізничний вокзал, зведений за проектом архітектора В. Шретера на зразок Берлінського, за зручністю і багатством декору прирівнюється до кращих у Європі.

Прогресивні зрушення в тогочасній архітектурі пов'язані з використанням нових матеріалів – чавуну, скла.

Триває храмове будівництво. Найвизначнішою подією 80-х рр. XIX ст. є відкриття в Києві Володимирського собору, архітектурі якого також притаманний змішаний стиль з візантійськими, давньоруськими та романськими елементами. До еклектизму спричинило тривале проектування собору (починаючи з 50-х рр.) різними архітекторами – І. Штромом, П. Спарро, В. Беретті. Водночас внутрішнє убранство споруди – справжнє

Одеський залізничний вокзал

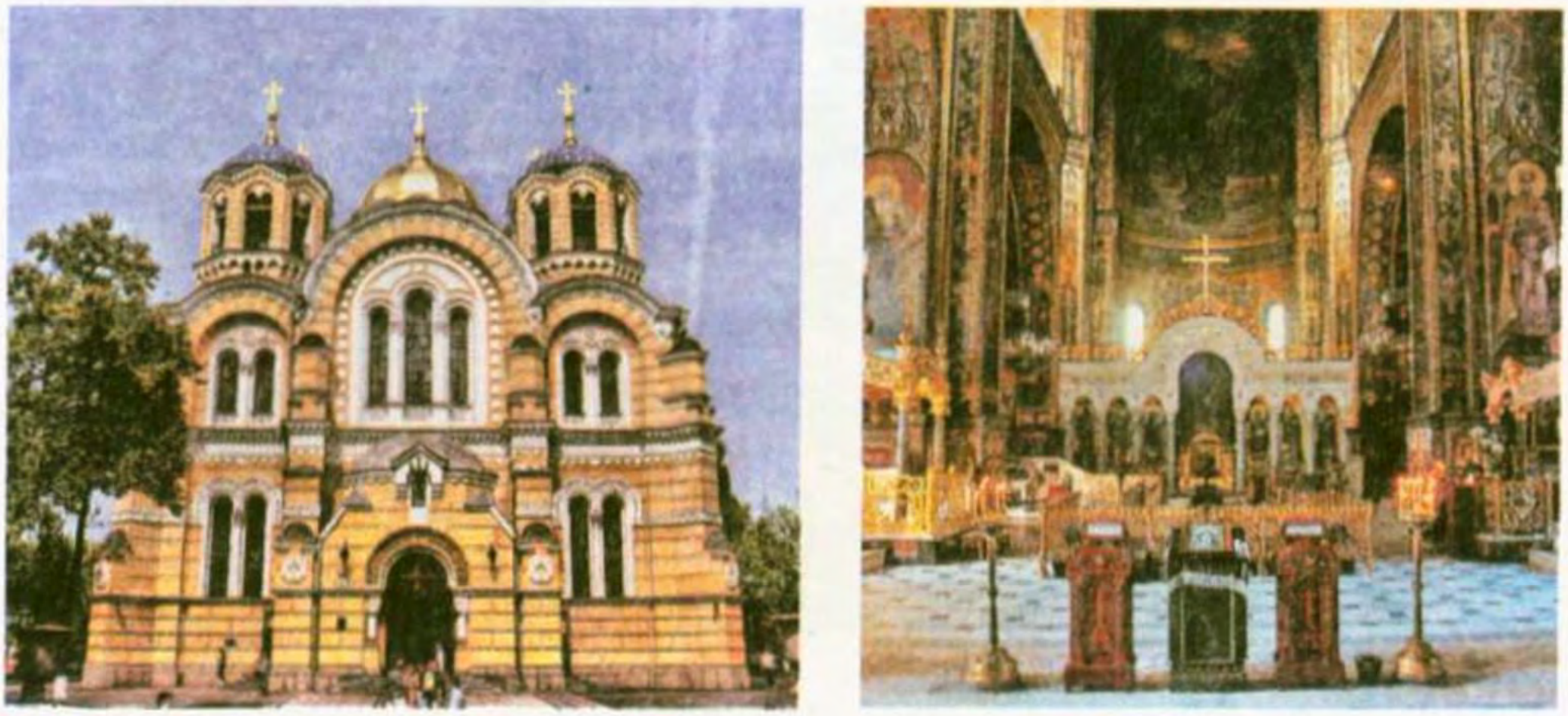

Володимирський кафедральний собор у Києві. Екстер'єр та інтер'єр

високохудожнє творіння. На площинах стін немає нічого зайвого, тільки чудові фрески та орнаменти. Тон собору задають епічно могутні й натхненні роботи В. Васнєцова й М. Нестерова, орнаменти М. Врубеля та ін.

Поряд із традиційними громадськими спорудами, зокрема культовими, наприкінці XIX ст. під впливом розвитку науки, освіти, культури, мистецтва в Україні споруджуються театри, цирки, музеї, бібліотеки тощо. Оперні театри побудовано в Одесі, Львові та Києві. У плануванні театральних споруд переважала схема багатоярусного залу з партером, ложами, балконами. Їм також притаманна система вестибюлів і фойє,

Одеський національний академічний театр опери та балету

Національна опера України імені Т. Шевченка. Київ

з'єднаних сходами. Атмосферу святковості підсилюють незмінні атрибути театру – різноманітні за конфігурацією світильники. Архітектурний образ театру в єдності екстер'єру та інтер'єру – це складна поліфонія візуальних форм і декоративних елементів.

Гімном архітектурі XIX ст. виступає Львівський оперний театр (арх. З. Горголевський), відкритий у 1900 р. Це одна з найгарніших споруд Європи, символ і окраса Львова. В оздобленні театру брали участь найкращі львівські живописці й скульптори.

Національна опера України. Інтер'єри

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

ЛЬВІВСЬКИЙ ОПЕРНИЙ ТЕАТР

Театр зведений у класичних традиціях з використанням форм і деталей ренесансу і бароко. На прикрасах будинку позначилися риси різних стилів, проте їх поєднання, розміщення з художнім смаком утворюють гармонійну архітектурну цілісність.

Фасад театру вражає вишуканістю колон, ніш, карнизів, скульптур. З обох боків фасаду – символічні крилаті постаті Музики (з лірою) і Трагедії (з маскою). Найвищу частину фронтону прикрашає постать Слави з пальмовою гілкою в руках – нагородою тим, хто присвятив себе мистецтву. Автор цих фігур – скульптор П. Війтович.

У нижній частині фасаду в стіну заглиблено троє масивних дверей головного входу. По боках – колони з капітелями доріського ордера. Над карнизом – триаркова *лоджія*. Прорізи великих вікон оздоблені подвійними колонами з капітелями коринфського ордера. Обабіч арок розміщено шість постатей муз. У нішах між колонами розташовані скульптури Комедії і Трагедії. Вище – у трикутнику – горельєфна багатофігурна композиція. В алегоричних сценах вона розкриває джерело театрального мистецтва – життя, що складається з протилежних начал – радощів і страждань. У центрі – постать старого верхи на сфінксові (уособлює мудрість життя), який повчає юнацтво.

Над головним карнизом фасаду розміщено десять скульптур – Аполлон і дев'ять муз.

Розкішний інтер'єр оздоблений різнокольоровим мармуром, позолотою, декоративним розписом, ліпниною. Головна прикраса – дванадцять полотен живопису під плафоном; на них – алегорії пір року, емблеми, зокрема видів мистецтв. Театральне фойє нагадує своєрідну картинну галерею.

Львівський державний академічний театр опери та балету імені І. Франка

Інтер'єри та скульптури театру

Г. Вітвер.
Нептун. Скульптура фонтана
на площі Ринок у Львові

І. Мартос.
Пам'ятник А. Е. Рішельє
в Одесі

У першій половині XIX ст. в мистецтві **скульптури** зроблено справжній ривок від народних джерел до класичних. Так, пам'ятник графу А. Е. Рішельє скульптора ***Івана Мартоса*** композиційно вдало пов'язаний з усім ансамблем площі в Одесі. Серед зразків класичної скульптури – пам'ятник Потьомкіну-Таврійському в Херсоні, чотири фонтани ***Гартмана Вітвера***, які прикрашають львівську площу Ринок, а також надгробки: на Личаківському цвинтарі у Львові, К. Розумовському – в Батурині.

Зазначте риси, які надають скульптурам монументальності.

Типовим монументальним твором українського класицизму є пам'ятник князеві Київської Русі Володимиру (скульптори В. Демут-Малиновський, П. Клодт). На високому восьмигранному п'едесталі зображено святого Володимира у княжому вбранні, з непокритою головою, великим хрестом у руці, обличчям до Дніпра. Скульптуру встановлено на Володимирській гірці, звідки відкривається чудовий краєвид: велична ріка, місто, що розкинулося вздовж її берегів.

У другій половині XIX ст. скульптура набуває більшої життєвої достовірності, подекуди в ній відчувається вплив народного ремесла. Зразком такого впливу є твори ***Леоніда Позена*** «На волах», «Скіф», «Запорожець у розвідці», пам'ятники І. Котляревському, М. Гоголю в Полтаві.

Поставте один одному запитання щодо ознак класицизму в українській скульптурі XIX ст. Дайте на них відповіді.

Поширюється скульптурне оздоблення *садово-паркових комплексів*, будівництво яких розгортається в цей час. Подекуди такі ансамблі поєд-

Л. Позен.
Пам'ятник М. Гоголю в Полтаві

Пам'ятник князю Володимиру Великому в Києві

нують ознаки класицизму та романтизму. До найвизначніших належить маєток графа П. Рум'янцева-Задунайського в Качанівці. «Перлиною» Криму є палац і парк графа М. Воронцова в Алупці, де романтизм поєднано з готичними й «азійськими» елементами (проект англійців Е. Блора та В. Гунта). У плануванні талановито використано природні умови:

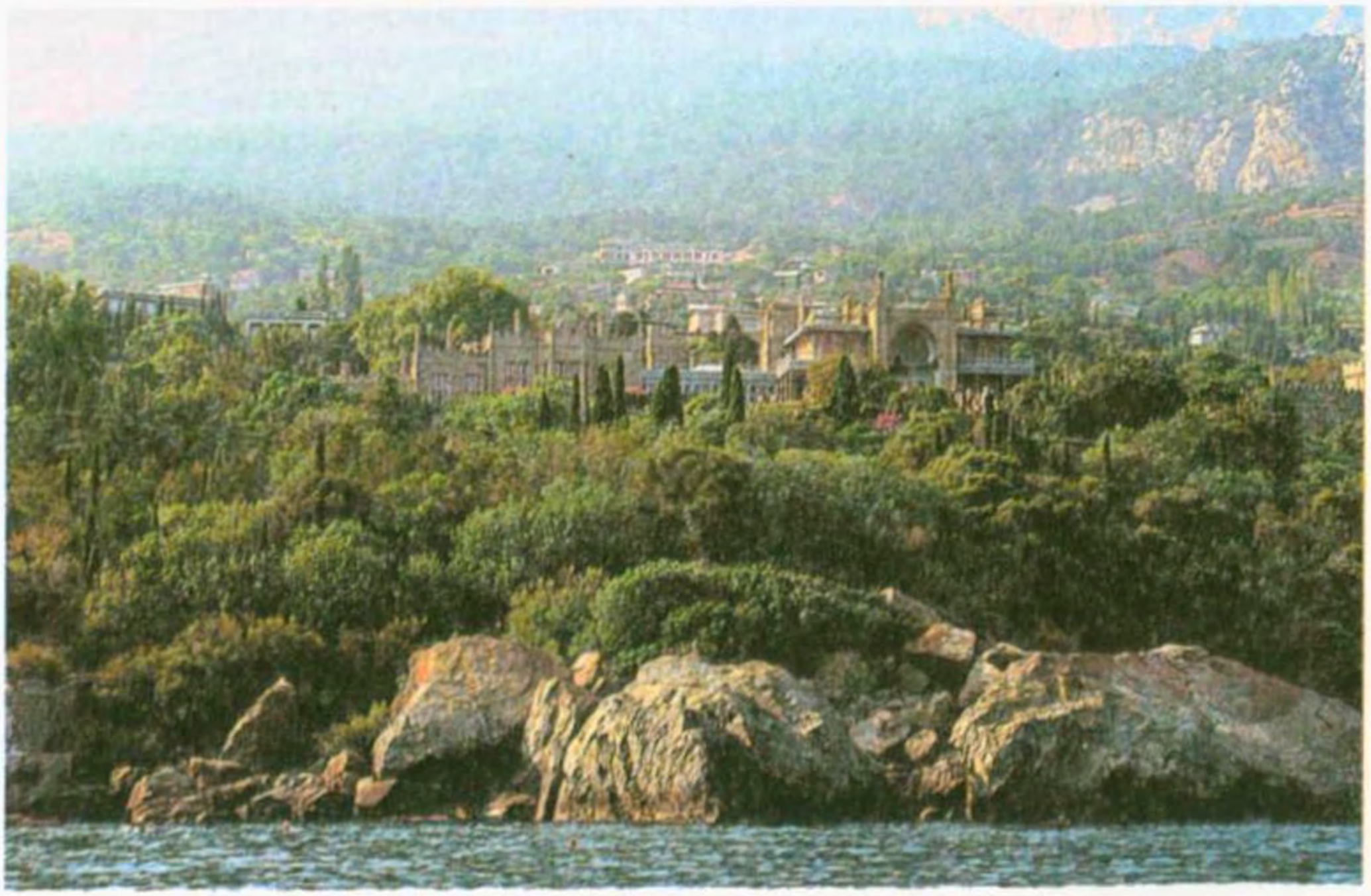

Палац і парк М. Воронцова в Алупці

Парк «Софіївка» в Умані

морське узбережжя, багату місцеву флору, силует гори Ай-Петрі. Яскравим культурним надбанням є легендарний парк «Софіївка» в Умані – увічнена в камені пісня кохання графа Станіслава Потоцького і красуні-грекині Софії. У штучних скелях, статуях, павільйонах, фонтанах, водограях, гротах, площах та острівках керівник робіт Л. Метцель «оживив» для прекрасної діви рідні їй легенди та міфи.

В. Тропінін. Пряля

У XIX ст. у станковому **живопису** спостерігається становлення побутового та історичного жанрів, подальшого розвитку набуває портрет. Нову сторінку в жанрі портрету відкрив російський художник ***Василь Тропінін***, який майже 20 років навчав малювання дітей графа в одному з маєтків на Поділлі. Полотна Тропініна «Похилий українець-селянин», «Пряля», «Хлопчик із жалійкою», пронизані любов'ю до української натури, дивують етнографічною точністю зображення. Пізніше художник згадуватиме: «...я там без відпочинку писав з натури... і ці мої праці, здається, кращі від усіх, дотепер мною писаних».

Цікаві картини, присвячені Україні, пишуть К. Павлов, І. Сошенко, В. Штернберг.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Тарас ШЕВЧЕНКО

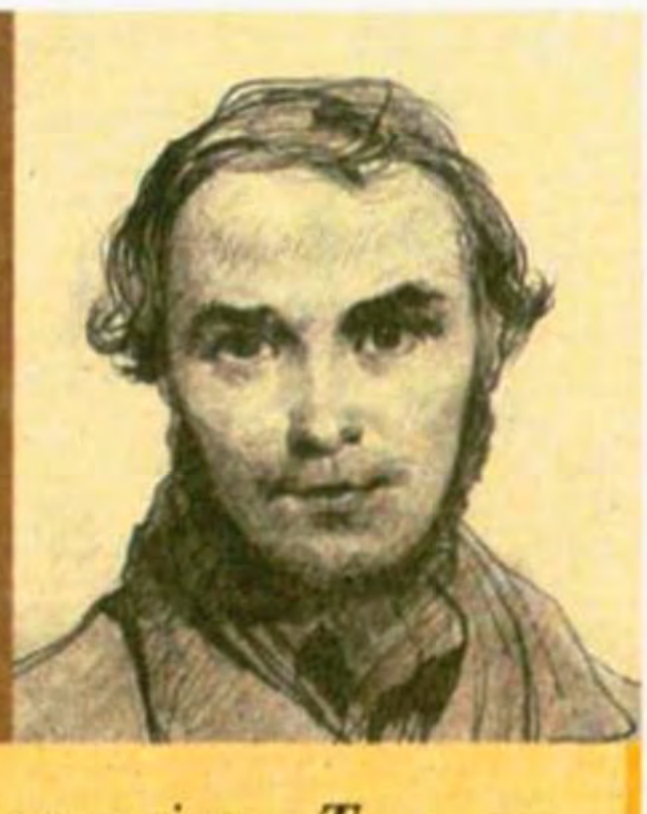

Знаковим явищем цієї доби є художня творчість ***Тараса Шевченка***. Збереглося 835 його мистецьких творів, що дійшли до нас в оригіналах.

На початковому етапі в творчості Шевченка-художника переважали портретний живопис і пейзаж. Для акварельних автопортретів, картин побутової тематики («Селянська родина», «На пасіці») він використав багату палітру фарб.

На засланні в Оренбурзьких степах, незважаючи на заборону царя Миколи I «писати й малювати», майстер робить пейзажні замальовки олівцем і дуже плідно працює фарбами в жанрі пейзажу і пейзажних композицій («Козак у юрті», «Казахський хлопчик розпалює грубку», «Козак на коні»).

Окрему групу становлять композиції художника на історичні, міфологічні та біблійні сюжети. Їм властиве глибоке психологічне трактування образів.

Т. Шевченко – один з перших українських і російських офортистів. Саме над офортами працював художник в останній період життя.

Почаївська Лавра з півдня

Св. Себастіан

М. Пимоненко. Жнива на Україні

У другій половині XIX ст. станковий живопис інтенсивно розвивається, в Росії організовують Товариство художників-передвижників. Його члени проголошують ідеї реалізму, народності та національної своєрідності. До цієї спілки вступають і українські художники: С. Світослав-

С. Світославський. Вулиця повітового міста

Т. Шевченко. «Старости» (з серії офортів «Живописна Україна»)

ський, М. Пимоненко, К. Костанді, О. Мурашко та ін. Товариство започатковує пересувні виставки з метою ознайомлення з мистецькими творами якомога більшого числа людей.

Співцем української природи став передвижник ***Сергій Світославський***. У його картинах ліризм поєднаний із відображенням сірості провінційної глибинки.

Визначним майстром побутового жанру був ***Микола Пимоненко***. Випускник Київської малювальної школи, вільний слухач Петербурзької Академії мистецтв, він чітко розробляв сюжети своїх творів. Варті захоплення майстерне компонування, життєва переконливість і ліризм Пимоненкових картин. Значну увагу митець приділяв етнографічним особливостям тогочасного селянського побуту. Мотив побачень у художника проходить на тлі пейзажу, де соковиті барви сонячних променів, що пронизують крони дерев, суголосні почуттям персонажів.

Чи належить картина М. Пимоненка, репродукцію якої подано, до етнографічно-побутового жанру? Схарактеризуйте її персонажів – яскравих представників українського народу.

У XIX ст. відбувається активне становлення тиражної **графіки**. З'являються літографічні майстерні, які видають естампи з краєвидами українських міст за малюнками відомих художників. Набуває поширення книжкова ілюстрація. Т. Шевченко плідно ілюструє книги, робить серії офортів до випуску «Живописної України».

Чим, на вашу думку, різняться графіка та живопис Т. Шевченка? Що між ними спільного в тематиці, образній сфері?

Селянин і селянка

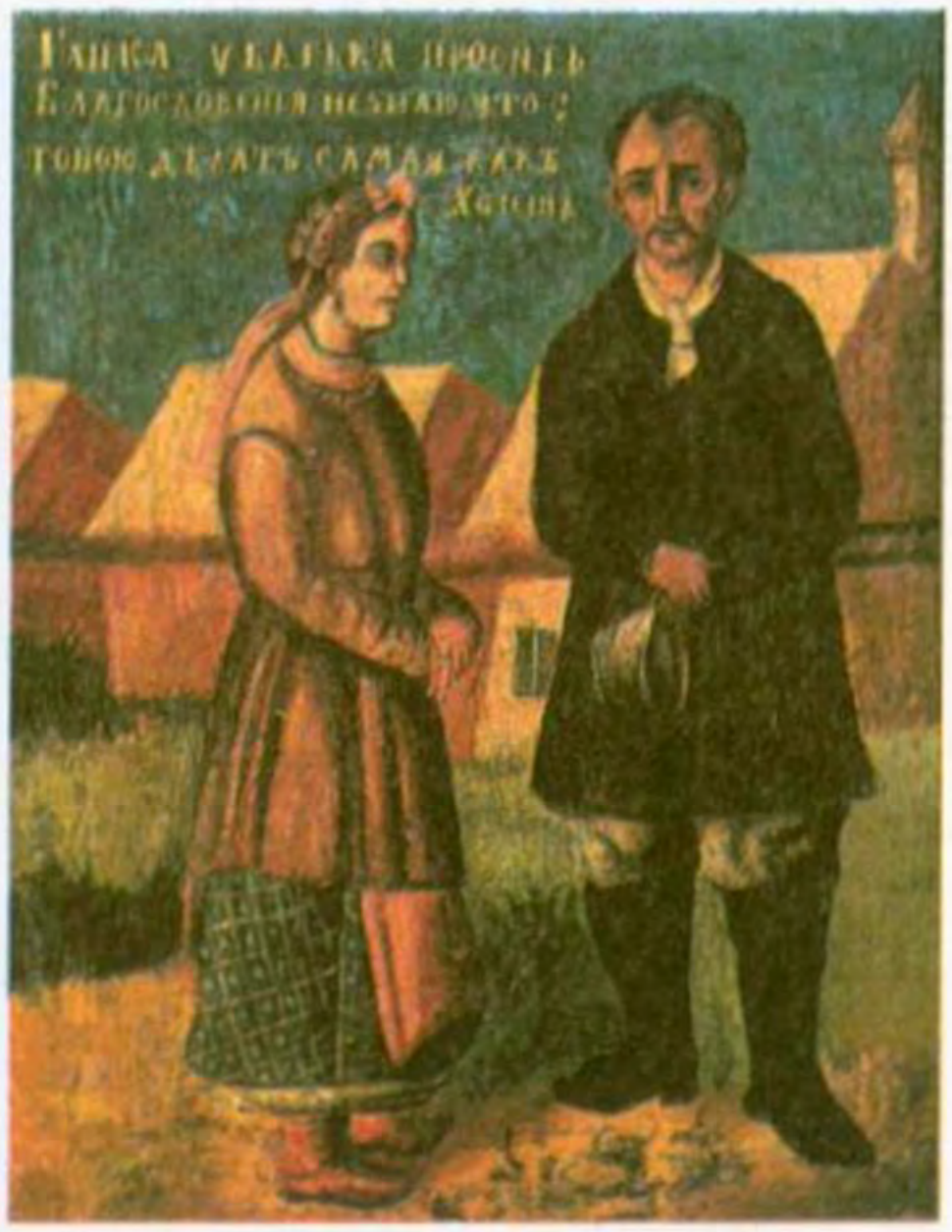

Гапка у батька просить благословення

У другій половині XIX ст. виходять цікаві ілюстрації К. Трутовського до творів Т. Шевченка, М. Гоголя. В Одесі, визнаному центрі гумору та сатири, побачили світ серії карикатур А. Красовського «Одеська вудочка», часописи, ілюстровані карикатурами художників Л. Пастернака, Ч. Чемоданова, І. Познанського, які підписували свої твори псевдонімами Кропива, Оса, Крі-Крі.

Чому, на ваш погляд, розквіт мистецтва карикатури спостерігався саме в Одесі?

Образотворче мистецтво XIX ст. неможливо уявити без рукотворного народного **декоративно-ужиткового мистецтва**, що в Україні має давнє коріння. Воно починається з хати, оздоблення якої часто включало «народну картину». Один лишень сюжет «Козака Мамая» мав численні версії: козак з бандурою чи кобзою, на коні, в розкішному одязі, з люлькою. Пізніше, в розписах хат, скринь, мисників, тарілок, сюжети картин урізноманітнювалися сценками з реального життя.

Найдавнішими видами українського декоративно-ужиткового мистецтва є різьблення по дереву, килимарство, вишивка, гончарство і кераміка тощо. У народних витворах талановиті майстри увічнювали символи життєдайної природи, складні перипетії нашої історії, побутові обряди і гостинність українського народу.

Які види декоративно-ужиткового мистецтва ви знаєте? Розкрийте зміст поняття «народні художні промисли».

Українське народне декоративно-ужиткове мистецтво розвивалось у двох напрямах: як домашні ремесла для родинних потреб і як орга-

Поставник.
Коломия

Графин.
Опішня

П. Кошак.
Ваза-дзбанок

нізовані промисли, що виникли на основі домашніх ремесел, проте згодом зорієнтувалися на виробництво предметів для продажу. *Народні художні промисли* – явище характерне майже для всіх областей України. Найбільшої популярності зажили такі художні центри, як Опішня і Решетилівка на Полтавщині; Ічня та Дігтярі на Чернігівщині; Петриківка на Дніпропетровщині; Кролевець на Сумщині; Косів на Івано-Франківщині, Яворів на Львівщині та ін.

Найдавнішим в Україні є *гончарний промисел*. Гончарі виготовляли різноманітний посуд для побутових потреб (горщики, миски, глечики, макітри, барильця, куманці), а також декоративний посуд, кахлі, черепицю, цеглу, дитячі іграшки тощо. Гончарські вироби кожного регіону мають певні особливості, що залежать від природних якостей матеріалів, технічного рівня виробництва, місцевих традицій колористики й декору. Так, славнозвісний опішнянський посуд вирізняється тонкими стінками, дво-трикольоровим розписом (переважають ніжно-блакитний, бежевий, коричневий, м'який зелений); основні мотиви декорування тут – рослинні орнаменти, рідше – тваринні образи. Для Волині характерною є кераміка сірого, чорного, синьо-чорного кольорів; декор складається з різноманітних ліній, що утворюють своєрідні візерунки – сосонки, ялинки, стовпчики, клітинки. Поділській кераміці притаманні вогненно-червоне тло та оригінальна орнаментика – пишні квіти, гілки з плодами, грона горобини, винограду. Посуд деяких чернігівських майстрів оздоблювався специфічною технікою бризок і патьоків. Майстри Косіва винайшли оригінальні форми кахлів, світильників тощо, виробили високохудожню техніку гравійованого розпису керамічними фарбами (сполуками металів) – зеленою, жовтою на білому або червоно-коричневому тлі із застосуванням широкого спектру геометричних і рослинних мотивів, навіть сюжетів, що зображують тварин і людей.

Порівняйте українську кераміку різних регіонів за кольоровою гамою, мотивами.

Тканий килим. *Східне Поділля*

Килим. *Гуцульщина*

Тканий килим. *Південна Волинь*

Ще одним поширеним в Україні ремеслом ще з прадавніх часів було *ткацтво.* За сировину брали волокна льону, коноплі, а також вовну. До початку XX ст. на всій території України ткацтво було фактично найбільш звичним домашнім ремеслом, чи не на 100 % забезпечуючи потреби в тканинах мешканців села і значною мірою – містян. Традиційно важливою і поширеною галуззю народного ткацтва в Україні є *килимарство.* Килими здавна використовували в народному побуті: ними завішували стіни, вкривали лави, скрині, столи, підлогу, сани та вози.

Інтер'єр української оселі сприймався як художня цілісність, у якій усі предмети оздоблення – килими, тканини й вишиті рушники, розписані скрині, різьблені з дерева меблі, яскравий керамічний посуд – були органічно пов'язані між собою і позначені рисами стилістичної єдності. Килими вважали ознакою заможності. У бідних селянських родинах замість справжніх килимів розмальовували стіну, імітуючи композицію, кольорові поєднання й навіть фактуру килима. По всій території України побутували великі килими та вузькі й довгі килимові доріжки. Склалися цілі школи та напрямки українського народного килимарства: килими решетилівські, дігтярівські, гуцульські, хотинські. За орнаментами та колоритом в українському килимарстві можна виокремити два різновиди – вироби Правобережжя й Галичини з переважанням геометричного орнаменту та Лівобережжя – з рослинним орнаментом. Для всіх килимів істотною ознакою є зважена (переважно симетрична) композиція і гармонізований колорит.

Скриня. *Полтавщина*

Розпис комина. *Петриківка*

Проаналізуйте орнаменти килимових виробів, порівняйте зразки з різних регіонів України.

Яскравою сторінкою увійшов до історії культури українського народу *декоративний розпис*. Розписування стін, печей здавна було дуже популярним у селах, особливо на Дніпропетровщині, Поділлі, Буковині. Найчастіше малювали фантастичні дерева з птахами (півниками, щиглами тощо). Зовні розмальовували рами вікон та віконниці.

Від початку XIX ст. на основі настінного виник декоративний розпис на різних предметах повсякденного вжитку: вазах, тарілках, глечиках, навіть на елементах зброї (давня традиція мистецтва Запорозької Січі). У кожній місцевості виробився свій, усталений, характер орнаментальних мотивів, образи яких навіяно щедрою українською природою і багатою уявою народних майстрів.

Одним з найвідоміших центрів, що здавна уславився своєрідним мистецтвом декоративного розпису, є с. Петриківка на Дніпропетровщині. Тут до кінця XIX ст. для настінного малювання використовували крейду, сажу, кольорові глини, саморобні рослинні фарби, які розводили яєчним жовтком, молоком, природним вишневим клеєм. Малюнок наносили за допомогою пензликів (дрібні елементи – тонкими пензликами з котячої шерсті), а грона калини розмальовували кінчиком пальця. Зберігаючи всі традиційні мотиви настінних розписів, петриківський розпис вирізняється розширенням діапазону зображень квітів, зокрема садових (жоржини, айстри, тюльпани, троянди) та польових (ромашки, волошки), залученням до візерунків мотиву ягід (калини, полуниць, винограду) та акантового листу («папороті»), а також пуп'янків.

Поступово художнє ремесло ставало справою найбільш кваліфікованих народних майстрів, які обрали малювання за професію. І вже на початок XX ст. звичаєве побутове декоративне малювання міцно утвердилось як самобутній жанр народного мистецтва.

Унікальним явищем у декоративному мистецтві України є розпис великодніх яєць – писанок. *Писанкарство* сягнуло високого рівня

Київщина

Поділля

Прикарпаття

Буковина

розвитку і стало окремим видом мистецтва, а писанка – одним з культурних символів українського народу. Відмінності в композиції декору, кольоровій гамі, поділі поверхні писанок залежать від регіону.

Як доповнення інтер'єрних оздоб житла, додаткову прикрасу стін, вікон, полиць, печей, коминів українці часто використовують також паперові *витинанки,* що з'явились у XIX ст. спочатку в селах, а згодом поширилися й у містах.

У карпатському регіоні стрімко розвивалося *різьблення.* На початку XIX ст. тут поширюється живопис на склі, переважно іконописний. У Києві та Львові бере початок монастирське *ткацтво.*

Усі регіони України мають «свою» *вишивку,* якою оздоблюються сорочки та рушники. Існує близько сотні різних швів: гладь, мережка, хрестик, вирізування, виколювання, низь тощо.

Кошик. Дерево.
Випалювання

Перстень.
Метал, литво, гравірування

Ю. Шкрібляк. Бочівка. Дерево, різьблення, інкрустація

Тарілка. Дерево, розпис. *Полтава*

З'ясуйте особливості вишивки Полтавського регіону і тих зразків, що побутують у вашому краї.

Ось як описує героїв повісті «Маруся» Марусю та Василя письменник Г. Квітка-Основ'яненко (тлумачення застарілих слів див. у завданні 7 наприкінці теми, після словничка):

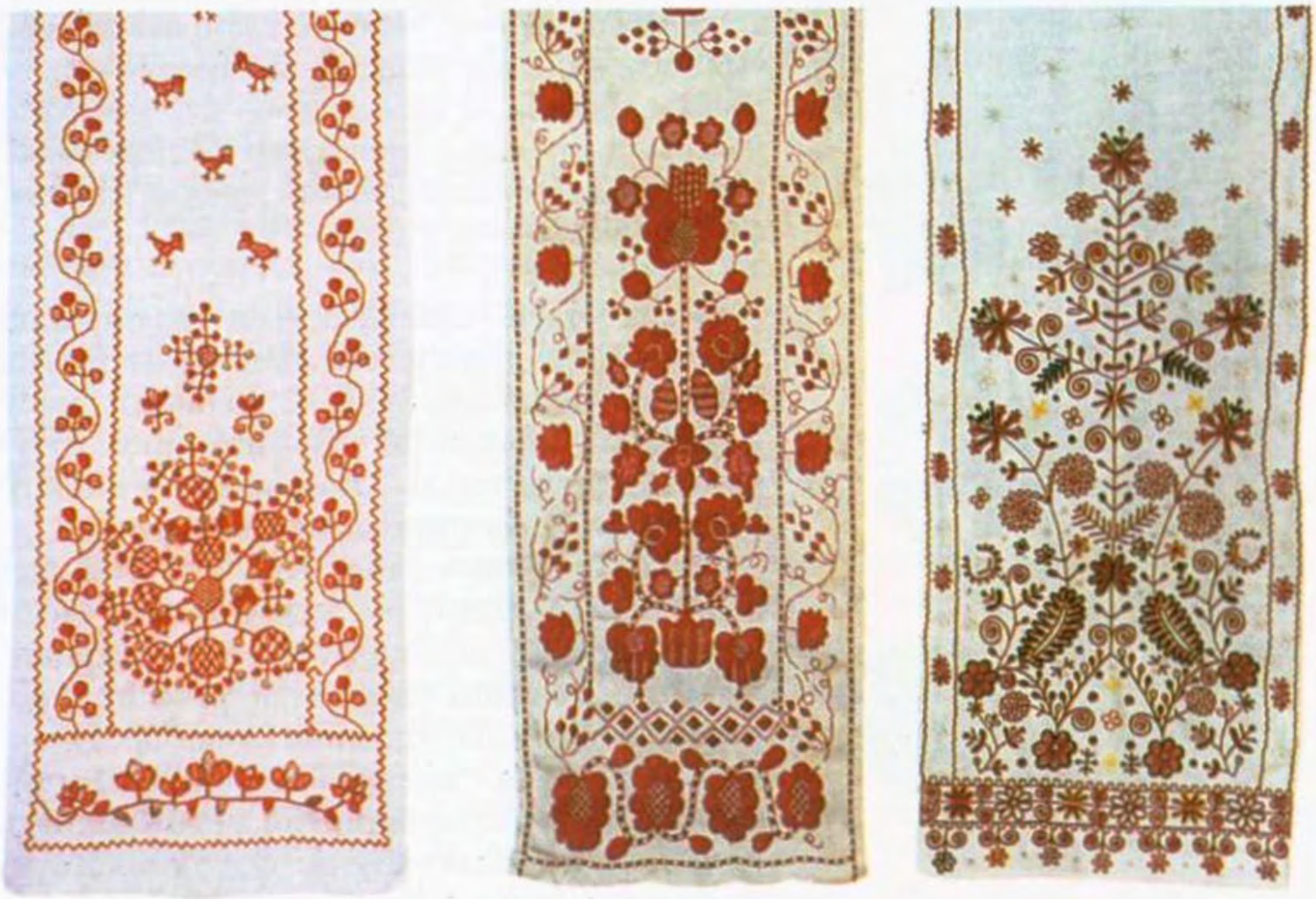

Рушники. *Полтавщина*

Сервіз чайний.
Завод А. Миклашевського

Ваза декоративна.
Корець

«Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишні рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картата, червчата, ще материнська – придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів там не було? Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підпережеться, так рукою і обхватиш, – ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами, і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китечками; панчішки сині, суконні, і червоні черевички. От така як вийде, та що і твоя панночка!»

Витинанки

«Хлопець гарний, русявий, чисто підголений, чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки... Жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами»...

У ті часи поширюється ярмаркова торгівля, за допомогою якої, крім інших товарів, реалізовували й основну масу художньої продукції. До ярмарку готувалися заздалегідь (пригадайте повість М. Гоголя «Сорочинський ярмарок»).

Із другої половини XIX ст. у селах з'являються люди, що купують або вимінюють велику кількість виробів. Народні майстри починають робити речі на продаж або обмін. Невдовзі земства організують народні промисли – засновують майстерні, де народні майстри виготовляють речі вже на замовлення. Здебільшого ці промисли виникають навколо місцевої «родзинки» – сировини. Так, фарфор і фаянс виготовляють у Корці, Баранівці, Го-

Ваза. Завод
А. Миклашевського

Чайники з грілкою.
Волокитине

родниці, Волокитиному, поблизу родовищ білої глини, каоліну, кварцу. Корецька порцелянова мануфактура тяжіла до стилів ампір і бідермайєр, баранівська вирізнялася широкою кольоровою палітрою, елементи стилю рококо використовували в Городниці, різножанровість – притаманна виробам з Волокитиного (завод А. Миклашевського).

Наприкінці XIX ст. завдяки технічному прогресу кустарне виробництво витісняється промисловим. Художні промисли зберігаються відокремлено тільки в районах, віддалених від промислових губерній. Але ця спадщина стала вираженням щирості та невичерпної уяви українського народу.

Вази декоративні.
Корець

Бідермáйєр (від нім. гри слів – бравий пан Майєр) – стиль оформлення, який полягає в обмеженому сприйнятті дійсності, тяжіє до сентиментальних образів та сюжетів; виражає світогляд обивателя й міщанина.

Еклéктизм – сполучення різнорідного.

Лóджія (від франц. loge – клітка) – приміщення в будинку, заглиблене на фасаді та відкрите з одного боку.

Óрдер (від нім. – порядок) – в архітектурі: вид композиції з вертикальних колон і горизонтальних частин.

Художні промисли – організоване виробництво творів декоративно-ужиткового мистецтва, призначених для продажу.

Художнє ремесло – дрібне ручне виробництво ужиткових та мистецьких товарів, виготовлених без виробничого поділу праці.

1. Розкрийте особливості архітектури XIX ст. в Україні. Наблизьте свою розповідь до місцевості, де ви проживаєте.

2. Розгляньте репродукції мистецьких творів Т. Шевченка. Чим вони суголосні з його літературними образами? У яких жанрах і техніках працював митець?

3. Схарактеризуйте українську скульптуру доби класицизму.

4. Порівняйте портрети й пейзажі у творчості різних українських художників.

5. Колективна робота. Організуйте шкільний ярмарок декоративно-ужиткових творів, виготовлених учнями. Підготуйте та розіграйте жартівливі сценки (використайте твори Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя), доберіть відповідний музичний супровід.

6. Віднайдіть краєзнавчі матеріали з теми «XIX століття та образотворче мистецтво України» за напрямками: скульптура, живопис, тиражна графіка, декоративно-ужиткове мистецтво.

7. Намалюйте портрет одного з героїв повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (див. опис на с. 104) у будь-якій техніці. Візьміть до уваги тлумачення застарілих слів:

запáска – спідниця; *каламáйка* – цупка, лляна тканина; *китáєва* (від *китайка*) – вид матерії; *ляхівка* – вид вишитої, вимережаної прошви на жіночих і чоловічих сорочках; *морéва* – особлива цупка тканина; *тяжинóві* – зшиті з волосатого полотна; *червчáта* – шовкова, переважно синього кольору, тканина; *шкапóві* – зроблені з конячої шкіри.

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

У XIX ст. в Україні продовжують розвиватися різні жанри народної музики, започатковані в минулі епохи, особливо *ліричні пісня*, що була виразником характерних рис української ментальності. Нових ознак набула діяльність співців-кобзарів – «народних гомерів України». Об'єднуючись у гурти, вони створювали братства з метою збереження традицій свого мистецтва, навчання учнів. Український художник ***Опанас Сластьон*** створив цілу портретну галерею кобзарів, що стала унікальним явищем української графіки. Про кобзаря ***Остапа Вересая*** з Чернігівщини згадував у своїх творах французький поет А. Рембо, композитор М. Лисенко записував з голосу славетного співця думи та інші твори та узагальнив його творчість у фольклористичних працях.

Розпочалося активне вивчення української пісенної спадщини. З голосу збирачів фольклору Лесі Українки, Марка Вовчка, Дніпрової Чайки, М. Загорської, М. Заньковецької записано багато українських народних мелодій. М. Лисенко впродовж життя зібрав та обробив для сольного або хорового виконання близько 700 народних пісень! Отже, пророчими стали слова Кобзаря:

«Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!»

Інтелігенція Галичини та Буковини орієнтувалася на народно-національні засади музичного мистецтва Наддніпрянської України, зокрема на ідеї М. Лисенка. У краї виникає фольклорно-етнографічний

І. Їжакевич.
Перебендя

М. Харченко.
Пам'ятник О. Вересаю

О. Вересай

М. Вербицький

С. Гулак-Артемовський

рух, розгортається процес національної інтеграції західної і східної України в царині художньої культури. Симптоматично, що в 1868 р. до «Заповіту» Великого Кобзаря одночасно звертаються на заході України композитор М. Вербицький і на сході – молодий М. Лисенко.

На середину XIX ст. припадає діяльність композиторів перемишльської школи на чолі з ***Михайлом Вербицьким***. Він створив *музично-сценічні композиції* (співо-ігри «Верховинці», «Школяр на мандрівці», «Підгоряни» та ін.), до яких написав *увертюри* – перші зразки української симфонічної музики в Галичині. Хорова та інструментальна музика композитора тісно пов'язана з галицькими народними піснями й танцями. Водночас у його духовній музиці майже відсутні фольклорні риси, натомість відчутний вплив західноєвропейських музичних традицій, а також музики Д. Бортнянського.

За яких умов створювалася музика майбутнього гімну «Ще не вмерла України...»?

М. Вербицький є творцем ще одного шедевра. Спочатку на слова поета і фольклориста П. Чубинського він написав солоспів із супроводом гітари. Вперше твір побачив світ у нотному варіанті на сторінках збірки «Кобзар» (1885 р.), після чого поширився в численних копіях, текстових і хорових різновидах. Як офіційний гімн Карпатської України був затверджений 1939 р. Потім виконання твору тривалий час заборонялося радянським і угорським урядами. У незалежній Україні твір став Державним Гімном. Ця урочиста *героїко-патріотична пісня* – символ відродження, єдності українського народу.

В Україні, як і в Західній Європі, важливу національно-просвітницьку місію виконувала *опера*. Яскравим прикладом органічного поєднання народної і професійної творчості є «Запорожець за Дунаєм» ***Степана Гулака-Артемовського*** – класичний зразок оперного жанру в українській музиці. Виразна й доступна музична мова з цитуванням українського фольклору, реалістичність музичних образів сприяли надзвичайній популярності цієї опери.

Сцена з опери «Запорожець за Дунаєм»

Які найістотніші елементи народного вбрання підкреслив художник А. Петрицький в ескізах костюмів до опери «Запорожець за Дунаєм»?

А. Петрицький. Ескізи костюмів до опери «Запорожець за Дунаєм»

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Микола ЛИСЕНКО

У другій половині XIX ст. відбувається становлення *національної композиторської школи*, основоположником якої був видатний музично-громадський діяч, композитор, хоровий диригент, фольклорист, піаніст і педагог ***Микола Лисенко*** (1842–1912).

Своє життєве кредо митець пояснював таким чином: «При своїй волі і любові до праці я міг добитись коли не блискучого, то доброго, міцного становища у виконавському світі. Але знав і те, що моя рідна музична культура – ще не займане ніким поле, якому потрібен свій орач і сіяч. Йому я й замислив присвятити свої скромні сили». Діяльність М. Лисенка мала величезний вплив на сучасників, надихала учнів і послідовників.

За довге творче життя композитор «спробував себе» майже в усіх музичних жанрах і в багатьох з них досяг вершин професіоналізму. Оперна спадщина митця охоплює різні образні сфери, в тому числі історико-героїчну («Тарас Бульба»), лірико-побутову («Наталка Полтавка»), комічну («Різдвяна ніч»), лірико-фантастичну («Утоплена»), оперу-сатиру («Енеїда») та ін. Вер-

Кімната з Будинку-музею М. Лисенка в Києві

шинне досягнення оперної спадщини М. Лисенка – реалістична опера «Тарас Бульба» з волелюбними мотивами й патріотичним пафосом. Він також започаткував жанр *дитячої опери*, написав відповідно для дошкільнят, молодших та старших школярів три музичні казки: «Коза-Дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна».

Однією з найкращих сторінок творчості М. Лисенка є хорова музика, яка включає твори великої форми (кантата «Радуйся, ниво неполитая») і ліричні, майже акварельні, мініатюри («Сон», «Пливе човен»). Упродовж життя композитор звертався до спадщини Великого Кобзаря. Сповнена громадянського і патріотичного пафосу поезія Т. Шевченка завжди надихала композитора: музична шевченкіана М. Лисенка охоплює понад 80 вокальних і хорових творів. Серед них монументальною вершиною височить цикл «Музика до «Кобзаря».

У солоспівах митець майстерно поєднував прийоми народної і професійної музики, зокрема класичної і романтичної (романси «У мене був коханий рідний край», «Коли розлучаються двоє» та ін.). У його доробку понад 50 творів для фортепіано.

Багатогранна творча діяльність М. Лисенка мала виняткове значення для розвитку української культури: у діалозі фольклорного і композиторського – типовому для романтичного мистецтва – остаточно оформився стиль української професійної музики.

Сцена з опери М. Лисенка «Тарас Бульба»

О. Ковальов. Пам'ятник М. Лисенку

У царині *симфонічної музики* помітним явищем стала «Українська симфонія» ***Михайла Колачевського*** (1876 р.). В основу тем традиційного 4-частинного симфонічного циклу покладено мелодії українських народних пісень. На формування симфонічного стилю композитора вплинули традиції західноєвропейської музики, зокрема німецьких композиторів-романтиків Ф. Мендельсона та Р. Шумана.

Національно-демократичні та музично-естетичні принципи, закладені М. Лисенком, плідно розвинулись у діяльності його сучасників і послідовників – К. Стеценка, Я. Степового, М. Леонтовича, О. Кошиця, М. Аркаса та ін.

Таким чином, XIX ст. в історії української культури проходило під знаком становлення національних і професійних засад у галузі музичної творчості.

1. Як загальноєвропейські художні стилі позначилися на розвиткові української музичної культури XIX ст.? Назвіть її основні досягнення.
2. У чому полягає історико-культурне значення діяльності М. Вербицького?
3. Підготуйте повідомлення про творчий доробок С. Гулака-Артемовського або М. Колачевського (за вибором).
4. Роздивіться на фотоілюстрації кімнату з Будинку-музею М. Лисенка в Києві. Спробуйте уявити творчу атмосферу, яка панувала в його оселі. Пригадайте біографію митця, доповніть свої знання, звернувшись до спогадів про композитора його сина Остапа та сучасників.
5. Колективна робота. Підготуйте музично-літературну композицію за мотивами циклу М. Лисенка «Музика до „Кобзаря“».
6. Віднайдіть інформацію, присвячену історії створення Державного Гімну України.
7. Послухайте фортепіанні твори М. Лисенка – Елегію та Другу рапсодію. Визначте загальні ознаки романтизму та оригінальні риси авторського стилю композитора. Доберіть картини українських живописців XIX ст., які співзвучні прослуханій музиці за настроями.
8. Складіть антологію творів М. Лисенка за жанрами.

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Від самого зародження вітчизняної **драматургії** на початку XIX ст. у ній виразно виявилися цінності, притаманні саме українській літературі, – поєднання сентименталізму, романтизму і реалізму, народність, багатство мови.

Засновником нової української драми став «батько українського письменства» ***Іван Котляревський***, автор п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Перша, визначена автором як «*комічна опера*», подає опис старого побуту України з його привабливим затишком. Друга п'єса – взірець водевільного жанру з живою мовою, широким використанням пісень, пильною увагою до побутових деталей.

Під впливом І. Котляревського у 30–40 рр. з'являються п'єси, що схематично наслідують «Наталку Полтавку», але сюжетна лінія яких губиться за етнографічними деталями. На фоні бездарного копіювання яскраво виокремлюється постать Г. Квітки-Основ'яненка. У п'єсі «Шельменко-денщик» він подав сатиру на тогочасний суспільний лад, а в «Сватанні на Гончарівці» – змалював реалістичну картину селянського життя, розвинувши водевільні традиції І. Котляревського. Чого тільки вартий образ Стецька Кандзюби, якого не взяли в солдати тому, що «не зумів пальців перелічити... Та й до біса ж їх на руках. Станеш їх лічити, так один одного і попережа. Ось бач! На якого гаспида так багато пальців?»

В українських *водевілях* розкрилися таланти акторів М. Щепкіна, К. Соленика, Л. Млотковської та ін.

Етапною для розвитку української драматургії стала *історико-побутова драма* Т. Шевченка «Назар Стодоля», основу якої становить конфлікт між козацькою верхівкою і простими козаками. Виразну театральність п'єсі надають фольклорні мотиви, картини народних звичаїв та обрядів.

Продовжувачем кращих традицій І. Котляревського і Т. Шевченка стали «фундатор української сцени» М. Кропивницький, в особі якого поєдналися автор, видатний актор та енергійний організатор, та М. Старицький. Вони інсценізували літературні твори і створювали оригінальні

М. Щепкін

Л. Млотковська

п'єси, серед яких «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького. Діалоги в цих творах переплітаються з вокально-музичною і хореографічною дією, трагічне чергується з комічним, етнографічне – з буденним.

Соціальною спрямованістю позначено п'єси П. Мирного («Лимерівна»), І. Карпенка-Карого («Наймичка», «Мартин Боруля», «Сто тисяч»), І. Франка («Украдене щастя»). Ці твори належать до «золотого фонду» української драматургії, що формує основу театрального репертуару й досьогодні. А в XIX ст., на тлі заборони на українську літературу (циркуляри 1863 і 1876 рр.) і показ вистав, писаних «малорусским наречием», ці п'єси з'являлися лише зрідка, та й то в російському варіанті. Українську мову на сцені дозволяли вживати лише тоді, коли перед тим пройшла вистава російською.

У культурному житті пробуджується інтерес до побуту і звичаїв українського народу, що знайшли відображення в драматургії тих часів. Тому український театр другої половини XIX ст. спіткало загальне піднесення. На заміну кріпосним балетним та оперно-драматичним трупам у середовищі дворянства, студентства, чиновництва з'являються *драматичні гуртки* й *аматорські театри*. У виставах беруть участь батько майбутнього письменника В. Гоголь, літератори Н. Кукольник і В. Капніст, відомі українські етнографи-археологи П. Чубинський і Ф. Вовк, етнограф і фольклорист О. Русов та ін.

Чому, на вашу думку, український аматорський театр набув поширення саме в середовищі інтелігенції?

У 1859 р., після гучного успіху «Наталки Полтавки» в київському аматорському гуртку, П. Чубинського й Ф. Вовка запрошують оформити оперу М. Лисенка «Різдвяна ніч», постановку якої композитор здійснив разом із М. Старицьким. Глядачі побачили на сцені справжні меблі, скрині, килими, зброю та посуд, що відтворювали побут українського села без умовностей.

У цей час в аматорському колективі Єлисаветграда почали творчу діяльність М. Кропивницький та І. Тобілевич.

Студентський драматичний гурток Київського університету з нагоди 3-ї річниці з дня смерті Кобзаря поставив «Наталку Полтавку» і водевіль В. Гоголя «Простак», після чого міністр внутрішніх справ, київський генерал-губернатор П. Валуєв розпочав слідство з приводу виконання у водевілі пісні, яка нібито компрометує церкву. В червні 1880 р. наказом з Петербурга аматорам заборонили ставити, навіть із благодійною метою, такі п'єси, як «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», «Сватання на

І. Тобілевич серед учасників аматорської вистави «Різдвяна ніч»

Гончарівці», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павую». Дозволялися лише зовсім легковажні водевілі, де образ народу був геть спримітизований.

Дайте пояснення такої політики уряду Російської імперії щодо репертуару українського театру.

На Буковині та в Галичині, що входили до складу Австро-Угорщини, в середині століття також діяли аматорські театри. Їх репертуар спочатку включав переробки творів українських і західно-європейських драматургів.

У 60-х рр. XIX ст., у Львові, при товаристві «Руська бесіда» утворили спеціальний театральний відділ, який домігся від місцевої влади дозволу на показ 40 вистав у підготовленому для цього залі Народного дому. 29 березня 1864 р. український *професійний театр* під керівництвом ***Омеляна Бачинського*** урочисто відкрився виставою «Маруся» за твором Г. Квітки-Основ'яненка. Потім поставили «Сватання на Гончарівці», «Наталку Полтавку», «Назара Стодолю» та інші п'єси з гарними декораціями та костюмами. За деякий час було оголошено конкурс

О. Бачинський

на кращі драматичні твори з тогочасного життя, завдяки чому глядач пізнав такі вистави, як «Підгоряни» І. Гушалевича, п'єси Ю. Федьковича, С. Воробкевича та ін. Після короткого перебування у Львові театр виїхав на гастролі до інших галицьких міст, де актори й режисери здобули нових шанувальників.

Загалом же вважають, що біля витоків українського професійного театру стоїть перша постановка «Наталки Полтавки», здійснена в Полтаві за участю основоположника сценічного реалізму М. Щепкіна. Кращі традиції, закладені великим митцем, були розвинуті й збагачені театральними трупами М. Кропивницького, М. Старицького і П. Саксаганського, де грали талановиті актори. Трупи то об'єднувалися, то працювали окремо, мандруючи по Україні та Росії. Вони несли глядачам нову українську драматургію вищого ґатунку. Відтворюючи на сцені життєву правду, ці актори та режисери створили народний реалістичний театр, що став *«театром корифеїв»* – визнаних талановитих діячів сцени, які проклали широкий шлях українській драматургії і сценічному мистецтву.

Чи вважаєте ви закономірним, що «театр корифеїв» був реалістичним?

Серед першопрохідців театру – ***Марко Кропивницький***. В юності він чудово виконував роль Стецька у «Сватанні на Гончарівці», наприкінці життя так само неперевершено грав старих запорожців. У Єлисаветграді гарував як актор, режисер, керівник оркестру і декоратор, працював з аматорами. Його кращі вистави відзначалися дивовижною єдністю всіх компонентів. Так, щодо урізноманітнення декорацій він писав: «Треба змінити характер декорацій... Є хати з малими вікнами, є з великими, є з підсохою, з сволоком і без них. Потім хата історична – куполоподібна. Наприклад, хата гетьмана, полковника повинна бути куполоподібною, з різнокольоровими вікнами і «Мамаєм» над вхідними дверима. Там же необхідні портрети гетьманів, полковників і козаків, баталій, боротьби тощо...» Багато уваги М. Кропивницький приділяв розробці костюмів для персонажів, гриму, що його вмів накладати з великою майстерністю, змінюючи своє обличчя до невпізнання.

Діяльну участь у розбудові театральної справи брав ***Михайло Старицький***, який не шкодував на це ані праці, ані власних коштів. Людина високої культури, видатний драматург і режисер, разом із М. Лисенком у 1872 р. він організував аматорський гурток, який давав вистави українською і російською мовами. У постановці передусім приділяв увагу її етнографічній та історичній достовірності. Дбаючи про емоційну впливовість сценічного образу, режисер запросив італійського декоратора Фроліні, який правдиво показав село та снігопад у «Назарі Стодолі». Музику до вистав М. Старицький писав сам.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Марія ЗАНЬКОВЕЦЬКА

У сузір'ї корифеїв-подвижників яскраво сяє зірка ***Марії Заньковецької*** (1854–1939) – вірної соратниці М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, послідовної учениці П. Саксаганського. Саме П. Саксаганський на все життя прищепив Марії Костянтинівні любов до театру, «...своїм мистецтвом розкрив перед майбутньою актрисою всю його красу». Акторка яскраво виконувала ролі Уляни («Сватання на Гончарівці»), Галі («Назар Стодоля»), Софії («Безталанна») та багато інших. Її улюбленою була роль Наталки Полтавки, у якій вона дебютувала на сцені ще юною гімназисткою. М. Заньковецькій першій було присвоєно звання Народної артистки республіки.

М. Заньковецька – Бондарівна (однойменна п'єса І. Карпенка-Карого)

М. Заньковецька – Харитина («Наймичка» І. Карпенка-Карого)

М. Кропивницький

М. Старицький

М. Садовський

Самостійно ознайомтеся з біографією акторки. Спробуйте з'ясувати життєві обставини, які надихнули її на вибір своєї професії, коли це відбулося.

Сузір'я митців буде неповним без трьох братів Тобілевичів, широковідомих за літературними та сценічними псевдонімами.

Іван Карпенко-Карий – драматург, актор, режисер. Виступав у трупах М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського, блискуче виконуючи ролі Пузиря в своєму «Хазяїні», Назара Стодолі – в однойменній п'єсі Т. Шевченка та ін. П'єси драматурга становили основу репертуару цих труп.

І. Карпенко-Карий – Платон
(авторська п'єса «Лиха іскра поле спалить і сама щезне»)

П. Саксаганський – Гнат Голий
(«Сава Чалий»
І. Карпенка-Карого)

Панас Саксаганський грав у трупах М. Старицького, М. Кропивницького, М. Садовського, пізніше керував власною трупою. Згадують, що актор завжди приходив до театру за кілька годин до початку вистави і з винятковою любов'ю «...оформляв свої сценічні образи... Його кремезна постать з богатирськими грудьми оберталася в ролі Протаса («Мартин Боруля») в маленького, старенького, беззубого дідка, на якому одяг висів, як на вішалці». У 1918 р. митець засновує в Києві Народний театр, на базі якого у 1922 р. постав Український драматичний театр імені М. Заньковецької.

Київський національний академічний театр оперети

Микола Садовський – актор, режисер, драматург. Грав у трупі М. Старицького, керував власною трупою. Ставив як українську класику, так і п'єси своїх сучасників – Б. Грінченка, Олександра Олеся, В. Винниченка, перекладав українською мовою твори М. Гоголя, О. Островського, Л. Толстого, написав лібрето до опери «Енеїда» М. Лисенка.

Перший *стаціонарний театр* засновано М. Саксаганським 1907 р. у Києві в Троїцькому народному домі (нині – Київський національний академічний театр оперети). Трохи раніше, у 1891 р., там само в Києві, актор, режисер і антрепренер М. Соловцов організував перший стаціонарний російський драматичний театр, де виступали російські актори М. Савіна, Ф. Шаляпін, В. Комісаржевська, італійці Т. Сальвіні, Е. Россі.

Духовні пошуки українського театру, що в XIX ст. пройшов шлях від водевілів та етнографіки до історико-романтичного, побутово-реалістичного і психологічного театру «твердою ходою поруч з другими слов'янськими театрами і почув під ногами твердий рівний ґрунт» (М. Садовський), тривають.

1. Кого називають «батьком української сцени»? Чому?
2. Розкрийте значення аматорства в розвитку української театральної культури.
3. Розкажіть про виникнення театру в Галичині та на Буковині.
4. Спробуйте виконати ескізи декорацій чи костюмів до вашої улюбленої української п'єси XIX ст.
5. Дослідіть творчу долю одного з корифеїв української сцени (за вибором) .
6. Колективна робота. Розіграйте у шкільному театрі «Вечір українських водевілів». Інсценізуйте уривки з п'єс «По ревізії» М. Кропивницького, «По-модньому» М. Старицького, «Бой-жінка» Г. Квітки-Основ'яненка (за вибором).

УЗАГАЛЬНЕННЯ РОЗДІЛУ III

Проведіть презентацію підготовлених індивідуальних і колективних проектів, яку завершіть диспутом «Мистецькі домінанти української культури XIX ст. і сучасність». Під час обговорення з'ясуйте особливості та порівняйте провідні стилі того часу – класицизм, романтизм і реалізм.

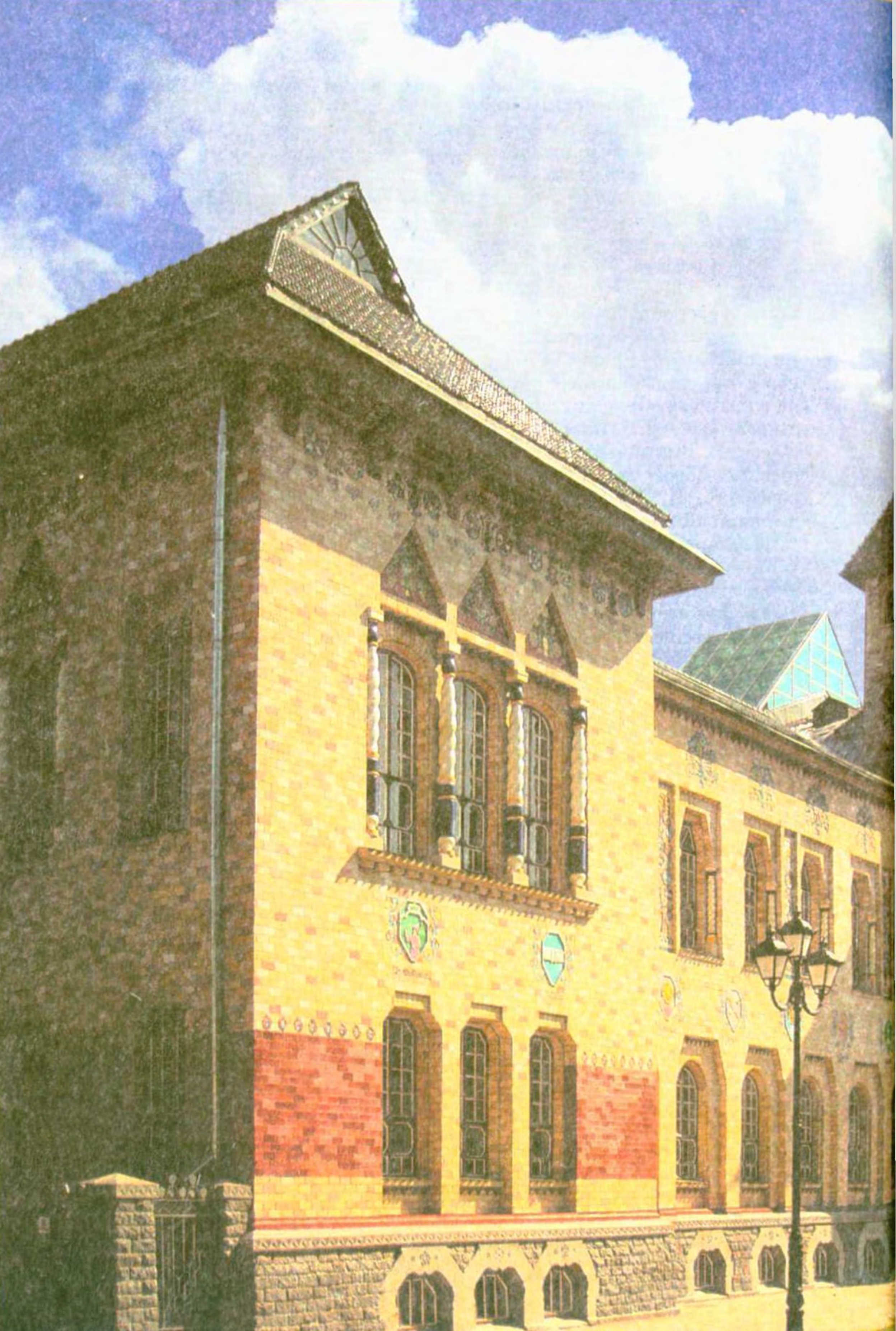

Р О З Д І Л IV

УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА XX СТ.

XX ст. – надзвичайно складна і суперечлива доба в історії культури України. Це період панування модернізму і постмодернізму, виникнення нових видів мистецтва (кінематограф) і нових форм синтезу мистецтв (від кольоромузики – до сучасних нетрадиційних арт-практик), нових художньо-технічних явищ (net-культура).

ВСТУП

XX століття – надзвичайно складна і суперечлива доба в історії культури України. Це період панування *модернізму* і *постмодернізму*, виникнення нових видів мистецтва (кінематограф) і нових форм синтезу мистецтв (від кольоромузики – до сучасних нетрадиційних арт-практик), нових художньо-технічних явищ (net-культура).

Загальний культурно-історичний поступ цієї доби умовно поділяється на кілька етапів:

– перші десятиліття соціальних змін та інтенсивних модерністських експериментів у галузі мистецтва;

– довоєнне десятиліття, роки Другої світової війни та повоєнної розрухи, позначені пануванням *соцреалізму*, насаджуванням культурних міфологем через офіційне мистецтво;

– творчість митців-«шістдесятників» та формування в часи так званого «застою» *українського андеграунду* – альтернативи соцреалізмові;

– національно-культурне відродження у незалежній державі та появ перших паростків *кіберкультури*.

Модернізм виник на початку XX ст. як реакція на нестабільність суспільного життя і розчарування в естетичних цінностях минулого. Калейдоскоп художньо-стильових напрямів модернізму сформувався на платформі заперечення ідеалів реалістичного мистецтва і протиставлення їм нових форм – абстрактних або підвищено експресивних. Багато митців продовжували працювати в реалістичному стилі, який існував паралельно з художніми течіями *авангардизму*, інші своєрідно поєднували традиції та новаторство.

Перша світова та громадянська війни, революційні події, інші політичні реалії початку століття загалом негативно позначилися на розвитку вітчизняної культури. Водночас культурно-освітній рух був масштабним: відбувалася українізація освіти, налагоджувалася бібліотечна і видавнича справа, розмаху набула україномовна періодична преса, виникли численні професійні та аматорські колективи – театральні, хорові, танцювальні. Започаткована просвітницька робота продовжувалася і в перші роки радянської влади, але під іншими ідеологічними гаслами і з орієнтацією на нові суспільно-духовні цінності. Все це створювало сприятливі передумови для розвитку різних форм художньої творчості: сповненої оптимізму пісенної спадщини «епохи І. Дунаєвського», українського модернізму в художній літературі й театрі (М. Хвильовий, П. Тичина, Л. Курбас), українського образотворчого авангарду (О. Архипенко, О. Богомазов, В. Єрмілов, К. Малевич). Нові обрії відкрила школа монументального мистецтва М. Бойчука, під впливом технічних винаходів інтенсивно розвивається архітектура (В. Городецький, Ф. Кричевський),

першими фільмами геніального режисера О. Довженка стверджується у світі молоде українське кіномистецтво.

У часи *«розстріляного Відродження»* 30-х рр. було знищено ціле покоління діячів національної культури, згорталася українізація науки й освіти, заборонялися вільні угруповання митців. Натомість створювались єдині спілки радянських письменників, композиторів, художників. Це вкрай негативно позначилося на новаторських тенденціях у мистецтві. Водночас, попри складні історичні обставини, українська культура продовжувала свою поступальну ходу, породжуючи нові мистецькі шедеври.

Катастрофічні наслідки Другої світової війни, що стала трагедією для всіх європейських народів, підірвали матеріальний фундамент європейської культури. Чи не найтяжчих втрат зазнала культура України під час воєнного лихоліття, окупації, евакуації. Було зруйновано історико-культурні пам'ятки, пограбовано музеї, театри, храми, знищено або вивезено мистецькі цінності.

У *повоєнний час* тема патріотизму, оспівування героїзму народу в роки війни стала однією з провідних для багатьох письменників (М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра), художників (М. Дерегус, В. Касіян, О. Шовкуненко), кінорежисерів (О. Довженко, Л. Биков), які намагалися правдиво відображати історичні події. Деякі українські митці завдяки цій темі сягнули вершин своєї творчості: документальні кіноепопеї О. Довженка та художні фільми Л. Бикова, «Український квінтет» Б. Лятошинського й «Симфонічні фрески» Л. Грабовського за мотивами серій малюнків Б. Пророкова «Це не повинно повторитися!». Загалом же розвиток культури повоєнних років відбувався у складних умовах обмеження творчої свободи.

До кращих здобутків національної культури в умовах *«відлиги»* 60-х рр. належить творчість митців-шістдесятників – поетів В. Симоненка і Л. Костенко, композитора В. Сильвестрова та інших митців, шедеври «поетичного кіно». У 60–80-х рр. відбувається стильове оновлення художньої творчості, поширюється експериментування в галузі сучасних художніх технік. Поряд із професійним активно розвивається народне і самодіяльне мистецтво (М. Примаченко, К. Білокур та ін.).

В умовах *незалежності* України розпочалося відродження різних сфер національної художньої культури. Після тривалого панування єдиного стилю «соціалістичного реалізму» в сучасному українському художньому просторі своєрідно переплавляються різноманітні стильові інновації.

У культурі постіндустріального, інформаційного суспільства (починаючи з 70-х рр.) відбувся перехід від модернізму до постмодернізму. Імпульси останнього відчутні у формуванні різних напрямів новітнього українського мистецтва, які утворюють строкату мозаїку, де поєдналися стилі *нео (необароко, неокласицизм, неофольклоризм)* і *net* із колосальними художніми можливостями сучасних технологій. Створюються радіо- та телепрограми мистецького спрямування, започатковано різні творчі конкурси й фестивалі, періодичні видання (часописи «Музика», «Образотворче мистецтво», «Театр», «Кіно», «Українська культура», «Мистецтво та освіта»). Завдяки потужним каналам ЗМІ художні цінності активно поширюються в суспільстві. Водночас засилля реклами та

індустрії розваг призводить до того, що через «маскульт» пропагуються квазіцінності – прагматизм, меркантильність, кіч, бездуховність; медіа насаджують артизовану мову стереотипів, штампів. За таких умов висока місія мистецтва полягає в тому, щоб стати опорою, естетичним камертоном людини в пошуках сенсу життя.

Таким чином, художня культура України у XX ст. позначена довгими і складними шуканнями на шляху еволюційного зростання, втратами та здобутками, які визначили її подальший розвиток.

Національний художній музей України

Національний палац мистецтв «Україна»

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту, який виконуватимете самостійно й презентуєте наприкінці вивчення розділу IV на узагальнювальному уроці з використанням комп'ютерних технологій.

Орієнтовні теми: «Г. Нарбут – видатний український графік», «Українці-футуристи: Д. Бурлюк, В. Баранов-Россіне», «Імпресіонізм А. Петрицького», «О. Архипенко – піонер модернізму в скульптурі», «Українські художники-реалісти (за вибором: М. Самокиш, І. Їжакевич тощо)», «Модерн в українській архітектурі й живопису», «Плакати В. Касіяна», «Український декоративний живопис (М. Примаченко та ін.)», «„Березіль" Леся Курбаса», «Творчість О. Довженка: тріумф і трагедія», «„Тіні забутих предків": світове визнання», «Українська анімація», «„Червона рута" – національний символ України (творчість В. Івасюка)», «Зірки української естради», «Вершини української професійної музики XX століття», «О. Кошиць», «Повернення в Україну: Сергій Лифар».

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Кожен населений пункт нашої держави має своє неповторне «обличчя», у формуванні якого вагомий внесок належить **архітектурі**. Багато пам'яток української архітектури минулих століть не дійшли до наших часів через усілякі історичні катаклізми – пожежі, війни, революції тощо, – і тому переважну більшість навколишніх споруд зведено у XX ст.

Які риси притаманні цій архітектурі? Під впливом яких чинників її створювали?

На початку XX ст. в Україні почали поширюватися європейські художньо-естетичні течії. У своїх проектах архітектори часто використовували традиції мистецьких стилів попередніх епох – класицизму, готики, бароко, поєднуючи притаманні їм форми та особливості декоративного оздоблення з новітніми досягненнями в галузі будівництва. Так виник напрям *неокласицизм*, втілений у таких будівлях Києва, як Педагогічний музей (нині – Будинок учителя, арх. П. Альошин), філія Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, бібліотека Київського національного університету імені Тараса Шевченка (арх. В. Осьмак та П. Альошин).

Зовнішніми рисами нагадують готичний стиль Замок Річарда на Андріївському узвозі (арх. Р. Марфельд) і Миколаївський костел (арх. В. Городецький) у Києві, знамените «Ластівчине гніздо» на Південному березі Криму (арх. О. Шервуд). Це приклади *неоготики*.

Архітектори використовували також традиції українського бароко. Елементи композиції, характерні для *необароко*, спостерігаємо, наприклад, у будівлях Історико-архітектурного музею в Кам'янці-Подільському, Української сільськогосподарської академії в Києві.

Філія Національної бібліотеки України імені В. Вернадського

Будинок учителя в Києві

«Ластівчине гніздо», с. Гаспра поблизу Ялти

Пригадайте та назвіть споруди, зведені в різні мистецькі епохи, визначте їх стильові особливості. Розгляньте фотоілюстрації та з'ясуйте, які саме риси мистецьких стилів попередніх епох використали архітектори.

«Яскравою кометою» на початку століття увірвався в українське мистецтво стиль *модерн* – останній з великих європейських стилів, який, проіснувавши всього кілька десятиліть, залишив глибокий слід у культурі. Прагнучи до інновацій, представники модерну застосовували примхливі природні форми й вигадливі лінії, асиметрію, вільне планування, використовували нові технічні та конструктивні засоби, технології, матеріали (метал, скло, бетон тощо) для створення незвичних, підкреслено індивідуалізованих будівель, де все підпорядковувалось єдиному образно-символічному задумові й орнаментальному ритмові.

Миколаївський костел
(Національний будинок
органної і камерної музики)
в Києві

Значну увагу архітектори модерну приділяли не тільки зовнішньому, а й внутрішньому вигляду приміщень. Усі конструктивні елементи – сходи, двері, балкони – художньо оформлювали. Таким чином, у єдиному просторі синтезувалися різні види мистецтв: архітектура, живопис, скульптура, декоративний розпис. Модерну властиве поєднання умовного, часто фантастичного, з реалістичним. А головним засобом художньої мови стає орнамент, переважно рослинного походження, з гнучкими, хвилеподібними лініями.

Споруда Національного банку в Києві

Однією з найефектніших у стилі модерн є будівля Національного банку (арх. О. Кобелєв, О. Вербицький), в якій спостерігаємо органічну єдність пишних інтер'єрів, прикрашених ліпниною й розписами, з декоративною пластикою екстер'єру.

Видатною пам'яткою доби модерну є також Бессарабський ринок у Києві (арх. Г. Гай). В оздобленні цієї споруди заввишки 32 м поєдналися національні мотиви та конструкції, виконані на основі нових матеріалів і технологій. Фасад будівлі, що має 61 м у довжину, прикрашено великими вітринами традиційної та аркової форм, рельєфами, квітами, орнаментами з цегли. На ґратах брами неповторно «звучать» народні мотиви – табуни качок, бичачі голови, – оригінально поєднані з модерновою стилістикою.

Важливим доробком українського модерну було створення національного стилю в архітектурі, що органічно поєднав загальні риси модерну з місцевими мотивами, народними традиціями.

Бессарабський ринок у Києві

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

БУДИНОК З ХИМЕРАМИ

У центрі Києва стоїть дивовижний **«Будинок з химерами»**, повз який неможливо пройти, не затримавши погляд.

Розкішні фасади, як і вигадливі мармурові сходи парадного входу, прикрашено фантастичними скульптурами звірів та химер. У стіни вмуровано бетонні голови носорогів і слонів, крокодилів та антилоп, а в жолобках колон ховаються в'юнкі ящірки. Водогінними стоками слугують бетонні слонячі хоботи, на даху причаїлися гігантські жаби й морські чудовиська поряд із нереїдами, на голові в яких, замість волосся, ланцюги, листя та квіти. На розі будинку розмістився гігантський пітон.

Зовнішньому вигляду будинку відповідають його інтер'єри з художніми розписами, мармуром, ліпниною, дерев'яним різьбленням, інкрустацією. Входячи до парадного вестибюлю, відвідувач почувається неначе на дні морському – такий ефект від незвичайного декору. Стіни прикрашено розписами із зображенням каравел, риб і морських раковин. З розгорнутого купола звисає величезний ліпний восьминіг, ніби зроблений з найдрібніших морських мушлів і зірок. Насправді ж це вкритий шаром перламутру гіпс.

Цей дивовижний будинок у стилі модерн створив для своєї родини київський архітектор початку XX ст. ***Владислав Городецький***. Власне світобачення й архітектурне кредо митець втілив у скульптурному декорі споруди.

На оформленні інтер'єрів позначилося захоплення архітектора полюванням. Зі знанням справи й розмахом він розробив сценарії мисливських сцен. Вражає неприборкана фантазія декору, виконаного за шаблонами самого В. Городецького. У всіх приміщеннях є скульптури (наприклад, на стінах і стелі їдальні зображено мисливську здобич та їжу – биту птицю, риб, крабів, фрукти).

У зведенні цього будинку Городецький вперше використав нові на той час матеріали – цемент і бетон – та справді революційні технології. Скульптурне оздоблення з бетону зовні й усередині будинку, мальовничі панно вздовж сходів та в кімнатах виконали міланські скульптори, брати Еліо та Еудженіо Сала.

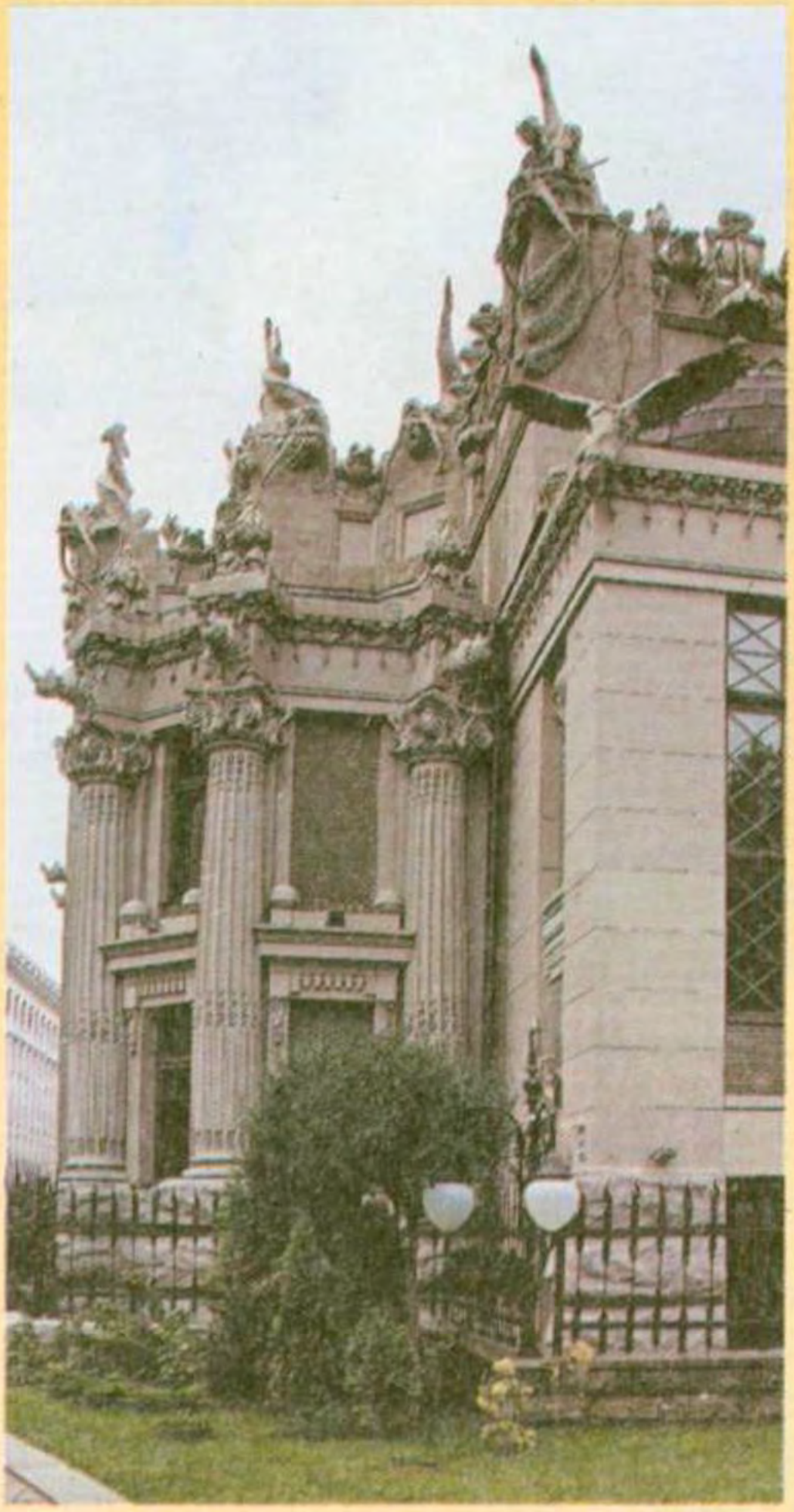

Будинок з химерами.
Екстер'єр, інтер'єр
та елементи оздоблення

Український державний краєзнавчий музей у Полтаві

Зразком власне українського модерну вважають будинок земства в Полтаві (тепер – Український державний краєзнавчий музей, арх. В. Кричевський). Центром композиції є хол з парними сходами, обрамленими колонадою другого поверху, та великий зал засідань, прикрашений орнаментами й картинами С. Васильківського і М. Самокиша. Виконані ними живописні полотна набувають патріотичного звучання, проголошуючи ідеї демократичного самоврядування («Вибори полковника Пушкаря»), захисту рідного краю («Козак Голота»), економічних і торговельних зв'язків («Ромоданівський шлях»). На фасаді будинку зображені щити з гербами козацьких полків Полтавщини, майстерно вирізьблені двері містять орнамент у вигляді «дерева життя».

Будівля Української сільськогосподарської академії в Києві

Харківське художнє училище

ДніпроГЕС

У національному стилі модерн збудовано Харківське художнє училище (арх. К. Жуков, М. Пискунов). Його істотні ознаки – черепичний дах трикутної форми, майолікові панно на стінах з широким блакитно-золотавим фризом у центрі. За своїм колоритом будівля училища не поступається визнаним європейським архітектурним зразкам.

За бажанням дослідіть архітектурні споруди своєї місцевості. Зазначте, яким з них притаманні риси модерну. Які саме? Виконайте начерки цих будівель.

Добу урбанізації позначено будівництвом споруд індустріального і масового призначень – банків, бірж, театрів, народних будинків, клубів, пасажів, ринків тощо. У цей період в українській архітектурі формується такий напрям, як *конструктивізм*, яскравим зразком якого є величезний комплекс Запорізької ДніпроГЕС (арх. В. Веснін, М. Коллі та ін.).

Провідним принципом конструктивізму був функціоналізм – чітко окреслене призначення кожної частини цілої споруди та відсутність декоративних прикрас і зайвих деталей. Архітектори, які працювали в цьому напрямі, широко використовували залізобетонні конструкції, скло та інші нові на той час будівельні матеріали. Для таких споруд характерні прості геометричні форми, легкі широкі перекриття, великі гладенькі поверхні, терасові композиції, пласкі дахи.

Наведіть ще кілька прикладів конструктивізму в архітектурі. Зазначте найхарактерніші риси цього напряму.

Тривалий час в українській культурі XX ст. панував єдиний творчий метод – метод «соціалістичного реалізму», який ґрунтувався передусім на оспівуванні досягнень тогочасного державного устрою – соціалізму. Споруди в добу тоталітаризму відзначалися тяжінням до гігантоманії, помпезності архітектурних форм, що втілювало ідею «могутності» великої держави. Багато в чому то був *еклектичний* стиль, зреалізований переважно в архітектурних рішеннях офіційних установ: класичні традиції мистецтва архітектури тут поєднано з активним застосуванням радянської символіки у зовнішньому та внутрішньому оздобленні. До цього періоду належить будівля, в якій нині розташований Кабінет Міністрів України

Будинок Міністерства закордонних справ України в Києві

(арх. І. Фомін). Її цоколь облицьовано полірованим гранітом, фасад прикрашено колонами й пілястрами з іонічними та коринфськими капітелями. Неподалік, поряд із Маріїнським палацом, звели не менш грандіозну споруду – будинок Верховної Ради України (арх. В. Заболотний). Прості, стримані форми будинку, світлий колір стін органічно поєднані з колористикою інтер'єрів, в яких вдало використано українські традиції.

Величну будівлю нинішнього Міністерства закордонних справ України з велетенською колонадою було спроектовано в сталінські часи як частину комплексу урядового майдану (арх. П. Лангбард). На місці, відведеному під будівництво, зруйнували не лише добротні старі будинки, а й дзвіницю Трьохсвятительської церкви, а потім – і саму церкву. Також задля спорудження комплексу було підірвано Михайлівський Золотоверхий собор (тепер – відбудований). Політика руйнування пам'яток сакральної архітектури спричинила величезні втрати в українській художній культурі.

У вільний час дослідіть самостійно проблему знищення пам'яток української культури, зокрема сакральної архітектури.

Період відбудови міст і сіл України після війни позначився в архітектурі декоративними надмірностями, намаганням збагатити пластикою фасади й інтер'єри будівель за допомогою використання класичних прийомів. Багаті традиції українського бароко, використані під час забудови центральної столичної вулиці Хрещатик, гармонійно поєдналися з місцевим рельєфом.

Та була й інша архітектура доби соцреалізму, коли в проектуванні та будівництві широко розповсюдилися типізація й стандартизація, що призвело до одноманітності й монотонності як масової житлової забудови, так і окремих громадських будинків.

Протягом останньої третини ХХ ст. з'являються також нові архітектурні образи: Палац спорту, Палац культури «Україна», наземні станції

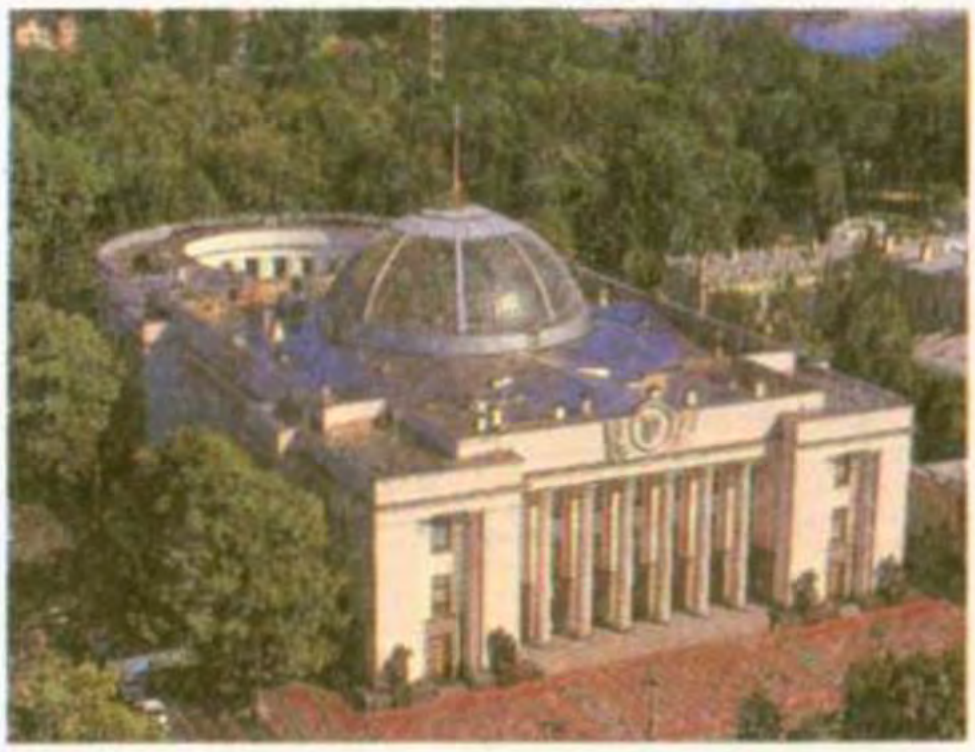

Будинок
Верховної Ради України

Будинок
Кабінету Міністрів України

метрополітену в Києві, готель «Тарасова гора» в Каневі, у зведенні яких використано сучасні індустріальні конструкції та прогресивні будівельні матеріали.

Мова сучасної архітектури дедалі набуває інтернаціональних рис, зазнають нового втілення масштабні містобудівні комплекси, помітними стають прояви *постмодерну* та інших стильових пошуків як віддзеркалення глобалізації сучасного світового архітектурного процесу. У спорудах банків, готелів використовують нові конструктивні та художньо-пластичні можливості традиційних будівельних матеріалів, відкривають і впроваджують новітні матеріали, зокрема легкі металопластикові конструкції.

Станція Харківського метрополітену
«Студентська»

Станція Київського метрополітену
«Площа Льва Толстого»

Станція Київського
метрополітену «Університет»

Стадіон у Донецьку «Донбас-арена»

Наприкінці XX ст. відновилося будівництво релігійних споруд. Нові православні церкви та собори будують переважно у візантійському стилі, зрідка – в класичному, готичному або псевдоруському. Унікальним зразком осучаснення стилю українського бароко є будівництво собору Архієпископа Харківського Олександра (2004 р.).

В умовах сьогодення під час реконструкції міст надзвичайно гостро постає культурно-екологічна проблема – гармонізація нової забудови з природними ландшафтами та цінними пам'ятками історико-архітектурної спадщини. Містами-музеями можна назвати Київ, Львів, Одесу, Полтаву, Чернігів, Чернівці, Кам'янець-Подільський, де збереглись унікальні пам'ятки архітектури минулих століть.

Готель «Хаят» у Києві

В. Бородай.
Художник В. Касіян

Г. Кальченко.
Катерина Білокур

Д. Крвавич.
Іван Франко

Скульптура майже повторила розвиток інших видів мистецтв цієї доби. Модерністські пошуки митців початку століття було зупинено й унормовано «єдиним методом соціалістичного реалізму», що в скульптурі, як і в архітектурі, пропагував велич держави. Українська скульптура перетворилася на полігон, де відпрацьовувались ідеологічні засоби тоталітаризму, способи впливу на колективну свідомість, тому вона була найзаангажованішою з-поміж інших видів мистецтва.

Починаючи з 80-х рр., в українській скульптурі спостерігається потяг до новацій, індивідуальних творчих проектів, зокрема відродження модерністичних прийомів пластичного вираження. Скульптура другої половини XX ст. представлена іменами ***Михайла Лисенка, Галини Кальченко, Валентина Борисенка, Василя Бородая, Валентина Зноби*** та ін. У портретній галереї майстрів пластики – натхненні образи українських митців: письменників, художників, композиторів.

А. Фуженко
Портрет кіноактора І. Миколайчука

В. Зноба
Бокораш

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

СКУЛЬПТУРНА ШЕВЧЕНКІАНА

Одним із символів України й українців усього світу є Тарас Шевченко. Там, де живуть українці, з'являються пам'ятники Кобзареві. Чимало скульптурних портретів, присвячених поетові, споруджено саме в XX ст. Ці твори можна назвати своєрідною **скульптурною Шевченкіаною**.

Цікавими є пам'ятники Т. Шевченкові скульптора ***Івана Кавалерідзе*** в Ромнах (1918 р., відновлено у 1981 р.) і Полтаві (1925 р.). Їм притаманні риси кубофутуризму.

Яскраво уособлюють добу соцреалізму скульптурні твори в Києві, Харкові та на Чернечій горі в Каневі, що відповідають канонам тогочасного героїзованого монументалізму. Якщо київський і канівський пам'ятники являють собою величні постаті Кобзаря на постаменті, то в Харкові – це багатофігурна композиція, увінчана його центральною статуєю.

Пам'ятник у Донецьку демонструє фігуру поета на повний зріст, виконану з бронзи. Скульптуру розміщено на круглому постаменті з червоного полірованого граніту, оздобленому фризом із зображенням персонажів творів Т. Шевченка.

У багатьох українських містах встановлено пам'ятники-погруддя поетові, які продовжували лінію трактування його образу в дусі академічного реалізму.

Із часу здобуття незалежності триває створення скульптур, присвячених Т. Шевченку на його Батьківщині. Близько 400 пам'ятників, переважно

Лео Мол (Л. Молодожанин). Пам'ятник Т. Шевченку в Буенос-Айресі. *Аргентина*

на кошти української діаспори, встановлено в багатьох містах європейських держав, а також у Бразилії, Канаді, Аргентині й навіть на Мальті. Найвеличніші й найдовершеніші з мистецької точки зору постаменти Кобзареві можна побачити в Буенос-Айресі (Аргентина) та Вашингтоні (США). Оригінальним є пам'ятник у Римі (скульптор У. Мацен), де український поет постає в образі античного філософа з піднятою у привітанні правою рукою.

М. Вронський, О. Олійник.
Пам'ятник Т. Шевченку в Донецьку

М. Манізер.
Пам'ятник Т. Шевченку в Харкові

І. Кавалерідзе.
Пам'ятник Т. Шевченку в Полтаві

Г. Нарбут. Державний герб України

П. Ковжун. Плакат

На початку XX ст. справжній ренесанс переживало мистецтво **графіки**. У стилістиці модерну художники оформлюють книжки й журнали, творять портрети, марки, плакати.

Основоположником нової української графіки став ***Георгій Нарбут***. Він широко використовував українську тематику, узагальнив і трансформував її за допомогою кращих досягнень української геральдики та книжкового мистецтва. Його манера виконання обкладинок, титульних сторінок, заставок, кінцівок для київських та петербурзьких видань, увібравши в себе культурний досвід українського бароко й російського класицизму, перетворювалася на мову модерну з її вигадливою химерністю.

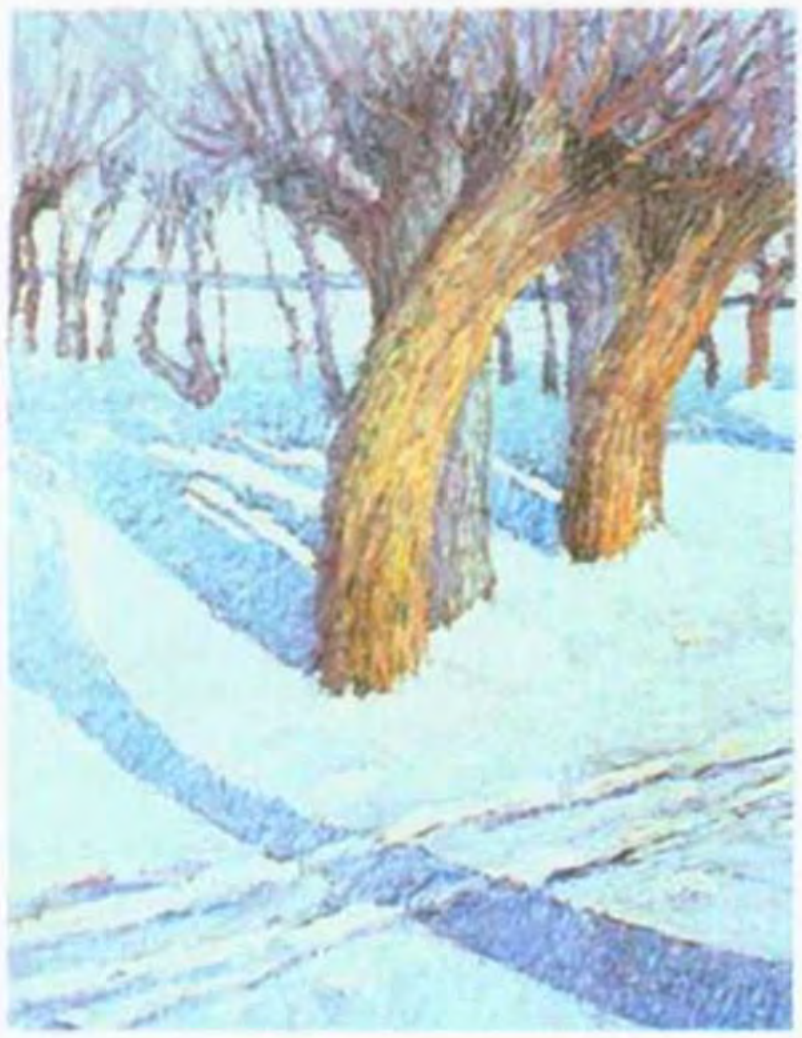

О. Кульчицька. Верба взимку

Г. Нарбут оформив перші українські радянські книги й часописи «Мистецтво», «Зорі», «Солнце труда».

Образна мова модерну і символізму органічно поєдналася з національними рисами у роботах ***Михайла Жука***. Водні та рослинні мотиви – першоелементи його декоративних творів, що взагалі притаманно стилю модерн. Хвиляста лінія ніби змушує пелюстки квітів жити тремтливим, одухотвореним життям. Образи портретованих М. Жуком людей просякнуто тим самим життєдайним імпульсом.

М. Жук. Біле і чорне

У плеяді талановитих західноукраїнських митців особливо примітна постать ***Олени Кульчицької*** з її самобутнім тяжінням до декоративності, «геніальною простотою» краєвидів, застосуванням різноманітних графічних технік.

Яскравим явищем у розвитку української тиражної графіки стали обкладинки книжок і часописів, книжкові ілюстрації ***Василя Єрмілова***, який захоплювався конструктивізмом і кубізмом, експериментуючи з різними пластичними засобами поліграфії.

У середині XX ст. взірцями для наслідування були ілюстрації у стилі соцреалізму І. Їжакевича («Кобзар» Т. Шевченка), В. Касіяна («Шевченко на Україні», «Шевченко серед селян»), М. Дерегуса («Катерина» та серія «Дорогами України»), створені в тісному зв'язку з літературними образами.

Класикою української книжкової графіки стали твори ***Анатолія Базилевича*** («Енеїда» І. Котляревського), ***Георгія Якутовича*** («Слово про Ігорів похід»); їхні ілюстрації спонукали читачів до творення складних асоціативно-образних ланцюжків.

В. Єрмілов. Обкладинка

А. Базилевич.
Ілюстрація до
«Енеїди»
І. Котляревського

Г. Якутович.
Ілюстрація до
«Слова
про Ігорів похід»

В. Касіян.
Ілюстрація до повісті
І. Франка «Борислав
сміється»

З появою та швидким розвитком інформаційних технологій графічне мистецтво зазнало революційних змін, надзвичайно збагативши свої форми й засоби. Сучасна електронна книжка – майже безмежна база даних, вона може містити гіпертекст, в умовах інтерактивної діяльності надає читачеві можливість збільшувати або зменшувати шрифт, збагачувати літературний текст графічною, звуковою чи анімаційною інформацією.

На розвиток українського **живопису** початку XX ст. значний художньо-естетичний вплив мали європейські мистецькі течії. Яскравою сторінкою української художньої культури став *авангард* початку XX ст., який єднав нашу культуру з європейською. Молоді художники відмовлялися від академічних традицій, прагнучи вирішити складні суспільні проблеми в нових естетичних формах. На відміну від імпресіонізму, авангард набув у вітчизняній культурі самостійності. Ідеї, народжені на Заході (кубізм тощо), на теренах України – в Києві, Одесі, Харкові – збагачувалися попереднім художнім досвідом, надихалися здобутками фольклористики у формотворенні й колористиці. Українські художники прагнули надати світові абстрактного мистецтва барвистості, почерпнутої з народної творчості: кераміки, лубків, ікон, вишиванок, ляльок, килимів, писанок, що зберігали долученість до глибинних стихій життя. Тут не вдавалися до прямих стилізацій, проте використовували ясну, ритмічну мову локальних, дзвінких кольорів. Таким чином з'являлися нові стильові напрями, близькі бурхливій добі.

Представники нового напряму – ***Олександр Богомазов***, ***Давид Бурлюк***, ***Олександра Екстер***. У широкому розмаїтті стилів саме ці майстри репрезентували *кубофутуризм*, де поєдналися, здавалося б, такі полярні начала – конструктивність та ідеї архітектоніки французького кубізму з нестримною динамікою італійського футуризму, що у своїй основі руйнує форму. Митці прагнули відтворити на полотні красу не побаченого, а відчутого, змоделювати нову реальність, далеку від звичної об'ємно-просторової основи. Її художній образ складався з певного

О. Богомазов. Пилярі

Д. Бурлюк. Час

набору образотворчих знаків – лінії, форми, кольору і площини, які у своїй сукупності мали розкрити внутрішню енергію і ритми світу.

Багато з цих художників плідно працювали в театрально-декораційному живопису (сценографії). Їм подобалося відтворювати атмосферу певного історичного періоду, писати сцени з життя як театралізовані вистави. Митці тлумачили дійсність як суцільний театр, де панувала не повсякденність, а реальність вищого ґатунку. Блискуче виявився у сценографії талант О. Екстер. Художниця уславилася своїми ескізами костюмів та декорацій, в яких передала античне відчуття неможливості впорядкування світу, трепет перед нескінченним хаосом пристрастей і ворожих сил. Протистояння трагічних нерозв'язних суперечностей у її картинах підкреслено кольором: горизонтальна система – червона, вертикальні арки – чорні, із золотим контуром, без жодних відтінків чи переходів. Виразної емоційної сили творам мисткині надає часте поєднання чорного і червоного – традиційне для української кольорової гами, що, за В. Кандинським, означає найвищу напругу людських сил, трагізм життя.

О. Екстер. Саломея

Порівняйте характерні ознаки авангарду з попередніми стилями в образотворчому мистецтві. Сформулюйте власне припущення щодо причин співіснування мистецьких течій у художній культурі ХХ ст.

Всесвітньо відомий художник ***Казимир Малевич*** – творець *супрематизму* (від лат. – найвищий), в якому зображення складалося зі сполучень найпростіших

К. Малевич. Автопортрет

К. Малевич. Селянський Спас

К. Малевич. Супрематична композиція

кольорових геометричних фігур. На його переконання, митець мав відмовитися від земних «орієнтирів» і, поглянувши на навколишні речі наче з космосу, виразити у безпредметних композиціях «чисте», незалежне від матерії духовне життя. Тому в картинах К. Малевича зникає уявлення про звичні «верх» і «низ», «ліво» і «право» – всі напрямки рівноправні, як у Всесвіті, де немає земного тяжіння.

Яке враження виникає у вас від споглядання полотен авангардистів? Спробуйте пояснити яким чином контраст кольорів впливає на виразність образів.

Школа монументального українського мистецтва початку XX ст. представлена творчістю ***Михайла Бойчука*** та його учнів. Її надихали форми візантійських ікон, релігійного ренесансу, живописного примітивізму безіменних українських малярів минулих епох. М. Бойчук започаткував новий напрям – *неовізантизм*, поклавши в його основу органічне поєднання традицій давньоруського іконопису з конструктивними особливостями візантійського живопису. Естетика тогочасного монументального живопису ґрунтувалася на уникненні зайвих деталей, випадкових, нехарактерних ракурсів; схематизації, простоті, силі та величі; зверненості до національних джерел та авангардності художньої мови, яку можна назвати конструктивізмом.

Твори «бойчукістів», зокрема розписи Луцьких казарм у Києві, Червонозаводського театру в Харкові – перші в усьому радянському мистецтві значущі монументальні ансамблі. Для цих розписів характерна плакатність, у них помітні сильні впливи традицій ікони, лубка, народних картин, графіки й романтичних сподівань того часу.

На жаль, багатьох видатних художників, зокрема братів М. і Т. Бойчуків, С. Нелепинську-Бойчук, В. Седляра, І. Падалку, було репресовано за «іконописний» формалізм та «буржуазний націоналізм».

На межі століть, пізніше, ніж у Західній Європі, в Україні з'явилися художники-*імпресіоністи*, які прагнули витончено передати у своїх творах особистісні враження і спостереження. Зокрема імпресіоністичні ідеї втілювали художники реалістичного напряму ***Архип Куїнджі***, ***Фотій Красицький*** і надто – ***Олександр Мурашко***.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Олександр МУРАШКО

Новаторські твори притаманні спадщині майстра психологічного портрета ***Олександра Мурашка***. Послідовник В. Васнецова, учень І. Рєпіна, він пише стрімким мазком. Його портрети – документи людської душі. За історичну картину «Похорон кошового» він здобув звання художника в Петербурзькій Академії мистецтв.

На початку XX ст., перебуваючи в Парижі, О. Мурашко зацікавився експериментуванням. Це знайшло втілення у сміливому зіставленні контрастних кольорів на портреті «Дівчина в червоному капелюсі», використанні сріблясто-сірої тональності улюбленого твору художника – «Тетяна», переливів лілових, синіх, червоних і жовтих тонів у композиції «Жінка з настурціями». За аналогією з полотнами Дж. Вістлера («Симфонія в білому», «Нокгюрн у блакитному і золотому»), перший з трьох згаданих портретів О. Мурашка можна назвати «симфонією в чорному і червоному», адже червоний колір звучить дзвінко, мов потужний акорд, контрастуючи з чорним у загальній стриманій палітрі портрета. Загалом кольори імпресіоністичної палітри виявляють свою потужну силу, емоційну виразність, випромінюють особливу енергетику митця.

Дівчина
в червоному капелюсі

Тетяна

Жінка
з настурціями

Ф. Красицький. Гість із Запоріжжя

І. Падалка. Фотограф на селі

Т. Бойчук. Біля яблуні

Розгляньте твори живопису. Які теми хвилювали художників-«бойчукістів»?

Впливи імпресіонізму помітні також у поетичних пейзажах М. Бурачека, який навчався у французького художника А. Матісса. Духом символічного імпресіонізму просякнуто полотна О. Новаківського. Жвавість образів, деяка етюдність творів цього художника гармонійно поєднані з пластичною цілісністю композицій, писаних пастозним, вібруючим, енергійним мазком, який надає поверхні картин виразної фактурності. Впливу європейського живопису зазнала творчість М. Глущенка, який тривалий час жив у Франції, де захопився експресіоністичними пошуками. До яскравих майстрів українського живопису належить і А. Петрицький, якому притаманні авангардні устремління в театрально-декораційному мистецтві, жанрах портрета та натюрморту.

Пригадайте, які риси притаманні творам імпресіонізму. У яких видах мистецтв цей стиль здобув яскраве вираження? Схарактеризуйте ті картини українських художників, де ознаки імпресіонізму виявилися найповніше.

Якщо імпресіонізм відкрив можливість відтворювати світлоповітряний простір, насичувати його багатобарв'ям природних кольорів, то *модерн* став наступним кроком до осягнення законів декоративності. Пласка фарбова пляма, оконтурена звивистою лінією, стала ознакою художньої форми новоствореного стилю. Картини поєднували в собі килимову строкатість і поетичну сюжетність. Герої вже не нагадували

А. Петрицький.
Півонії

М. Глущенко.
Портрет Р. Роллана

реальний типаж, а були умовними носіями уявлень, переживань, передчуттів і вподобань творця картини.

Творчість окремих митців часто демонструвала злиття кількох стильових тенденцій, що було взагалі характерним для тієї переломної доби. Модерн нашаровувався на імпресіонізм, поєднувався з традиціями реалістичної художньої школи, народної творчості. І все це забарвлювалося яскравою індивідуальною манерою майстрів, які творили своє самобутнє мистецтво.

М. Бурачек.
Золота осінь

О. Новаківський.
Автопортрет

Ф. Кричевський.
Триптих «Життя»

Видатним представником нового стилю був ***Федір Кричевський***. У своїй творчості він тяжів до образів, що виникали як плід роздумів художника про долю народу, як результат вивчення народного мистецтва з його чуттям кольору та лінійних ритмів, орнаментальністю, площинністю форм – всім тим, що відповідало принципам нового декоративного напряму початку XX ст. Триптих Ф. Кричевського «Життя» – це історія в образах селянської родини, яку художник оповідає піднесеною метафоричною мовою («Кохання», «Сім'я», «Повернення»).

Прокоментуйте символізм сюжетів триптиха Ф. Кричевського.

Постійним джерелом натхнення для митців модерну був фольклор, де реальність і казковість переплітаються між собою. Наприклад, сюжетом для картини ***Петра Холодного*** є казка про дівчину та паву (див. с. 40). Зелена галявина, дівчина-українка та екзотичний павич об'єднані ритмом ніжних ліній і форм. Цей ритм, делікатно акцентований м'якими знебарвленими кольорами, створює піднесений ліричний настрій.

Український живопис доби соцреалізму розвивався переважно під гаслом «мистецтво повинно бути зрозумілим «широким масам». Тож усі прагнення до творчого експерименту, пошуку нових форм були фактично під забороною. Загалом в українському живопису цього періоду виразно проступає тенденція до творення нового, «величного стилю», до монументалізації, філософського поглиблення й поетизації образів, символізму й метафоричності. Особливо поширеною в цьому плані була тематична картина з героями-сучасниками. Різноманітність художнього життя на теренах України засвідчує творчість митців, які продовжували розвивати реалістичні засади мистецтва. Такі художники, як К. Трохименко, О. Шовкуненко, І. Їжакевич стали класиками мистецтва радянської доби.

М. Самокиш. Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем у 1653 р.

В. Костецький. Повернення

Актуальною була також історична тематика. Нею особливо захоплювався засновник батального жанру в українському малярстві ***Микола Самокиш*** («Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем у 1653 р.»). У повоєнні роки увагу художників привертає тема героїзму, подвигів на фронті й у тилу. Значної популярності набула картина ***Тетяни Яблонської*** «Хліб», де втілено життєві образи трудівників повоєнного села.

Т. Яблонська. Хліб

Й. Бокшай.
Святі Руської землі

Представники закарпатської художньої школи на чолі з А. Ерделі та Й. Бокшаєм активно розвивали жанри пейзажу, натюрморту, портрету.

Поряд з майстрами, творчість яких ґрунтувалася на реалістичних засадах, у другій половині XX ст. виступили художники, які стали фундаторами нового мистецтва. Рішуче відкинувши все традиційно реалістичне, молоді бунтарі пішли на свідому реформу живописно-пластичної мови, на ствердження асоціативності й індивідуалізації світобачення.

Незважаючи на досить тривале забуття, наприкінці XX ст. в мистецтві намітилася тенденція зворотного руху до модерну. З ім'ям ***Віктора Зарецького*** пов'язано відродження цього мистецького напряму. Пластична мова першого в Україні *«неомодерніста»* позначена активною колористикою народного мистецтва, розмаєм орнаментальних стилізацій. Таємничу, просто-таки магічну силу краси випромінюють зображені ним жінки.

З'ясуйте характерні риси стилю неомодерн в українському образотворчому мистецтві.

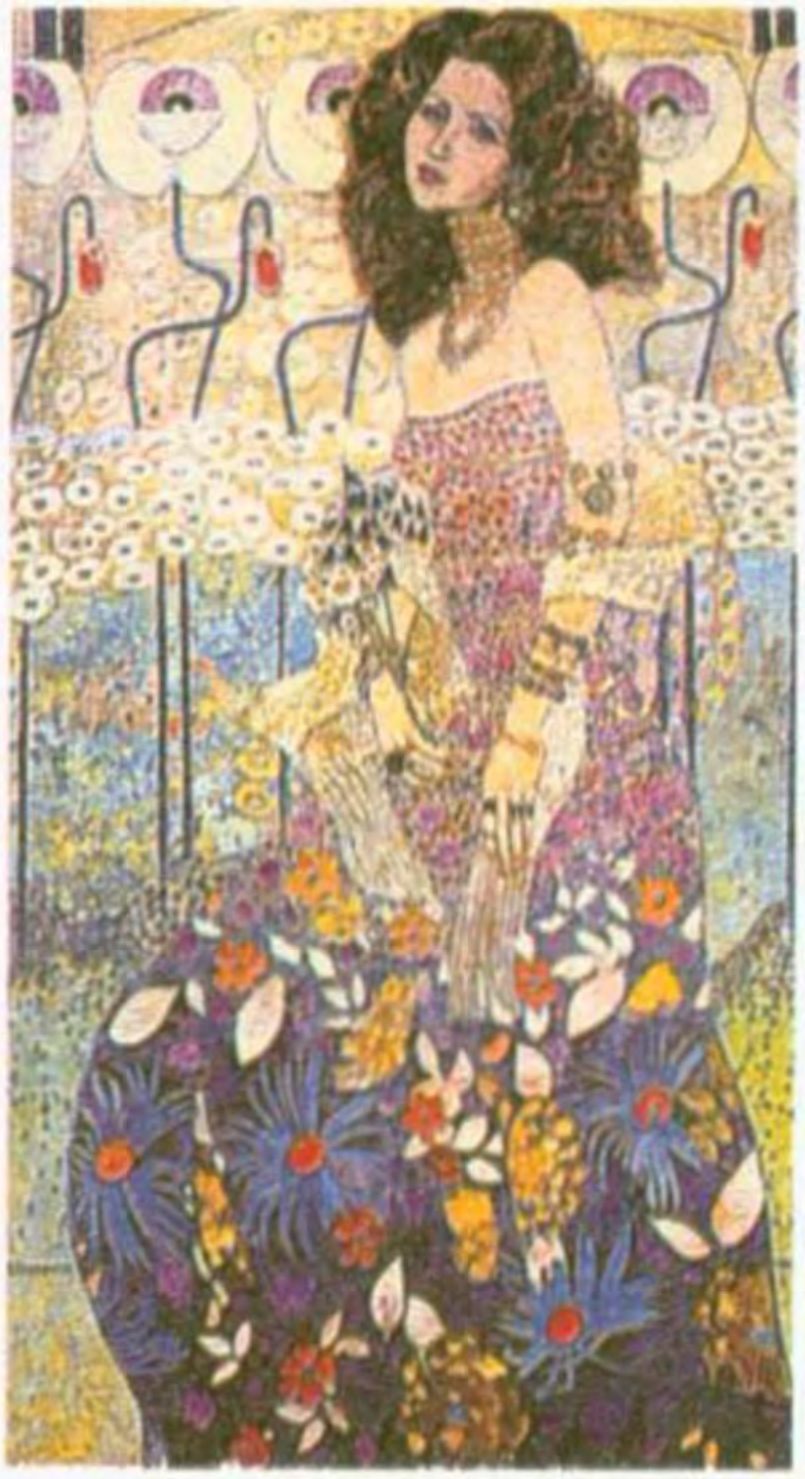

В. Зарецький.
Портрет Т. Кравченко

А. Ерделі.
Заручені

Т. Сильваші. Живопис

І. Марчук. Так минає час

З-поміж українських художників-новаторів є творці власної неповторної живописної манери. Так, приміром, картини ***Івана Марчука*** ніби виткані з мікроскопічних волокон, що по-чудернацькому переплітаються, утворюючи фантастичні поєднання різнокольорових ліній. Абстрактні композиції ***Тиберія Сильваші*** вражають своєю колористичною гамою, потужною енергетикою яскравих чистих барв.

Народне мистецво – важлива складова національної художньої культури. Особливий інтерес у мистецтві ХХ ст. становить народне малярство. Самобутність цього виду творчості полягає в глибоко національному прояві цінностей життя, привнесенні до живопису побутових атрибутів, активному декоруванні.

Найпоширенішим жанром народного живопису була і є побутова картина. У ній знайшли відображення різні сфери сільського життя, звичаї та мрії простих людей, що самобутньо втілювалися в поетично-образній системі народного світобачення. Невідомі митці акцентували увагу на морально-етичних аспектах побутових сюжетів на тлі мальовничих українських краєвидів, не вдаючися до показу соціальних конфліктів. Це не означає, що майстри не помічали проблем або ж свідомо їх уникали. Коло тем та образів визначалося потребами самих селян, їх побуту, одним з аспектів якого була позитивна емоційність.

Поетично-образне мислення проявляло себе також і в народній пісні, що, «лягаючи на полотно», ставала народною картиною. Тому більшість народних картин можна вважати своєрідним ілюстративним матеріалом до пісенного фольклору. І навпаки, в кожній народній пісні можна віднайти тлумачення сюжетів такої картини.

Серед видатних українських самородків ХХ ст., які уславили свою Батьківщину далеко за її межами, – народні художники ***Марія Примаченко*** – майстриня, що втілювала у своїх роботах глибинну єдність Природи і Людини, ***Катерина Білокур*** з її безмежним і чарівним світом квітів, ***Марфа Тимченко*** з різнобарв'ям і казковістю петриківського розпису та інші умільці.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Марія ПРИМАЧЕНКО

Таємничою й емоційно хвилюючою постає творчість української народної художниці ***Марії Примаченко*** (1909–1997). В її декоративних розписах ніби концентрувався мистецький дар багатьох поколінь народних майстрів, що з глибин віків донесли до нас свої уявлення про прекрасне і потворне, про добро та зло. Творчість мисткині – це враження від легенд та самого життя.

Прикметною у творчості М. Примаченко є «квіткова» тематика. Тут і квіти-роздуми, і квіти-присвяти: «Людям, що пашуть хліб і Батьківщину кохають», «Лесі Українці», «На честь польоту космонавтів». У майстрині є й фантастичні квіти (наприклад, «квіти-оченята»), й ті, що легко вгадуються, – соняшник, бузок, рожі.

Фантастичних птахів вона бачить реальними. Вони в неї шовково-золотаві, іноді навіть із крильми-вишиванками. А ось фантастичні звірі – це витвір уяви художниці. За їх допомогою вона застерігає («Будь проклята війна!»), закликає до дружби, миру. Справжня злива кольорів у поєднанні з орнаментальністю створює виразний за своєю емоційною силою образ. Відбувається магія справжнього мистецтва: звірі ніби ворушаться, дихають.

У сюжетних картинах, як у казці, плавають величезні риби, літають гігантські птахи, стоять чепурненькі хатинки, на деревах достигають небачених розмірів яблука. Люди на цих картинах – поважні, сповнені гідності, привітні. Вони дивляться просто на нас, ніби запрошують до участі в події.

Гороховий звір

Калиновий рай

К. Білокур.
Квіти над тином

М. Тимченко.
Дружна пташина родина

М. Кітриш.
Лев

Пригадайте та назвіть центри художніх промислів України. Якими видами декоративно-ужиткового мистецтва вони уславилися? Дослідіть творчість одного з відомих народних майстрів своєї місцевості.

Народне декоративно-ужиткове мистецтво розвивалось у двох напрямах: як домашні ремесла для особистих потреб та як організовані промисли, що виникли на основі домашніх ремесел, де предмети виготовлялися для продажу. На початку ХХ ст. прогрес техніки і розвиток технології відтісняють кустарне виробництво промисловими виробами. Художні промисли зберігаються самостійно тільки в районах, далеких від промислових центрів. Народні художні промисли – явище характерне майже для всіх регіонів України. Здебільшого ці промисли зумовлені наявністю місцевої сировини. Так, фарфор і фаянс виготовляють у Корці, Барановому, Городниці, Волокитиному, поблизу родовищ білої глини, каоліну, кварцу. Корецька порцелянова мануфактура тяжіла до стилів ампір і бідермайєр, баранівська відрізнялася широкою стильовою палітрою, елементи стилю рококо помітні у виробах з Городниці, різножанровість притаманна виробам з Волокитиного.

Відомими центрами *ткацтва* в Україні є Кролевець на Сумщині, Дігтярі на Чернігівщині, Косів на Гуцульщині, Богуслав на Київщині. Осередки *килимарства* – Решетилівка на Полтавщині, Дігтярі на Чернігівщині, Косів і Коломия на Гуцульщині, Хотин на Буковині, Ганичі на Закарпатті. Всесвітньої слави зажив центр розвитку *кераміки* в Опішні (Полтавщина), також керамічне мистецтво розвивається в Косіві (Гуцульщина), Василькові (Київщина). У Яворові (Львівщина) провідним промислом здавна є художня *деревообробка*; меблі, посуд, іграшки традиційно прикрашали квітковими композиціями з п'яти кольорів – коричневого, зеленого, білого, жовтого і червоного, що забезпечувало безліч варіантів розпису. Самобутньою школою *декоративного малювання* відома Петриківка (Дніпропетровщина), яку на весь світ уславили кілька поколінь майстрів петриківського розпису. У кожному регіоні склалися місцеві традиції народної *вишивки*, *писанкарства*.

М. Галас. Корчаги

М. Переверзіна. Ківш

В Україні з 1997 р. видається науково-популярний часопис «Народне мистецтво» (засновник – Національна спілка майстрів народного мистецтва), який популяризує здобутки народних умільців. Розвиток народних промислів підтримується на державному рівні: щороку проводять етнорегіональні й всеукраїнські виставки та фестивалі, відкривають нові музеї. Ця спадщина уособлює щирість і невичерпну фантазію українців, своєрідність світогляду, любов до життя, рідної землі.

Сучасні українські митці працюють в умовах цілковитої свободи творчості. Пошуки художників не обмежуються одним стилем, напрямом чи методом. Ознакою часу стало поєднання фігуративного та абстрактного методів творчості, адже це надає широкі можливості для творчого самовияву.

Українське мистецтво сьогодення також живиться ідеями західної культури. Так, досить сильно відчувається вплив ідей сюрреалізму, оп-та поп-арту, концептуалізму. Образотворче мистецтво ніби прагне злитися в єдине ціле з іншими видами художньої творчості: музичною, театральною, екранною. Дедалі частіше митці створюють *інсталяції, перфомансі, асамбляжі.*

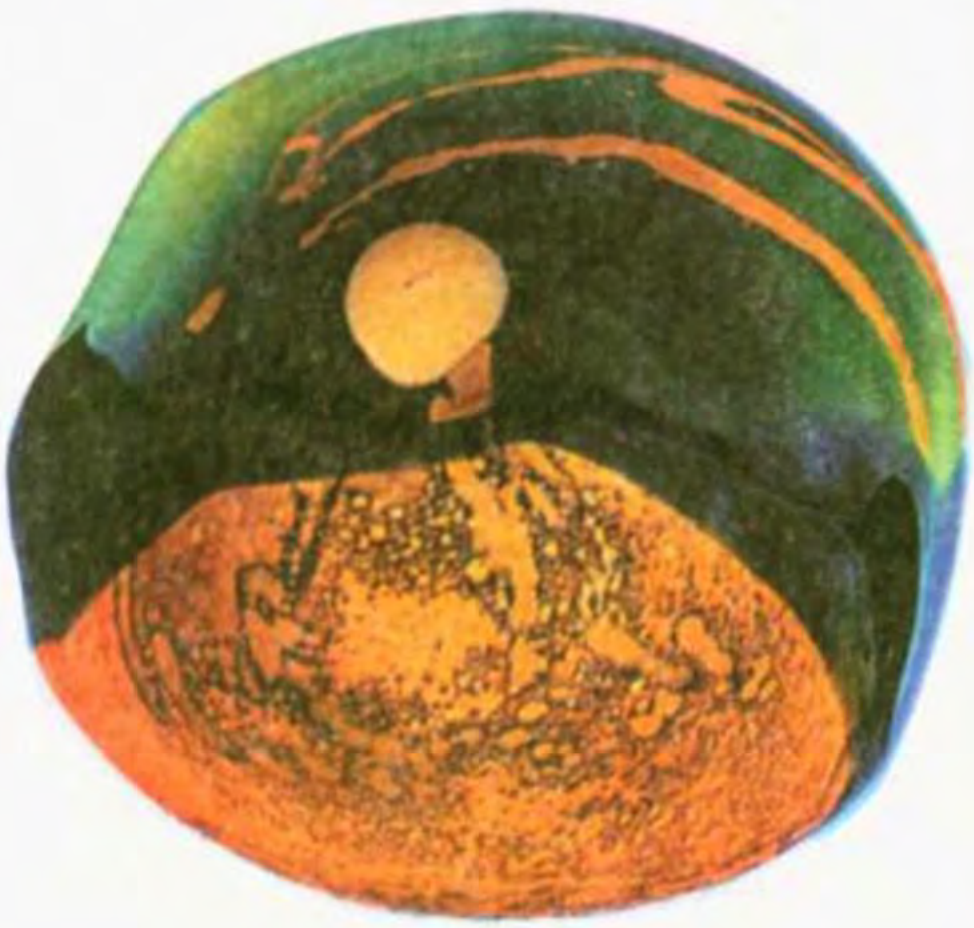

А. Бокотей.
Декоративний
пласт

Декоративні рушники.
Запорізьке об'єднання «Мальва»

Авангарди́зм – назва різноманітних течій сучасного мистецтва, що прагнуть докорінного оновлення художньої практики.

Асамбля́ж – мистецький витвір з незвичних матеріалів чи випадкових предметів.

Інсталя́ція – просторова композиція, створена з різних речей.

Конструктиві́зм – мистецький напрям XX ст., який ґрунтується на ідеї зближення мистецтва з досягненнями науки та техніки і на доцільності.

Моде́рн (від фр. moderne – сучасний) – стиль у європейському мистецтві кінця XIX – початку XX ст., для якого характерні лаконізм форм, підкреслення структурних елементів, створення незвичайних декоративних ефектів.

Модернізм – загальна назва течій у мистецтві XX ст., яким властиві заперечення реалізму, пошук нових естетичних принципів.

Нео... (від грец. – новий) – перша частина складних слів зі значенням «новий».

Перфо́манс (від англ. – вистава) – художнє явище, пов'язане з танцем і театральним дійством, у якому скульптурним елементом виступає людське тіло.

Постмодернізм – мистецький напрям, що прийшов на зміну модернізмові, спрямований проти безликої стандартизації.

1. Які істотні зміни відбулися в художній культурі України XX ст. порівняно з попередніми культурними епохами?
2. Які мистецькі стилі та напрями виникли й розвинулися саме в XX ст.? Поміркуйте над причинами їх появи.
3. Поспостерігайте за навколишнім культурним середовищем (мистецькі проекти на телебаченні, реклама, дизайн). Проаналізуйте, чи відчутні в сучасній художній творчості впливи модерну, абстракціонізму, інших мистецьких напрямів XX ст.
4. Створіть живописну абстрактну композицію в одному зі стилів сучасного мистецтва за народними мотивами.
5. Дослідіть діяльність сучасних архітекторів, художників, скульпторів своєї місцевості (за вибором). Які твори вас вразили? Чим саме?
6. За допомогою довідкової, науково-популярної літератури, а також із джерел інтернету дізнайтеся про діяльність видатних українських митців XX ст. та їхній внесок у розвиток і становлення національної художньої культури (за вибором).
7. Порівняйте архітектурні споруди, що належать до неоготики, необароко, неокласицизму тощо. Які висновки ви зробили?

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

На зламі XIX–XX ст. в Україні було сформовано національну композиторську школу, фундатором якої став ***Микола Лисенко***. Вона розвивалась у творчості послідовників композитора – К. Стеценка, Я. Степового, М. Леонтовича, О. Кошиця. Провідною у творчості композиторів залишалася хорова музика, що охоплювала обробки народних пісень, кантати, церковні твори. Саме в цій галузі музичного мистецтва українськими композиторами, зокрема К. Стеценком та М. Леонтовичем, було досягнуто високого рівня професійної художньої майстерності.

М. Лисенко

Характерна ознака українського національного ренесансу 20–30-х рр. XX ст. – масовість культурно-освітнього руху, активне розгортання концертно-виконавської практики, творчої, фольклористичної і видавничої діяльності. Відкриваються музичні навчальні заклади, з'являються виконавські колективи державного рівня: хорова капела «Думка», Державний український народний хор, Державний симфонічний оркестр.

Терор 30-х рр., спрямований проти інтелектуально-духовних сил українського суспільства, насамперед – інтелігенції, загальмував поступальну ходу в розвитку національної культури. Жертвами репресій стали композитори й фольклористи К. Богуславський, В. Верховинець, Г. Хоткевич, Д. Ревуцький. Майже в повному складі знищено яскраву плеяду українських кобзарів Першої зразкової капели бандуристів.

У першій половині XX ст., як і наприкінці XIX ст., композитори активно працювали у вокально-хоровому та музично-театральному жанрах. Симфонічна й камерно-інструментальна музика, навпаки, представлені лише поодинокими творами, адже для їх розквіту не були сформовані необхідні культурні передумови. Головний здобуток музичного мистецтва тієї доби полягав у подоланні нерівномірності розвитку більшості його жанрів. Композитори зверталися до розробки симфонічної музики (Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, С. Людкевич), інструментального концерту (В. Косенко), балету (В. Фемеліді, Б. Яновський, М. Скорульський), оперети (П. Рябов) та ін. Нові європейські художні напрями, стилі,

течії вплинули й на творчість українських композиторів. Так, неоромантичні ознаки характерні для стилю Л. Ревуцького, імпресіоністичний вплив відчутний в інструментальній творчості В. Барвінського, експресіоністичні мотиви притаманні музиці Б. Лятошинського.

Пригадайте (заспівайте) пісні українських композиторів військової тематики.

Під час воєнного лихоліття домінують пісенні та хорові жанри творчості завдяки виховному змісту і патріотичному звучанню. У повоєнну добу героїко-патріотичний пафос пронизує хорові твори П. Козицького та М. Вериківського, опери К. Данькевича та Ю. Мейтуса, симфонічну музику Б. Лятошинського («Український квінтет», Третя симфонія).

На Західній Україні виникають і активно поширюються *повстанські пісні* як відгук на історичні події часу. Репресії проти інтелігенції негативно позначилися на музичній культурі: трагічна доля спіткала музикознавця Б. Кудрика, композитора В. Барвінського, засланих у сталінські табори.

Попри складні історичні обставини, українська музика продовжувала свою поступальну ходу. В єдиному Союзі композиторів України плідно працювали відомі митці В. Кирейко, М. Дремлюга, М. Колесса, М. Скорик, Є. Станкович, Леся Дичко та ін.

На тлі нових авангардних напрямів у музиці виникають *неофольклорна* та *неокласична* хвилі творчості. З 60-х рр. поширюється експериментаторство в галузі сучасної техніки, з'являються нові *синтетичні жанри* (опера-балет, балет-симфонія, фольк-опера, рок-опера тощо). У музичній культурі співіснують дві системи: з одного боку, офіційна музика соцреалізму, яка, попри загальну естетику творів «на замовлення», мала значні творчі здобутки, з іншого – офіційно невизнана у власній країні творчість композиторів-шістдесятників, які сповідували інші естетичні ідеали, втілюючи їх переважно в інструментальній непрограмній музиці. У руслі останньої розвивається творчість представників *авангарду* В. Годзяцького («Розрив площин» для фортепіано), В. Загорцева («Градації»), Л. Грабовського («Константи»), який одним із перших в українській музиці застосував *додекафонну систему, сонористику, алеаторику*.

Молода генерація композиторів, що підхопила естафету новаторства шістдесятників (О. Кива, В. Зубицький, Г. Сасько, К. Цепколенко, О. Козаренко, Ю. Ланюк та ін.), активно відгукується на запити часу, відображаючи у своїй творчості пульс сьогодення.

У другій половині XX ст. значні зміни відбулися в організації музичного життя і концертної діяльності: у багатьох регіонах України створено мережу обласних філармоній, концертних залів, будинків культури, музичних театрів, організовано симфонічні, камерні та духові оркестри, оркестри народних інструментів, численні академічні та народні хори, капелу бандуристів.

Високого рівня сягнуло українське вокальне мистецтво: відомими не лише в Україні, а й поза її межами стають імена співаків І. Паторжинського, Б. Гмирі, І. Козловського, С. Крушельницької, Оксани Петрусенко, А. Солов'яненка, Є. Мірошниченко, В. Гришка, О. Басистюк, В. Лук'янець та ін.

П О Р Т Р Е Т М И Т Ц Я

Соломія КРУШЕЛЬНИЦЬКА

Ще за життя ***Соломію Крушельницьку*** (1872–1952), уродженку с. Білявинці на Тернопільщині, було визнано найвидатнішою співачкою світу. Вона мала чудове лірико-драматичне сопрано, вдосконалювала вокальну майстерність у Львівській консерваторії, яку закінчила у 1893 р. Потім жила й працювала за кордоном, в Італії. Серед численних нагород та відзнак співачки – звання «Вагнерівська примадонна» XX ст. Співати з нею на одній сцені вважали за честь Е. Карузо, Т. Руффо, Ф. Шаляпін. Італійський композитор Дж. Пуччіні подарував оперній діві свій портрет з написом «Найпрекраснішій і найчарівнішій Батерфляй». Успіхи С. Крушельницької на світових оперних сценах стали всесвітнім визнанням української музики й мистецтва. Живучи за кордоном, Соломія часто виступала з концертами у Львові, Тернополі, Стрию, Бережанах, Збаражі, Чернівцях та інших містах Галичини. Міцні узи дружби єднали її з І. Франком, М. Павликом, О. Кобилянською, М. Лисенком, Д. Січинським та багатьма іншими культурними діячами України. Особливе місце у творчій діяльності співачки належало концертам, присвяченим пам'яті Т. Шевченка та І. Франка.

Аїда в однойменній опері Дж. Верді

Чіо-чіо-сан
в однойменній опері Дж. Пуччіні

Останні десятиліття XX ст. позначені активним виходом української музики на міжнародну арену. Набули визнання міжнародні фестивалі «Музичні прем'єри сезону», «КиївМузикФест» (Київ), «Два дні й дві ночі нової музики» (Одеса), «Контрасти» (Львів), у рамках яких звучать твори сучасних українських композиторів. Оригінальним явищем стала українська музична естрада, відома за межами країни. В умовах широких можливостей для самовираження, налагодження міжнародних зв'язків в українську культуру проникають потужні струмені західноєвропейського *постмодернізму*. Молоді композитори-професіонали починають активно звертатися до модерних засобів у звуковій і технічній сферах, до джазових інтонацій, здобутків поп-культури. Ці експериментальні пошуки виливаються у нові твори, які по-своєму інтерпретують проблематику сучасного культурного простору.

Хорова і вокально-симфонічна музика. Самобутність українського багатоголосного співу відтворювали в хоровій музиці композитори першої половини XX ст. П. Козицький, М. Вериківський, Г. Верьовка та ін. П. Козицький створив хорові обробки народних пісень (українських, польських, чеських тощо), хори на слова українських поетів-класиків. М. Вериківський – автор першої української ораторії «Дума про дівку-бранку Марусю Богуславку». Засновник українського народного хору Г. Верьовка продовжував розвивати традиції народного хорового співу.

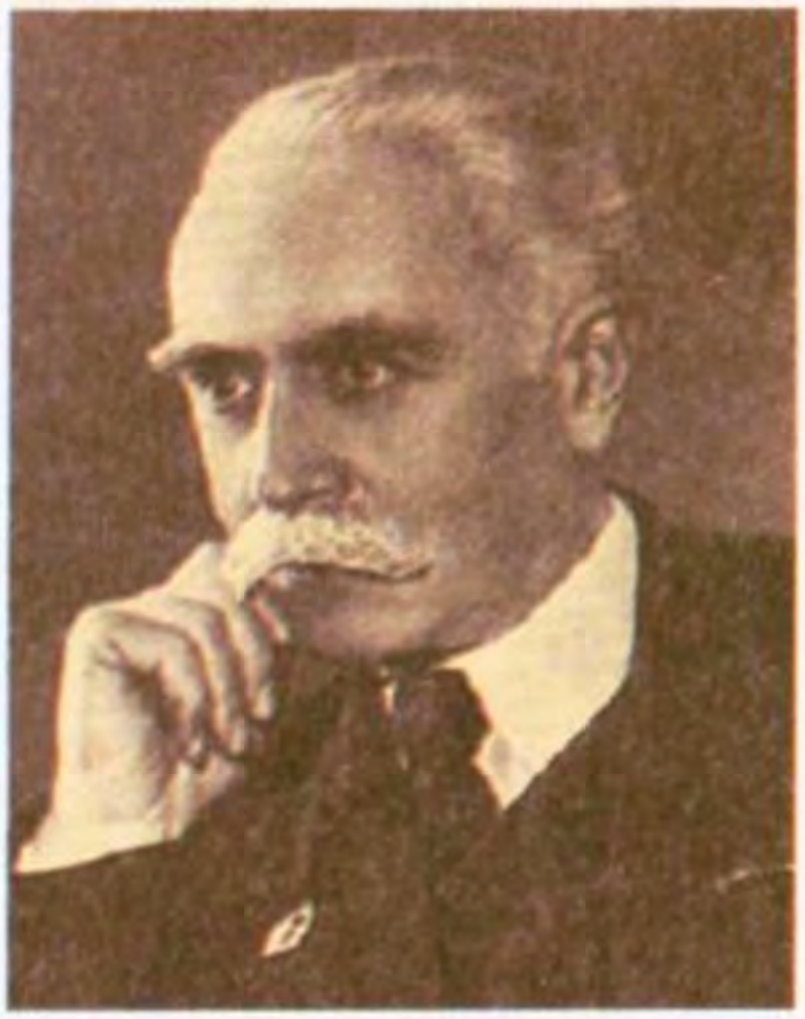

Л. Ревуцький

Пригадайте з уроків музичного мистецтва, що спільного й відмінного між кантатою й ораторією, між народним та академічним стилями.

Класичним зразком кантатного жанру в українській музиці вважається одночастинна лірико-драматична *кантата-поема* «Хустина» за творами Т. Шевченка композитора ***Левка Ревуцького***. Поемність – характерна риса, пов'язана з традиціями українського епосу – дум. Композитор своєрідно трактує фольклор: не цитуючи народні мелодії, а створюючи оригінальні музичні образи у фольклорному дусі. Образ головної героїні – молодої дівчини-сироти, яка перед весіллям вишиває нареченому хустину, передає основна тема: «У неділю не гуляла і на шовки заробляла» (ліричне соло сопрано). Музичний образ бідного чумака-нареченого, що їде до Криму за сіллю, пронизаний журбою і тривогою за майбутнє (тенорове соло «Доле моя, доле!»). Далі відбувається драматично-бентежний розвиток тем, хорові епізоди ніби коментують сценічну дію. Наприкінці твору основна лірична тема звучить в іншому (мінорному) забарвленні, передаючи трагічну звістку: юнак у дорозі захворів і загинув, а дівчина пішла в черниці.

Які ви знаєте вокально-симфонічні жанри? Наведіть приклади.

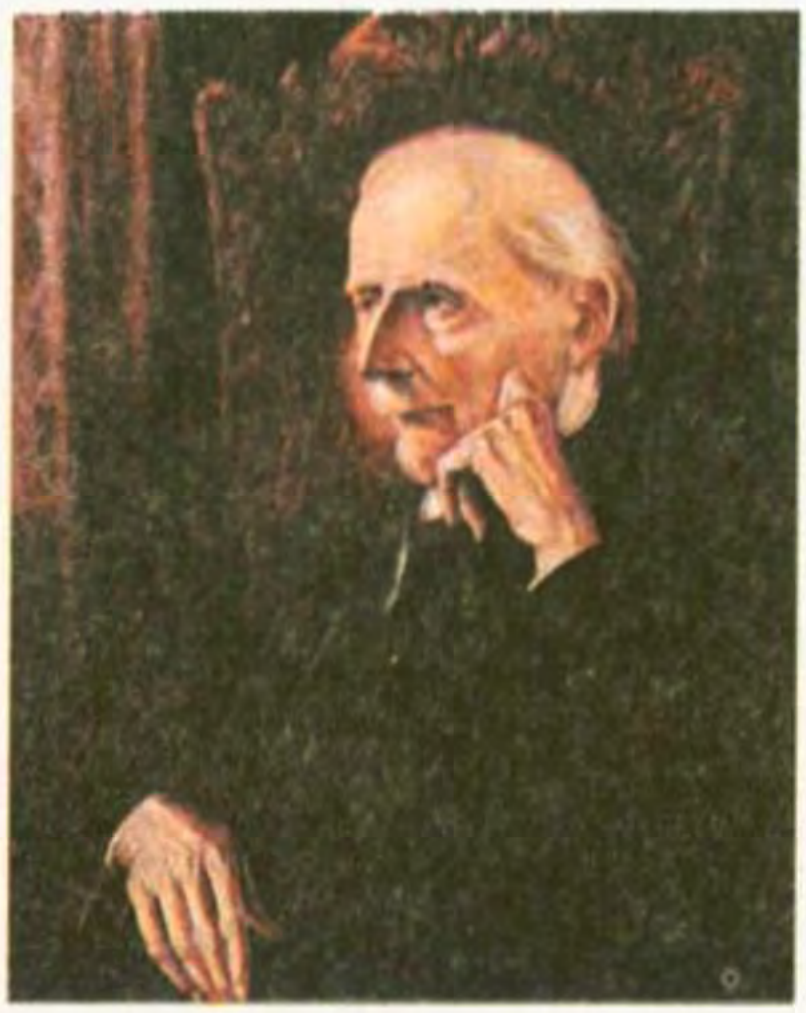

З. Флінта.
Портрет С. Людкевича

Вокально-симфонічний жанр став провідним у творчості ***Станіслава Людкевича***. Митця приваблювали драматичні й трагедійні образи, ідеї свободолюбства і нескореності (образ Прометея у *кантаті-симфонії* «Кавказ» за поезією Т. Шевченка). Для втілення своїх задумів композитор обирав масштабні багаточастинні композиції з наскрізним розвитком і контрастним чергуванням епізодів.

Серед композиторів-сучасників, які приділяють значну увагу збагаченню саме хорових традицій яскравою постаттю виділяється ***Леся Дичко*** – майстер хорової музики різних жанрів: акапельних *хорів-мініатюр*, *кантат*, *літургій*. З-поміж цих творів вирізняється масштабністю творчого задуму монументальна п'ятичастинна кантата «Червона калина» для хору, солістів, двох фортепіано, арфи та ударних інструментів на тексти старовинних українських пісень XIV–XVII ст. Дитячі хорові колективи виконують кантати мисткині «Чотири пори року», «Сонячне коло», «Весна», «Барвінок», «Слава робітничим професіям».

Новаторські пошуки композиторів у сфері поєднання архаїки й найсучасніших музичних засобів виразності характеризують концерт для хору, солістів і симфонічного оркестру І. Карабиця «Сад божественних пісень» на слова Г. Сковороди. Композитор застосовує сучасні *сонорні* звучання, які надають музичним образам оригінального колористичного забарвлення.

Ще на початку XX ст. в Україні нових висот сягнула духовна музика в творчості її талановитих представників П. Козицького, О. Кошиця, М. Леонтовича, К. Стеценка; а наприкінці століття, після довгого періоду заборон і замовчувань, вона пережила свій новий ренесанс. Про це свідчать твори «Світе тихий» М. Дремлюги, «Літургії» Лесі Дичко, «Псальми» В. Степурка, «Stabat mater» М. Шуха та ін.

Л. Ревуцький. Кантата-поема «Хустина» (фрагмент); *С. Людкевич, Леся Дичко* (твори за вибором).

Висловте свої почуття від прослуханої музики. Що вас особливо вразило?

Симфонічна й інструментальна творчість. У першій половині XX ст. виокремлюються два основних напрями українського симфонізму: *ліро-епічний* (Л. Ревуцький) та *конфліктно-драматичний* (Б. Лятошинський).

Пригадайте будову симфонічного циклу. Скільки частин звичайно в симфонії?

Непересічне значення в історії української музичної культури сучасності мала Третя симфонія ***Бориса Лятошинського*** (1951 р.). У ній із філософською глибиною і авторською майстерністю втілено тему

війни і миру через конфліктне зіткнення антагоністичних образних сфер: зла, насильства (перша тема) і гуманності, людяності (друга, журлива, тема). У чотирьох частинах симфонії основні музичні теми-образи поступово розвиваються, і твір завершується велично, урочисто, що символізує перемогу добра над злом.

У другій половині XX ст. формуються *неофольклорний* (М. Скорик) і *неокласичний* (В. Сильвестров) напрями симфонічної творчості. У спадщині Є. Станковича є твори, що належать до обох напрямів.

Євген Станкович – один з провідних українських композиторів-симфоністів сучасної доби. Його творчості притаманні такі стильові ознаки, як монументальність і драматичність ідейно-творчих задумів, глибинні зв'язки з фольклором Закарпаття, новаторство у застосуванні музичних форм і техніки. У доробку композитора масштабні та камерні симфонії, фольк-опера «Цвіт папороті», балети «Ольга», «Прометей», «Вікінги», музика до кінофільмів. Він одним із перших у вітчизняній музиці застосовує прийоми *полістилістики* (цитування композиторів-класиків), *колажу*. На засіданні Міжнародної музичної ради ЮНЕСКО одночастинну Камерну симфонію № 3 Є. Станковича було названо одним з десяти найкращих музичних творів світової культури, що є яскравим свідченням широкого визнання здобутків українського митця. У творі досить незвичний камерний склад інструментів – флейта соло і 12 струнних. Жалібні наспіви флейти чергуються з тривожним звучанням струнних. Симфонія вражає як образами скорботи, трагічності життя, так і світлими епізодами задушевної лірики – сподівань, мрій. Так музичні контрасти втілюють контрасти життя...

Леся Дичко

Поєднання самобутніх зразків гуцульського фольклору із сучасними засобами виразності – характерна ознака симфонічного стилю ***Мирослава Скорика***. У «Карпатському концерті», циклі «Гуцульський триптих» митець знаходить оркестрові барви, які нагадують звучання народних інструментів цього етнорегіону – трембіти, флояри, цимбалів. Також у його творах використано прийоми сучасної *серійної техніки*. Такий синтез надає музичній мові композитора неповторного забарвлення.

Сцена з балету
Є. Станковича «Вікінги»

Найяскравішим «модерністом» в українській музиці вважається ***Валентин Сильвестров***, автор симфоній для камерного

Б. Лятошинський

Є. Станкович

В. Сильвестров

оркестру «Спектри», «Медитація». Симптоматично, що новаторство його творчості спочатку визнали й високо оцінили за кордоном: у 60–70 рр. він став лауреатом Міжнародної премії США, Міжнародного конкурсу молодих композиторів у Нідерландах. Пізніше він здобув визнання й в Україні (Державна премія імені Т. Шевченка). На Батьківщині дедалі частіше звучить оригінальна музика композитора.

У сучасній культурі активно розвивається жанр інструментального концерту для фортепіано, арфи, скрипки, бандури тощо.

Б. Лятошинський. Третя симфонія; *Є. Станкович.* Камерна симфонія № 3 (фрагмент); *М. Скорик, В. Сильвестров* (фрагменти творів за вибором).

Пригадайте, що таке камерна музика, назвіть різновиди камерних ансамблів.

Минуле століття було періодом становлення нових для української музики камерно-інструментальних жанрів – одночастинних і циклічних.

У першій половині ХХ ст. камерно-інструментальні ансамблі не набули значного поширення у творчості та концертному виконавстві, адже композитори надавали перевагу малим формам – прелюдіям, етюдам, обробкам народних пісень і танців для різних інструментів.

Майстром інструментальних мініатюр справедливо вважається ***Василь Барвінський***, який залишив багатожанрову камерно-інструментальну спадщину для різних складів (квінтет, тріо, квартет). Унікальний в українській музиці цикл «Колядки і щедрівки» для фортепіано складається з 22-х обробок стародавніх церковних наспівів карпатського та центрального регіонів України. Музика має глибоко національний характер. Завдяки лаконізму піаністичних засобів, різнобарвній колористичній гармонії, фактурним і тембровим ефектам композитор створював власний витончений стиль.

Добре відомий твір у репертуарі піаністів – лірико-епічна «Пісня» для фортепіано Л. Ревуцького, що напрочуд щиро передає дух народного світосприймання, нагадуючи українські пісні-думи. У невеликій п'єсі композитору вдалося розкрити глибину і поетичність музичного образу, він застосував наспівно-декламаційну мелодику, яскраву гармонію, прикраси, що асоціюються з кобзарськими награваннями на бандурі.

В. Косенко

В. Барвінський

М. Скорик

В. Барвінський. Колядки і щедрівки (фрагменти за вибором).

Які риси українського музичного фольклору притаманні прослуханій музиці?

З-поміж творів для народних інструментів багатий репертуар присвячено бандурі. Це закономірно, адже саме бандура є національним музичним символом України, подібно до символічної червоної калини. Бандурне мистецтво важко уявити без творів М. Дремлюги.

Які дитячі твори українських композиторів ви слухали на уроках музичного мистецтва в попередні роки?

В українській музичній культурі основоположником дитячого фортепіанного репертуару є ***Віктор Косенко***. Він створив чудовий цикл «24 дитячі п'єси» для фортепіано, що розкриває радісний і безтурботний світ дитинства. Цикл складається з різноманітних за образним змістом творів. Популярні серед юних піаністів таємничо-загадкові п'єси «Казочка» і «Балетна сценка», наспівні – «Колискова» і «Мелодія», веселі та жваві – «Дощик» і «За метеликом», пейзажні п'єси «На галявині», «Пастораль». У фортепіанному циклі В. Косенко вперше в українській музиці вводить у практику навчання молодших школярів усі 24 тональності.

Камерно-вокальна та пісенна творчість. Протягом XX ст. жанр *солоспіву* привертав постійну увагу багатьох українських композиторів, які продовжували класичні традиції (В. Косенко, Г. Майборода, Ю. Мейтус та ін.). Глибиною і нетрадиційністю задуму характеризуються «Тихі пісні» В. Сильвестрова, де у жанрі «вокальної медитації» відтворено ідеї гармонії духу, пошуку ідеалу краси, сенсу життя.

Українська пісенна культура – одне з наших найцінніших духовних надбань. Наче з бездонної криниці, черпають митці все нові й нові мелодії, ті линуть до сердець людей, зворушуючи і не залишаючи байдужими до прекрасного, до добра.

Масова пісня – різновид музично-поетичної творчості, для якої характерний перетин кількох інтонаційних джерел: народної селянської пісні, міської романсової традиції, революційно-історичних пісень, маршів, гімнів. Саме цей жанр дає можливість швидко відгукуватися на події суспільного життя, виражати думки, почуття та мрії людей.

А. Кос-Анатольський

П. Майборода

О. Білаш

Які ви знаєте патріотичні пісні? Розкрийте єдність поетичної і музичної складових образу.

Пісні-заклики й пісні-марші притаманні періоду громадянської війни та революції. Патріотичний пафос, урочистість, а інколи й глибока трагічність характерні для більшості стрілецьких пісень братів Б. і Л. Лепких, Р. Купчинського та М. Гайворонського («Їхав стрілець на війноньку», «Чуєш, брате мій», «Гей, видно село»).

Оптимістична за колоритом масова пісня «епохи І. Дунаєвського» (20–30-ті рр.) у художньо-образній формі відтворювала поривання тогочасного життя, романтизувала й ідеалізувала цю неоднозначну добу (пісні К. Богуславського, П. Козицького, М. Вериківського, М. Коляди, Г. Верьовки, В. Верховинця).

Героїко-драматичні мотиви переважають у пісенній творчості воєнних та повоєнних років, у піснях-клятвах, піснях-закликах до боротьби з фашистськими загарбниками. З'являються пісні-прощання, сатиричні частівки, партизанські та повстанські пісні, думи в стилі українського епосу.

У 60–80-х рр. відбувається посилення ліричних струменів пісенної творчості, розширюється її образно-тематичне і жанрове коло. Виникають ліричні романси про кохання, природу, красу життя, пісні-вальси, пісні-емблеми міст, героїко-патріотичні балади та монологи. Змінилися й умови побутування пісенної творчості, яку активно пропагували ЗМІ – радіо і телебачення, масово тиражували в пісенних збірках. Започатковувалися численні пісенні фестивалі та конкурси, що позитивно вплинуло на становлення української естради.

Значними є здобутки в цій сфері творчості композитора ***Анатолія Кос-Анатольського***: елегійна та щира за мелодикою пісня «Ой ти, дівчино, з горіха зерня» на поезію І. Франка, запальна «Ой піду я межи гори», написана в ритмо-інтонаційних традиціях гуцульського фольклору.

Які ознаки притаманні ліричній пісні? Заспівайте та схарактеризуйте мелодію однієї з таких пісень.

Задушевний авторський вокальний стиль ***Платона Майбороди*** – людини яскравої індивідуальності, широкої і щирої душі –

яскраво виявився у піснях «Рідна мати моя», «Пісня про вчительку», «Київський вальс». Плідною була співпраця композитора з поетом А. Малишком, на вірші якого написано більшість з його пісень. Пісенно-романсова спадщина композитора-лірика охоплює понад 100 творів. Вони продовжують жити у пам'яті народу, бо стали справді народними.

Понад дві сотні пісень створив відомий український композитор-пісняр ***Олександр Білаш***. Серед них балади громадянського звучання, ліричні пісні-романси «Ясени», «Прилетіла ластівка», «Сніг на зеленому листі» на вірші М. Ткача. Улюбленою для багатьох українців стала високохудожня пісня «Два кольори» на слова Д. Павличка. Музично-поетичний образ твору лаконічно, з неперевершеною глибиною передає філософію життя, в якому поряд червоне і чорне – любов і журба. Символом «малої батьківщини» виступає у поезії полотняна сорочка, вишита ненькою «червоними і чорними нитками», збережена у вирі життя.

За останні десятиліття минулого століття українська пісенна спадщина збагатилася чудовими творами: «Чарівна скрипка» І. Поклада, «Степом, степом» і «Мамина вишня» О. Пашкевича, «Очі волошкові» та «Пісня з полонини» С. Сабадаша, «Чорнобривці» та «На калині мене мати колихала» В. Верменича.

Кращі українські пісні витримали випробування часом і продовжують жити в культурі XXI ст., адже вони – частина життя народу.

Українська **популярна музика** ввібрала кращі традиції народних ліричних пісень і професійних солоспівів, а також зарубіжної естради. У другій половині XX ст. сформувалися різні напрями вітчизняної музичної естради: поп-музика, рок-музика, джаз, авторська (бардівська) пісня. Збагатилася жанрова палітра музичних творів, зародився особливий різновид пісенної творчості – *шлягер*.

Українська естрадна пісня набула популярності у 60–70-х рр. завдяки поширенню вокально-інструментальних ансамблів, серед яких найбільш відомі «Мрія», «Смерічка», «Кобза», «Червона рута», «Краяни», «Соколи» та ін. Відмітна риса кращих українських гуртів – опора на національний фольклор, використання українських народних інструментів поряд із новітніми електронними. Лідер цього напряму – композитор-пісняр з Чернівеччини ***Володимир Івасюк***, автор знаменитої пісні на свій вірш «Червона рута». Назва пісні стала символом української естрадної музики. Тому закономірно, що так само назвали фестиваль (започаткований 1989 р.), який проходив у Чернівцях, Запоріжжі, Донецьку, Сімферополі, Києві та інших містах і мав непересічне національно-культурне значення. Завдяки фестивалю, а також численним оглядам, конкурсам та іншим формам підтримки («Таврійські ігри», «Чайка», дитячий фестиваль «Крок до зірок») сучасна популярна музика досягла свого злету і наших виконавців почули в інших країнах світу.

В. Івасюк

Т. Повалій

Р. Лижичко

Серед авторів сучасної української естрадної пісні Г. Гаврилець, П. Зібров, О. Злотник, О. Зуєв, А. Матвійчук та ін. До найяскравіших зірок української естради належать Н. Яремчук, В. Зінкевич, Н. Матвієнко, С. Ротару, Т. Петриненко, Т. Повалій, О. Білозір, О. Пономарьов, Ані Лорак та ін. Українська співачка ***Руслана Лижичко*** стала переможницею конкурсу Євробачення-2004. За умовами цих змагань наступний конкурс проводиться у країні переможця, тому 2005 р. Євробачення проходило в Києві, а в 2009 р. тут відбувся і дитячий пісенний конкурс євроформату.

Розкрийте особливості джазу і рок-музики. Схарактеризуйте манеру вокального та інструментального виконання такої музики.

Фестиваль «Джаз Коктебель»

Н. Матвієнко

С. Ротару

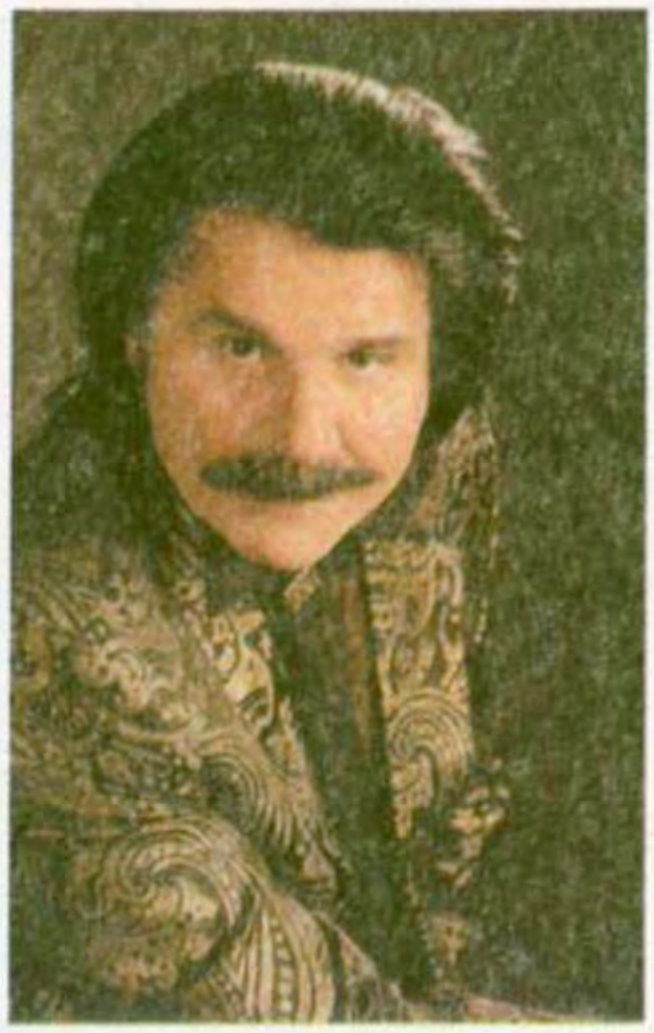

П. Зібров

В Україні **джаз** виник у 20–30-х рр. XX ст., потім він розвивався в умовах андеґраунду – неофіційної заборони. У містах створювалися джазові ансамблі, клуби, проводилися фестивалі («Обрії джазу», «Міні-Джаз-Фест», «Джаз Коктебель» та ін.). Традиційними стали різноманітні радіопередачі, присвячені джазу («Тема з варіаціями», «35 хвилин джазу» тощо).

Напрям **рок-музики** виник у другій половині XX ст. Спочатку українські рок-гурти переважно орієнтувалися або навіть копіювали відомі

Сцена з рок-опери С. Бедусенка «Енеїда»

Фестиваль «Країна мрій»

зарубіжні групи, зокрема «Бітлз». Поступово зароджуються національні традиції рок-музики, у мелодику почали проникати фольклорні інтонації, впроваджуватись україномовні тексти. Сучасна рок-музика, що умовно розділилася на професійну та аматорську, розвивається в численних напрямах. Виникають рок-клуби, проводяться всеукраїнські та міжнародні фестивалі («Рок-діалог», «Оберіг», «Країна мрій» та ін.). У різні роки були популярні українські рок-гурти «ВВ», «Брати Гадюкини», «Скрябін», «Океан Ельзи», «Піккардійська терція» та ін.

Таким чином, музична культура ХХ ст. пройшла довгий і складний шлях еволюційного зростання, втрат і здобутків, зрештою, вона є частиною нашої історії, яку слід вивчати й критично оцінювати. Та передусім важливо слухати і сприймати найвищу її цінність – саму Музику, яка віддавна стала частиною життя мільйонів українців і яку з великим інтересом відкривають для себе народи інших країн.

В. Сильвестров. «Тихі пісні», «Спектри»; пісні *П. Майбороди, О. Білаша, В. Івасюка*; музика джаз- і рок-гуртів (за вибором).

Алеато́рика (від лат. – «гральна кістка», жереб, випадковість) – техніка музичної композиції ХХ ст., заснована на випадковості як одному з головних формотворчих музично-виразових принципів виконання.

Літургія (від грец. – громадська повинність, служіння) – християнське церковне богослужіння.

Полі... (від грец. – багато) – перша частина складних слів, що відповідає поняттям «багато», «численний».

Поп-музика – комерційна галузь музичної культури, тісно пов'язана із засобами масової комунікації; внаслідок масовості й доступності зорієнтована на пересічного споживача.

Серійна техніка (додекафо́нія) – дванадцятитонова техніка на основі рівноправності 12 тонів гами без ладових зв'язків між звуками. Засновник – австрійський композитор А. Шенберг.

Соно́рика (від лат. – дзвінкий, голосний) – метод композиторської творчості XX ст., що передбачає використання яскраво забарвлених тембрових звучань – сонорів.

Шля́гер (від нім. – ходовий товар) – модна, популярна пісня спрощеної поетичної та музичної форми.

1. Зазначте основні здобутки української музичної культури XX ст. в царині виконавства.
2. Які хорові та симфонічні твори українських композиторів тієї доби увійшли до золотого фонду вітчизняної культури, здобули міжнародне визнання? Наведіть приклади.
3. Які камерно-інструментальні та камерно-вокальні твори українських композиторів XX ст. поповнили скарбницю вітчизняного музичного мистецтва?
4. Назвіть українські пісні, які, на вашу думку, є найпопулярнішими сьогодні. Аргументуйте свою відповідь.
5. Творчість якого з українських майстрів музики минулого століття близька вам за стилем, образним змістом? Поясніть чому.
6. Послухайте відповідні музичні твори, проаналізуйте їх. Порівняйте стилі композиторів, висловіть власне ставлення до музики.
7. За одним з прослуханих творів складіть коротку аргументовану рецензію.
8. Створіть кросворд з музичних термінів, які трапилися вам у текстах цієї теми. Поясніть їх значення.
9. Гра-конкурс у групах. Презентуйте (продемонструйте у власному виконанні, інсценізації, в запису) улюблені пісні українських композиторів XX ст.

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Мистецтво XX ст. – яскравий приклад розмаїття стильових форм і світоглядних позицій. Від самого початку століття помітно пожвавлюється національне життя, долаються обмеження щодо вживання української мови; триває драматургічна діяльність К. Карпенка-Карого («Хазяїн», «Мартин Боруля») та М. Кропивницького («Дійшов до розуму», «Хоч з мосту в воду головою»). Працюють театральні трупи М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, театр «Соловцов», Харківський міський театр, антреприза в Одесі, музично-драматичний театр у Києві; багато гастролює театр товариства «Руська бесіда» (Львів), на сцені якого виступала М. Заньковецька і розпочали свій творчий шлях видатні митці Лесь Курбас та А. Бучма.

Водночас з'являються талановиті п'єси нових драматургів, у яких знаходять відбиток важливі етичні й психологічні проблеми (Леся Українка), кризові мотиви (В. Винниченко), передчуття трагічних подій внаслідок політичної ситуації в Україні (Г. Хоткевич).

Сцена з вистави В. Винниченка «Брехня» Кримського академічного українського музичного театру

Пригадайте з уроків української літератури твори драматургії початку XX ст. Окресліть їхню тематику.

Після буремних революційних подій митці починають по-новому осмислювати й оцінювати життя в усій його складності, шукають перспективи існування людини. Ці пошуки порушують усталену «мову» мистецтва театру, подібно до того як це відбувалося в інших видах мистецтв. Потреби часу диктували втілення на сцені нової проблематики. Проголошено анахронізмом використання фольклору, зовнішню орнаментацію вистав. Тому чимало театрів у цей період припиняють свою діяльність. Тільки театр М. Садовського, зберігши реалістичні традиції українського сценічного мистецтва, продовжував творче життя, залучаючи глядачів до української класики Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, І. Франка, М. Старицького, пропонуючи нові твори Лесі Українки, перекладні п'єси росій-

І. Бурячок. Ескіз декорації до вистави «Камінний господар» Лесі Українки

ської, польської, єврейської драматургії. Тут ще деякий час сяють зірки сцени М. Заньковецька та І. Мар'яненко, художнє оформлення вистав доручають В. Кричевському (старшому), І. Бурячку, музичний супровід – М. Лисенку та К. Стеценку. Однак і цей театр невдовзі припиняє свою діяльність.

Які авангардні тенденції переважали в музичному та образотворчому мистецтві початку минулого століття?

Театральні пошуки нового українського мистецтва були суголосні світовим новаціям. Австрієць А. Шенберг відкидає тональну систему в музиці, акцентуючи дисонанс і хаотичність, створює проміжний між мелодекламацією і співом жанр у «Місячному П'єро»; американка А. Дункан презентує нові прийоми хореографії, скинувши пуанти й замінивши балетну пачку тунікою; нервова манера, в якій пишуть твори живопису, втілює уявлення художників про синтетичне мистецтво як «сценічну концепцію» за допомогою геометричних форм (В. Кандинський).

Сцена з вистави «Засватана – не вінчана» за І. Карпенком-Карим Українського театру драми та музичної комедії в Миколаєві

А. Бучма

Н. Ужвій

Г. Юра

У світовому сценічному мистецтві режисери М. Рейнгардт, К. Станіславський, В. Мейєрхольд, Є. Вахтангов, Б. Брехт доводять, що завданням новочасного театру є не відтворення життя способом самого життя, притаманне XIX ст., а його образне перетворення.

У цей період зросла кількість неписьменних глядачів, що спонукало до поширення театральних жанрів з широкими можливостями щодо ідеологічного впливу. У Харкові, Одесі, Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Луганську, Горлівці на короткий час з'являються *театри робітничої молоді*, репертуар яких складається з агітаційно-політичних п'єс на «злобу дня». Поширюються театралізовані видовища. Так, 1 травня 1919 р. в Києві на Софіївській площі відбулася інсценізація п'єси «Звільнення праці» за сценарієм Л. Нікуліна (художник А. Петрицький). У 1920 р. на Приморському бульварі в Одесі організовано виставу на відзначення річниці повстання на броненосці «Потьомкін», там само показали комедію Плавта «Близнята». Численні глядачі дійства юрмилися на сходах і в бокових уступах, як у грецькому амфітеатрі.

Один-два роки проіснували театр «Арлекін», театр-вагон ім. М. Подвойського, актори якого влаштовували агітвистави на залізничих станціях, театр «Жовтень» у Полтаві, театральна академія в Києві; розпався львівський театр «Руська бесіда».

У 1920 р. у Вінниці засновано український драматичний театр імені І. Франка (1926 р. його переведено до Києва), а в 1922 р. у Києві – театр імені М. Заньковецької (1944 р. переведено до Львова).

Значним досягненням тих років стає поява *театрів юного глядача* (Харків, Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Одеса), які спочатку інсценізували казки і твори дитячої літератури, а згодом ставили радянські п'єси для дітей драматургів І. Кочерги, С. Васильченка, П. Воронька.

У цей час формується майстерність нового покоління акторів і режисерів – А. Бучми, Н. Ужвій, Ю. Шумського, Г. Юри, Леся Курбаса. «Вилучення» Леся Курбаса з театрального процесу відкинуло український театр назад, на довгі роки позбавивши експериментаторства, завдяки якому впроваджувалися нові цікаві форми, що дарували глядачам несподівані ефекти естетичної співучасті в дійстві.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Лесь КУРБАС

Лесь Курбас (1887–1937) – фундатор нового українського театру. Здобувши університетську освіту у Відні й Львові та розпочавши роботу в дореволюційних театрах Львова, Тернополя, Києва, режисер формує основи нової театральної школи. Етнографізм Гуцульського театру Г. Хоткевича, пошуки нового репертуару на сцені львівського театру «Руська бесіда», спроби нових інтерпретацій відомих класичних ролей у театрі М. Садовського – це етапи на шляху до створення «Молодого театру» (1916–1919 рр.), з якого, за словами Остапа Вишні, вийшли «і березільці, і франківці, і шевченківці, і одесити, і заньківчани, і багато ще і мертвих, і живих, і ненароджених українських театрів». Найвизначнішою постановкою режисера-новатора стала трагедія Софокла «Цар Едіп», де Курбас також виконав головну роль.

У 1922 р. він сторив театр «Березіль», на основі якого згодом виник Харківський академічний український драматичний театр імені Т. Шевченка, очолюваний його учнем М. Крушельницьким.

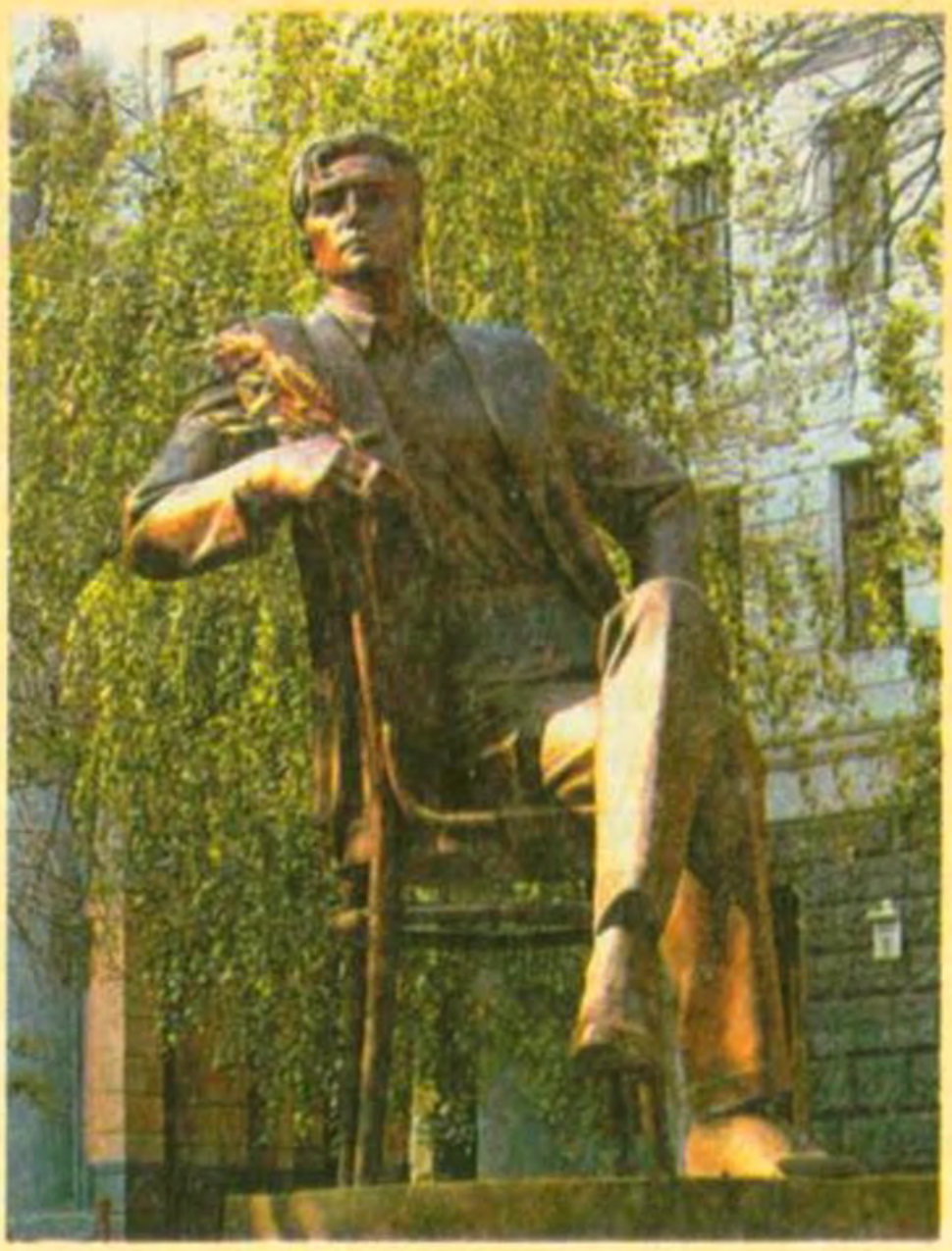

М. Жук. Портрет Леся Курбаса

М. Рапай. Пам'ятник Л. Курбасу

М. Куліш

Поряд із реформатором українського театру працював основоположник нової української драми ***Микола Куліш*** – «український Шекспір», ерудит і мислитель. Блискуче поставлені Лесем Курбасом п'єси Куліша стали кульмінацією театру «Березіль». За панування п'єс-агіток драматург запропонував сцені психологізм героя. Такі актори, як Й. Гірняк, М. Крушельницький, А. Бучма та інші, майстерно відтворювали Кулішеві образи – від сатиричного Мини Мазайла в однойменній п'єсі, який «наше малоросійське прізвище змінити хоче і вже напитує собі вчительку, щоб могла навчити його правильно говорити по-руському, наприклад, не «сапоги», а «спаг'і» до трагічного Малахія, який за «даллю голубого соціалізму», «зворушенням од революції» і вимогами «негайної реформи людини» прогледів найдорожче – дочку Любину. Ця п'єса з її різкою критикою тоталітарної системи є вершиною трагедійного жанру в українському театрі.

За життя М. Куліша шість із тринадцяти його п'єс було заборонено, але й ті, що йшли на сцені, згодом зняли. Драматург повторив долю засновника модерністичної театральної естетики Леся Курбаса – обидва загинули в Соловецьких таборах у 1937 р.

У Радянському Союзі поступово відбувалася популяризація українського театрального мистецтва. Проте поряд з відкриттям українського театру РСФСР у Москві, українського музично-драматичного театру Казахської РСР, українського драматичного театру в Ленінграді – п'єсою І. Микитенка «Диктатура» (20–30-ті рр.) з театрального репертуару зникають п'єси А. Чехова, Ф. Достоєвського, В. Шекспіра, Лесі Українки – класичні твори, герої яких доносили до глядачів справжні переживання людини. Натомість проголошено метод, якому мусили підпорядкувати свою творчість усі митці – метод соціалістичного реалізму. Драматургія теж пропагувала цю ідеологію, тому мистецькі досягнення українського театру були нечисленними.

Театри поступово перетворювалися на уніфіковані «шаблонні» установи з однаковим репертуаром. П'єси М. Куліша, І. Микитенка, І. Кочерги знімають з репертуару, широко впроваджуючи драматургію О. Корнійчука. Справжнім успіхом можна вважати виконання А. Бучмою ролей Платона Кречета і Макара Діброви в однойменних п'єсах, Ю. Шумським і Д. Мілютенком – ролей Галушки й Часника у п'єсі «В степах України». На сцені Київського театру імені І. Франка, в оформленні класики – п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю...», виявляє себе як видатний живописець А. Петрицький. Його сценографія – буйна літня зелень українського села і поетична срібляста зима – підкреслює переживання дійових осіб.

У роки війни головні театри України, що були евакуйовані, ставили драми О. Корнійчука «Фронт», «Богдан Хмельницький» і виступали перед бійцями на передових позиціях із героїко-романтичними програма-

А. Петрицький. Ескіз декорацій до опери К. Данькевича «Богдан Хмельницький»

ми; значну роль у мистецькій підтримці воїнів відіграв театр мініатюр «Веселий десант».

У повоєнні роки репертуар театрів поповнюють п'єси, присвячені героїчному подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні та мирній відбудові.

Більшість учнів і соратників Курбаса продовжують відігравати помітну роль на теренах мистецтва театру в Україні. Це – В. Васильченко, М. Крушельницький, А. Бучма, Н. Ужвій, І. Мар'яненко, Д. Мілютенко. Вистави оформлює художник «Березоля» В. Меллер. Так, у «Королі Лірі» київського театру імені І. Франка його декорації майстерно зображували одночасно палац-печеру з вікнами-бійницями, прикрашену звіриними шкурами, і бездонне провалля, що несподівано виникало перед Ліром.

Першовідкривачем нового типу героїв радянського репертуару і класики стає чудовий актор і режисер ***Гнат Юра***.

За короткий час «відлиги» (середина 50-х – 60-ті рр.) український театр буквально вибухає поетичними виставами та п'єсами. На сцену повертаються п'єси М. Куліша, побачило вогні рампи «Свіччине весілля» І. Кочерги, О. Левада написав у віршах «Фауст і смерть», з'явилася поетичність у драматургії О. Коломійця, М. Зарудного, знову на кону трагедії Софокла і Шекспіра.

У 60-х рр. завершується будівництво театру імені М. Гоголя в Полтаві, зводяться нові музично-драматичні театри в Черкасах, Житомирі,

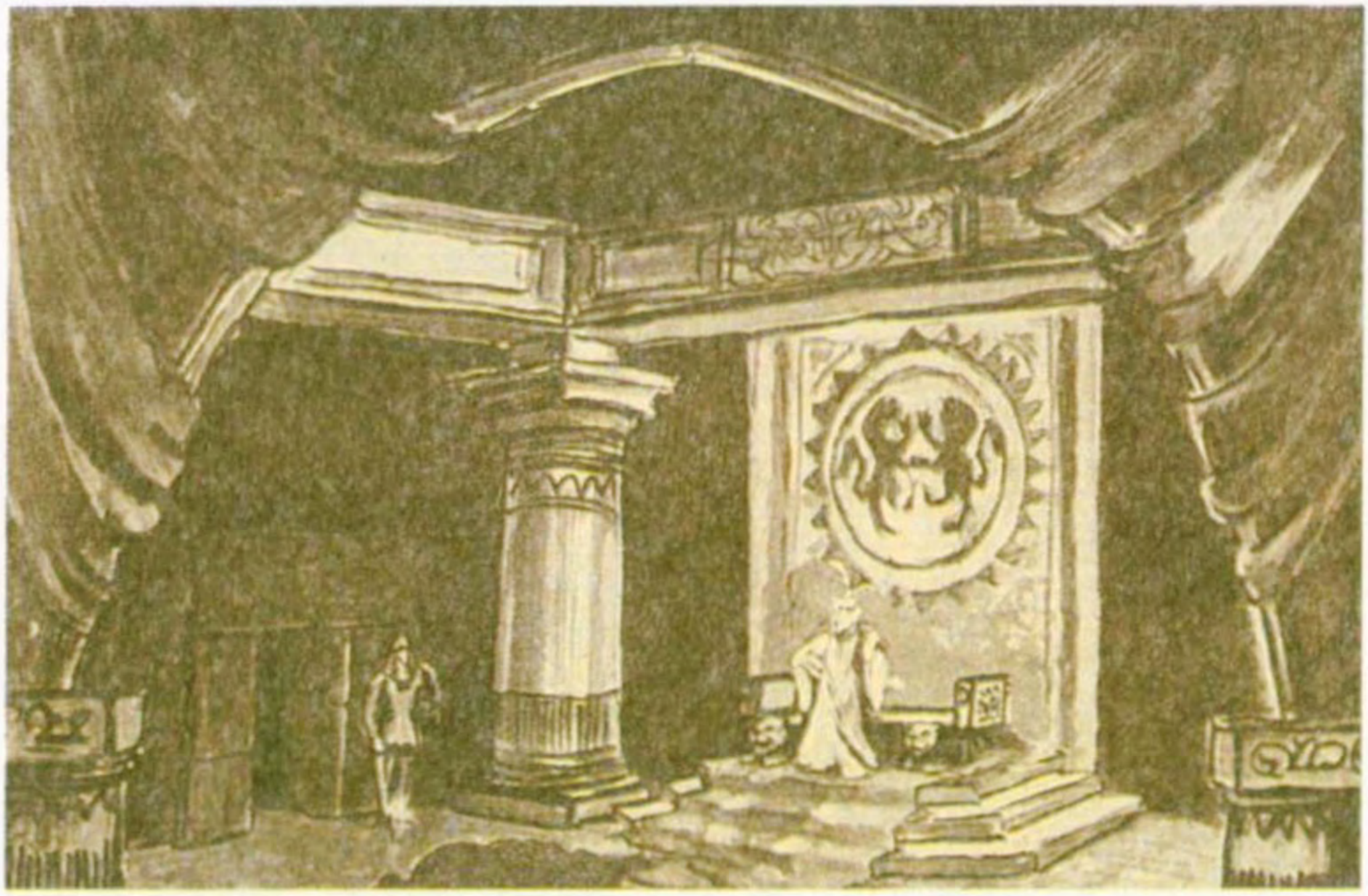

В. Меллер. Оформлення вистави «Король Лір»

Луганську, Сімферополі, Луцьку, Сумах, Івано-Франківську, Хмельницькому, відкривається оперний театр у Дніпропетровську.

До театру приходять молоді художники. Серед них – Д. Боровський (його лаконічне і виразне вирішення спектаклів здобуло в подальшому

Б. Ступка в спектаклі Національного академічного драматичного театру імені І. Франка «Украдене щастя»

В. Писарєв

О. Філіп'єва

світову славу), Д. Лідер (використовував освітлення як основний компонент оформлення, підкреслюючи ним загальний настрій вистави).

Акторські роботи А. Роговцевої і Л. Кадирової, Б. Ступки і Б. Козака, М. Яковченка та Ю. Мажуги, З. Дегтярьової й Н. Копержинської, як і багатьох інших талановитих майстрів, знаходять прихильників в Україні та поза її межами.

У 70–80-ті рр. на тлі зникнення поетичного напряму в театрі сценографія художника Д. Лідера («Здрастуй, Прип'ять», «Візит старої дами», «Тев'є Тевель») зберігає свій романтичний дух.

Драматичний театр сьогодення – це багатющий репертуар, роботи режисерів О. Дзекуна, Б. Жолдака, Ф. Стригуна, творчих колективів Б. Ступки, М. Резниковича та інших митців.

Цікаво розвивається сучасний **музичний театр**. Окрім театрів опери та балету (в Києві, Харкові, Одесі, Львові, Донецьку, Дніпропетровську, де опери йдуть мовою оригіналу), працюють театри оперети, музичної комедії (театр імені М. Водяного в Одесі), Київський дитячий музичний театр, Театр пісні та ін. Світову славу здобули танцівники українського балету О. Філіп'єва, Т. Боровик, В. Писарєв.

У всіх обласних центрах України відкрито **театри ляльок**. Сучасний лялькoвий театр в Україні – це змістовні, дотепні вистави для дітей та дорослих, де актори або традиційно сховані від глядача (рукавичні ляльки), або рухаються за допомогою ниток чи дротів (театр маріонеток). Театральні образи створюються засобами м'якої скульптури

Полтавський академічний обласний український музично-драматичний театр імені М. Гоголя

Національний академічний драматичний театр імені І. Франка в Києві

Київський державний академічний театр ляльок

Донецький академічний державний театр опери та балету імені А. Солов'яненка

та специфічними декораціями, продовжуючи традиції вертепу. Репертуар постійно розширюється включенням казок народів світу для дітей, сатиричних п'єс для дорослих тощо.

Сценогра́фія – галузь образотворчого мистецтва, завданням якої є оформлення простору сцени і надання візуальної оправи театральній виставі; те саме, що театрально-декораційне мистецтво.

1. Розкажіть про творчій шлях Леся Курбаса.
2. Чому М. Куліша називають «українським Шекспіром»?
3. Схарактеризуйте творчість зірок українського драматичного і музичного театру (за вибором).
4. Висловіть та обґрунтуйте своє ставлення до сучасного українського театру.
5. Інсценізуйте уривки з п'єси М. Куліша «Мина Мазайло» у шкільному театрі.
6. Знайдіть інформацію та підготуйте виступ на тему «Творча діяльність П. Вірського».
7. Порівняйте стиль оформлення вистав художниками І. Бурячком, А. Петрицьким, В. Меллером.

КІНОМИСТЕЦТВО

Що ми знаємо про українське кіно? Насправді це питання нелегке. Адже українському кіно вже понад сто років! До 40-х рр. XX ст. Україна входила до авангарду світового кінематографа за кількістю відзнятих стрічок. Українці були піонерами й у винайденні кінознімального апарата. Ще в 1893 р., в Одесі, головний механік Новоросійського університету Й. Тимченко придумав і сконструював прототип сучасної кінокамери та кінопроектор. Того ж року він здійснив першу в світі кінозйомку – зафільмував вершників і метальників спису. 1893 р. ці дві стрічки демонструвалися в готелі «Франція» (Одеса), а на початку наступного року в Москві показали апарат (там він і зберігається донині у фондах Політехнічного музею).

У вересні 1896 р., в Харкові, фотограф А. Федецький відзняв кілька хронікальних сюжетів. А вже в грудні – майже рік-у-рік із першим публічним кіносеансом братів Люм'єрів у Парижі – Федецький влаштував кіносеанс у Харківському оперному театрі.

Від самого початку свого існування український кінематограф гучно, на весь світ, заявив про себе. В Одесі С. Ейзенштейн зняв кінофільм «Броненосець «Потьомкін» (1925 р.), що увійшов до десятки кращих фільмів світового кінематографа. У Києві 1928 р. відкрито найсучаснішу на той час кінофабрику (нині – Національна кіностудія імені О. Довженка). А вже в 1958 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі в результаті опитування, проведеного Бельгійською синематекою серед 117 видатних критиків і кінознавців із 26 країн світу, фільм «Земля» (реж. О. Довженко) було названо в числі 12 найкращих картин усіх часів і народів. Ця стрічка, на думку одного з французьких істориків кіно, мала великий вплив на творчість молодих кінематографістів повоєнної Європи.

Протягом останніх років український кінематограф здобуває визнання на світових кінофорумах. Так, на Берлінському фестивалі (Берлінале) 2003 р. анімаційний фільм «Йшов трамвай дев'ятий номер» (реж. С. Коваль) здобув Срібного ведмедя, 2004 р. на Міжнародному кінофестивалі у Лос-Анджелесі короткометражний фільм «Тато» (реж. О. Росич) був нагороджений призом «Золотий кадрик», а в 2005 р. короткометражна стрічка «Подорожні» (реж. І. Стрембіцький) виборола Золоту пальмову гілку Каннського кінофестивалю.

Які види та жанри кіно ви знаєте? Наведіть приклади з кіномистецтва близького і далекого зарубіжжя.

Подібно до світового кінематографа, українське кіно розвивалося у двох напрямах – як *ігрове* та *неігрове* (документальне, науково-популярне, освітнє, анімаційне).

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Олександр ДОВЖЕНКО

«Слов'янський кінематограф дав світові лише одного режисера – Олександра Довженка», – так свого часу оцінив кінематографічну творчість нашого геніального співвітчизника великий Чарлі Чаплін.

Олександр Довженко (1894–1956) – унікальна постать в історії України, письменник, кінорежисер, художник і громадський діяч. Доля наділила його щедрим талантом, любов'ю до України, її народу, батьків, природи, творчості, літератури, кіно, живопису.

Ім'я кінорежисера О. Довженка відоме всьому світові. У його доробку десять кінострічок – 7 ігрових і 3 документальні. Вони нерівнозначні за художнім втіленням, та водночас грандіозні за масштабом авторського задуму. Особливу роль у становленні українського кіномистецтва відіграли фільми О. Довженка «Звенигора» (1928 р.), «Арсенал» (1929 р.), «Земля» (1930 р.). Його творчість піднесла вітчизняний кінематограф до світового рівня.

Якось митець сказав: «Мої картини подібні до яблунь – добре потрясеш – набереш 500 яблук, погано – упаде штук 10».

Кадри з кінофільмів «Арсенал», «Земля», «Звенигора»

Однією з перших ігрових картин (ще німого кіно) була *екранізація* відомої вистави «Наталка Полтавка» (з М. Заньковецькою у головній ролі). Королевою тогочасного екрану була Віра Холодна, уродженка Полтави, яка багато знімалася в Одесі.

Упродовж століття жанр **ігрового кіно** – екранізація – посідав важливе місце в українському кінематографі. Створено екранізації української класики: крім уже згадуваної «Наталки Полтавки», «Наймичка», за оперою М. Вериківського та поемою Т. Шевченка (реж. І. Молостова, В. Лапокниш); «Москаль-чарівник», за водевілем І. Котляревського (реж. М. Засєєв-Руденко); «Захар Беркут», за повістю І. Франка (реж. Л. Осика); «Відьма», за повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма» (реж. Г. Шигаєва); «Циганка Аза», за п'єсою М. Старицького «Камінна душа» (реж. Г. Кохан); «Записки кирпатого Мефістофеля», за романом В. Винниченка «Вальдшнепи» (реж. Ю. Ляшенко); «Зона», за п'єсою М. Куліша (реж. М. Мащенко); «Вавилон ХХ», за романом В. Земляка «Лебедина зграя» (реж. І. Миколайчук), «Тіні забутих предків», за повістю М. Коцюбинського (реж. С. Параджанов); «Лісова пісня. Мавка», за творами Лесі Українки (реж. Ю. Іллєнко); «Назар Стодоля», за твором Т. Шевченка (реж. Б. Івченко) та ін.

Дослідіть творчість одного з українських кіномитців у жанрі екранізації (за вибором). З'ясуйте, які літературні твори – українські та зарубіжні – було перенесено на кіноекран. У яких жанрах кінематографа їх знято (пригодницький чи історичний фільм, детектив або фантастика, трагедія чи комедія)?

Самобутнім і неповторним явищем українського кінематографа вважається *поетичне кіно*, яке зародилося в 60-ті рр. минулого століття, коли відбувалися зміни в суспільному та політичному житті країни. Ця доба ознаменувалась іменами митців світової ваги: режисерів С. Параджанова, Ю. Іллєнка, Л. Осики, М. Мащенка; акторів Г. Юри, І. Миколайчука, К. Степанкова, М. Гринька, Б. Ступки.

Непрості часи спонукали до народження героя високої інтелектуальної напруги. Мистецтво не могло більше залишатися прямолінійним, надто довго в ньому визнавали тільки «правильність» гасел і промов з їх обов'язковою однозначністю. Екранна реальність, віддалена від конкретики життя, поставала в усій повноті емоційно-інтелектуальної сфери, стверджувала свою конструктивну цільність, наближалася до життя та одночасно набувала метафоричності. Її втілено у фільмах «Тіні забутих предків» (реж. С. Параджанов), який здобув другу премію на Сьомому Міжнародному кінофестивалі в Аргентині, «Криниця для спраглих» (реж. Ю. Іллєнко), «Камінний хрест» (реж. Л. Осика), «Вірність» (реж. П. Тодоровський).

Найвагоміше досягнення поетичного кіно вбачається в тому, що воно зверталося до філософського осмислення основоположних цінностей: патріотизму, моральних та естетичних настанов, які поставали перед загрозою знецінення.

Поетичне кіно як творче явище засвідчило якісний розвиток власної кіномови, побудованої на можливостях мистецтва не словесного, а саме візуального. Проголошуючи національну своєрідність, митці по-своєму прагнули осягнути сенс людського життя.

З ІСТОРІЇ ШЕДЕВРА

ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

«Тіні забутих предків» – український художній фільм режисера ***Сергія Параджанова***, знятий ним у 1964 р. на Київській кіностудії імені О. Довженка. Вражають грою блискучі актори: І. Миколайчук, Л. Кадочникова, М. Гринько та ін. У польському журналі «Екран» за 1966 р. написано: «Це один із найдивовижніших і найвитонченіших фільмів, які нам траплялося бачити протягом останніх років. Поетична повість на межі реальності й казки, дійсності й уяви, достовірності та фантазії... Параджанов відкриває у фольклорі, звичаях, обрядах самобутній культурний ритуал, в рамках якого дійсність реагує на турботи і трагедію особистості».

Цей фільм про кохання гуцульських Ромео і Джульєтти за мотивами новели М. Коцюбинського приголомшує драматизмом подій і доль. Вражаюча краса старовинних костюмів, предметів побуту, дивовижних гірських пейзажів, таємничість напів'язичницьких обрядів, екзотичне звучання фольклорних мелодій і неймовірне багатство кіномови вивищують фільм до загальновизнаних шедеврів світового кіно.

Десятки років ворогували два гуцульських роди – Палійчуки та Гутенюки. Проте серед злоби й помсти народжується чисте

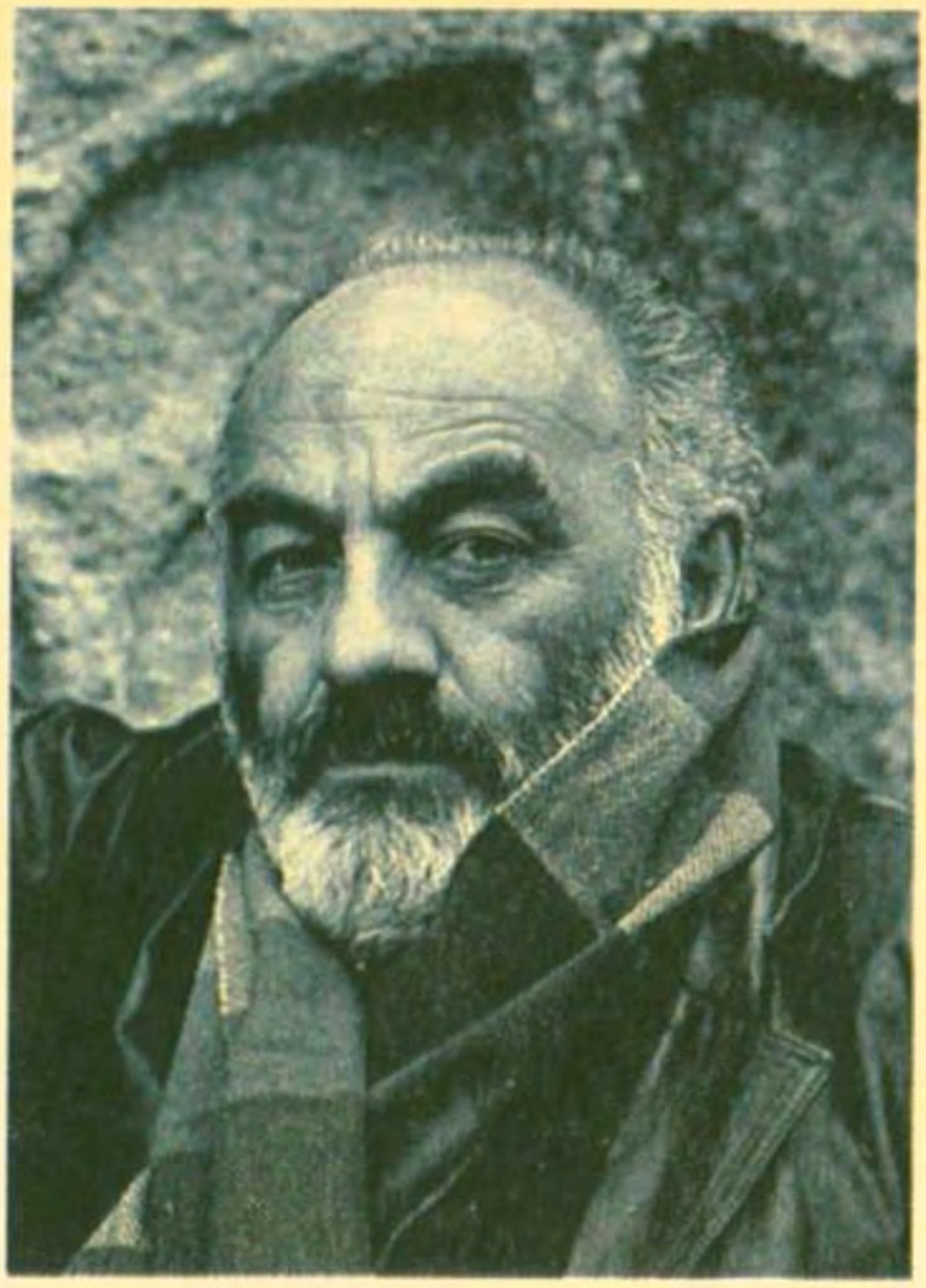

С. Параджанов

Л. Кадочникова

І. Миколайчук

й світле кохання молодих паростків цих родів – Івана й Марічки, якому судилося прожити коротке, але щасливе життя... Багато випробувань випало на долю закоханих, перш ніж вони змогли бути разом назавжди.

Фільм здобув чимало відзнак: премію «Південний Хрест», Кубок Міжнародного фестивалю в Римі (Італія), Золоту медаль за режисуру на Міжнародному кінофестивалі в Салоніках (Греція), премію за операторську роботу на Міжнародному кінофестивалі в Мар-дель-Плата (Аргентина).

Виконавець головної ролі у фільмі ***Іван Миколайчук***, один із найяскравіших акторів національного кіномистецтва, з іменем якого пов'язаний розквіт українського поетичного кіно, зазначав: «Художник поза народом, поза його способом світобачення – слабкий. Послідовність, глибина проникнення в народне життя, змінюючись із часом, визначають саму послідовність еволюції засобів виразності, всю систему поетики. Головне – не відходити від єдиного всенародного руху, не випадати з нього. Тільки тоді є шанс створити щось справжнє в мистецтві». Всім життям і професійною діяльністю І. Миколайчук підтверджував своє творче кредо.

Кадри з художнього фільму «Тіні забутих предків»

Кадр з художнього фільму
«Москаль-чарівник»

Кадр з художнього фільму
«Назар Стодоля»

Кадр з художнього фільму
«Захар Беркут»

Кадр з художнього фільму
«Вавилон XX»

Естетика поетичного кіно стимулювала режисерський дебют актора І. Миколайчука «Вавилон XX», проявилася в стрічках М. Мащенка «Комісари» і «Як гартувалася сталь».

Однак політика так званого «застою» 70-х рр. фактично знищила українське поетичне кіно. Режисера С. Параджанова відлучили від кінематографічної творчості, авторський шедевр К. Муратової «Довгі проводи» опинився під забороною. Драматична доля спіткала також фільми Ю. Іллєнка «Вечір на Івана Купала» та «Білий птах з чорною ознакою», який тріумфально переміг на Міжнародному Московському фестивалі, виборовши Золотий приз.

1970 р. був організований фестиваль студентських робіт кінофакультету Київського інституту театрального мистецтва. Так почалася історія Київського міжнародного кінофестивалю «Молодість», яка триває й досі.

Український ігровий кінематограф, яскраво демонструючи талант і професіоналізм його творців, розвивався в різноманітних жанрах: детективному, пригодницькому («Місце зустрічі змінити не можна» С. Говорухіна, «Д'Артаньян і три мушкетери» Г. Юнгвальд-Хількевича), комедійному («Королева бензоколонки» О. Мішуріна та М. Літуса), психологічній драмі («Весна на Зарічній вулиці» М. Хуциєва, «Воєнно-польовий роман» П. Тодоровського), «міській прозі» («Польоти уві сні та наяву» Р. Балаяна, «Довгі проводи» К. Муратової).

Значний пласт належить фільмам історичної та воєнної тематики, зокрема за подіями давньої історії нашої країни («Коліївщина» І. Кава-

Кадр з художнього фільму
«За двома зайцями»

Кадр з художнього фільму
«Білий птах з чорною ознакою»

Кадр з художнього фільму
«У бій ідуть тільки старики»

Кадр із телесеріалу
«Роксолана»

леридзе, «Богдан Хмельницький» І. Савченка, «Ярослав Мудрий» Г. Кохана, «Молитва за гетьмана Мазепу» Ю. Іллєнка, телесеріал «Роксолана» Б. Небієридзе), та фактами порівняно недавнього часу («Вперед за скарбами гетьмана» В. Кастеллі, «Іллюзія страху» О. Кирієнка). Окрему групу складають високохудожні фільми про Велику Вітчизняну війну (наприклад, «Райдуга» М. Донського за сценарієм В. Василевської, де з надзвичайною художньою силою передано трагедію окупованого фашистами українського села; стрічка здобула низку міжнародних нагород, серед яких премія «Оскар» (1944 р.) у номінації «Кращий іноземний фільм»). У повоєнні роки українські фільми були обмежені жорсткими канонами «соцреалізму», але й за таких умов проявилися талант і високий професіоналізм акторів, кінооператорів, режисерів (трилогія «Дума про Ковпака» Т. Левчука, дилогія Л. Бикова «У бій ідуть тільки старики» й «Ати-бати, йшли солдати...»). І дотепер ця тематика привертає увагу українських кіномитців.

Дослідіть інформацію про українські фільми історичної та воєнної тематики, зняті в останні десятиліття, про розвиток інших жанрів ігрового кіно: комедії, детективу, бойовика, фантастичного фільму тощо. Назвіть українські телесеріали.

Кадр з документального фільму «Симфонія Донбасу»

У чому полягає призначення **документального кіно**: нейтрально фіксувати події, спонукаючи глядача до їх осмислення, або ж подавати авторське бачення певної проблеми?

Побутує думка, що, на відміну від ігрового кінематографа, в якому найцінніші є режисерське бачення світу, в документальному кіно нас передусім цікавить дійсність як така, тож фігура «автора» тут має бути майже непомітною. Проте до суб'єктивного погляду режисера додається й своєрідна «суб'єктивність» камери, яка пропонує окремі фрагменти дійсності й персонажів у певному ракурсі.

Першими документальними творами були кінохроніки та кіножурнали, які розповідали про важливі факти й події суспільно-політичного життя. Кіножурналісти фіксували на плівці такі моменти історії та образи епохи, як битва за Крим, мітинг у визволеному Харкові, рейси агітпоїздів, радісні обличчя дітей з дитячого будинку тощо.

Документальне кіно радянського періоду було інструментом ідеологічної пропаганди й слугувало державним інтересам, підпорядковуючи цьому всі засоби виразності. Кінохроніка тих часів засвідчує професіоналізм та винахідливість операторів, оригінальне застосовування панорами, крупних планів, цікавих ракурсів; кіномитці намагалися донести до глядачів тему та ідею фільму. Скажімо, у зйомці мітингів, маніфестацій, вони використовували верхні точки зйомки, щоб показати масовість, масштабність події, водночас вдаючись до створення цікавих, характерних портретів (червоноармієць із гвинтівкою, селянин, що уважно слухає оратора, та ін.).

Серед фільмів, що демонстрували значні досягнення української кінодокументалістики, – перший звуковий документальний фільм, створений ***Дзиґою Вертовим*** «Симфонія Донбасу» (1930 р.). Стрічка була справді новаторською: режисер із захопленням зустрів ідею використання звуку в кіно, причому не лише музики, а й різноманітних «звуків життя». У Ленінграді було виготовлено спеціальну малогабаритну камеру звукозапису, за допомогою якої записали вуличні та виробничі шуми. У цьому фільмі вперше використано синхронізовані записи голосів героїв, документальну фонограму для життєво достовірного відтворення образів людей праці, будівників соціалізму. Творче використання звуку підтверджує ряд епізодів, зокрема кадри шахт і заводів, озвучені фонограмою справжніх виробничих шумів, кадри святкової демонстрації, супроводжувані «святковим шумом» (піснями, лозунгами, привітаннями). Після перегляду «Симфонії Донбасу» в листопаді 1931 р. у Лондоні Чарлі Чаплін сказав: «Я ніколи не міг собі уявити, що ці індустріальні звуки можна так організувати, аби вони здавалися прекрасними. Вважаю цей фільм однією з найбільш бентежних симфоній, які я коли-небудь чув. Містер Дзиґа Вертов – музикант. Професори повинні вчитися в нього, а не сперечатися з ним». Творчість Дзиґи Вертова була відома у світі. У 1964 р. його фільм «Людина з кіноапаратом» кінокритики 24 країн занесли у двадцятку найкращих документальних фільмів усіх часів і народів.

Кадр з художнього фільму «Григорій Сковорода»

Кадр з документального фільму «З найкращими побажаннями! Енвер»

Дослідіть джерела і зробіть повідомлення про розвиток українського документального кіно впродовж XX ст. Проаналізуйте, які теми порушували режисери-документалісти. Чому, на вашу думку, митців хвилювала саме ця тематика?

Діапазон тем, яких торкаються сучасні українські документалісти, охоплює реальність від захопливих історій про людей, які живуть в екстремальних умовах війни, природних або інших катастроф до фактів порушення прав людини, зокрема дітей, жінок, осіб з обмеженими можливостями.

З-поміж цікавих документальних кінотворів минулого століття можна назвати фільми «Григорій Сковорода» І. Кавалерідзе, «Іван Франко» Т. Левчука. Українська документалістика цікава насамперед фільмами-портретами видатних особистостей. Наприклад, режисерська галерея ***Анатолія Сирих*** включає стрічки про відомих представників культури XX ст., часто не оцінених в Україні або й просто забутих. До неї вже ввійшли С. Параджанов, І. Миколайчук, художник Г. Гавриленко, композитор В. Сильвестров, скульптор М. Грицюк та багато інших. Режисер орієнтується на підготовленого глядача, здатного без зайвих коментарів і пояснень вловити приховані кіно- або музичні цитати; про свою присутність митець нагадує лише інтелектуально насиченим монтажем, у якому немає випадкових кадрів і «фонових» мелодій. До фільмів такого жанру також належать стрічки «Микола Вінграновський у синьому небі» Р. Сергієнка та С. Тримбача, «З найкращими побажаннями! Енвер» В. Мельникової про джазового та етногітариста кримськотатарського походження Е. Ізмайлова, одного з десяти найвідоміших гітаристів світу, «Божичі» А. Харченко про однойменний фольклорний колектив, який збирає народні пісні в українських селах.

Завдяки документальному кіно глядач має можливість опинитися не тільки у світі високої культури, а й навпаки, – в епіцентрі жорстокої реальності, де життя ототожнюється з виживанням. Прикладом такого кіно може бути фільм «Чому білий птах з чорною ознакою?» (2006 р.) П. Фаренюка про двох братів-підлітків з бідного волинського села, яким доводиться рости без опіки батьків. Фільм вражає натуралістичністю кадрів і неймовірною, справді художньою, насиченістю сюжету.

Інші грані сучасного життя втілено в роботах «Під тінню мансард» М. Воротинцева, «Замки України» А. Сухарева.

Кадр з мультфільму
«Йшов трамвай дев'ятий номер»

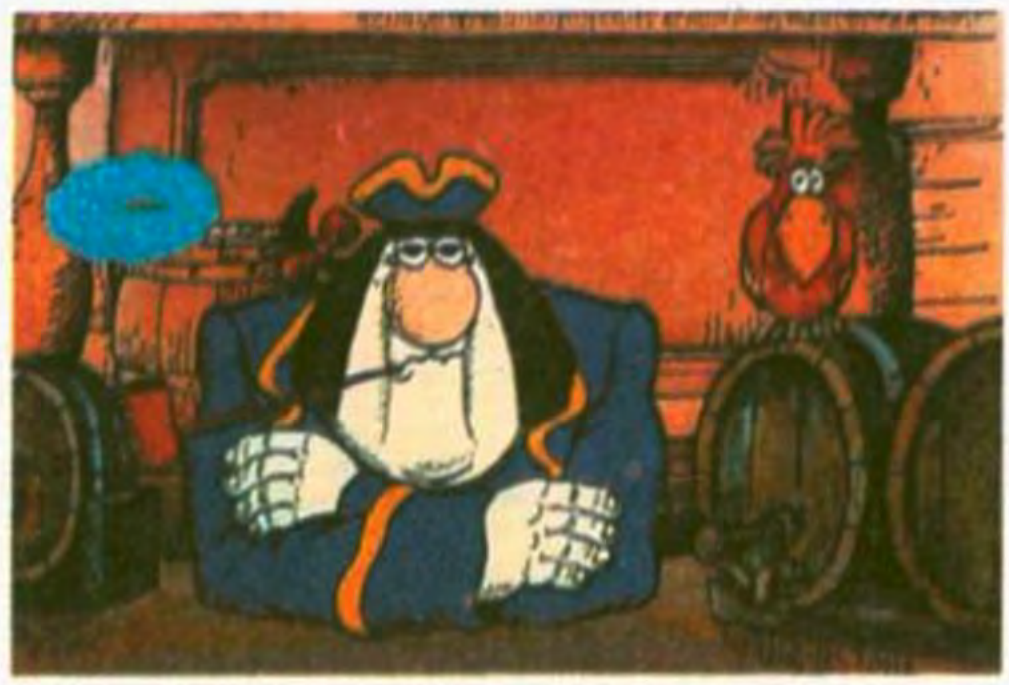

Кадр з мультфільму
«Острів скарбів»

Ще одна популярна тема кінодокументалістики – реальні історичні події. Твором такого жанру є фільм-інтерв'ю С. Буковського «Назви ім'я своє», де зібрано свідчення очевидців про Голокост, перемежовані хронікальними зйомками страхіть тих часів.

Які проблеми висвітлює сучасна кінодокументалістика? Перегляньте один із документальних фільмів, проаналізуйте його тематику й виражальні засоби. Яку тему сучасності для документального твору обрали б ви? Обґрунтуйте свою позицію.

У справі популяризації наукових, технічних і суспільних знань істотну роль відіграє **науково-популярне кіно**. Першими українськими науково-популярними стрічками були кінолекції з різноманітних питань культури, науки і техніки, агітфільми політичної, наукової, санітарно-освітньої тематики, як наприклад, «Азійська гостя» (1919 р.) реж. М. Вернера, присвячена профілактиці захворювань на холеру. Тематика наукових фільмів дедалі урізноманітнювалася, зміст поглиблювався, екранне втілення збагачувалося зображально-виражальними засобами. Досягненнями науково-популярного кіно перших десятиліть його існування є картини «Комуна», «Лісосплав», «Бджільництво», «Українська Шампань», рекомендовані для показу на міжнародних виставках, а стрічку «Асканія-Нова» (сценарій Г. Тасіна, оператор І. Лозієв) було премійовано на виставці в Парижі (1925 р.).

Освітні фільми призначені для показу в навчальних закладах, містять матеріал, який завдяки наочності засвоюється набагато повніше від переказаного вчителем. Практика використання в навчальному процесі освітніх фільмів дуже поширена на Заході і надто – в США; в Україні це явище менш розповсюджене, очевидно, з огляду на високу витратність. У наш час функціонують спеціальні телевізійні канали, які демонструють самі лишень освітні та науково-популярні фільми. Серед українських стрічок – «Мова тварин», «Сім кроків за горизонт» (реж. Ф. Соболєв) та ін.

Українська **анімація** – явище непересічне. Стрічки режисерів В. Дахна та Е. Кирича (серіал про козаків), Д. Черкаського («Пригоди капітана Врунгеля», «Острів скарбів», «Крила»), Л. Зарубіна («Солом'яний бичок»), В. Гончарова («Чумацький шлях»), С. Коваля («Йшов трамвай дев'ятий номер») прославили українську анімацію далеко за межами країни.

Кадр з мультсеріалу «Лис Микита»

Анімація – мистецтво, яке потребує концентрації уваги, виснажливої щоденної праці. Цілий колектив художників, кіномитців, технічних працівників гарує не один рік, аби згодом потішити малечу десятихвилинним «мультиком». А от результат цієї праці залишається в серцях мільйонів глядачів на все життя, часто надихає на самостійну творчість. Таким є високе покликання, здавалося б, «несерйозного» жанру мистецтва мультиплікації. Щоб анімаційний шедевр вийшов на екрани, одного хисту недостатньо. Адже кожний «кадр» малюють окремо. І техніки та матеріали малювання можуть бути різними: від простого олівця на кальці до найрізноманітніших фарб і плівок.

Пригадайте, які є види анімаційних фільмів залежно від способу створення.

Багато українських анімаційних творів живиться народними традиціями. Про це свідчать мультфільми «Покрово-Покровонько» А. Трифонова, «А у нашого Омелечка...» Є. Сивоконя, «Солом'яний бичок» Л. Зарубіна, «Котигорошко» Б. Храневича, «Кривенька качечка» А. Грачової, мультсеріал «Лис Микита» (за сатиричною казкою І. Франка) В. Кметика. Фольклорні мотиви звучать і в «Енеїді» (за поемою І. Котляревського) В. Дахна, трилогії Н. Василенко («Микита Кожум'яка», «Маруся Богуславка», «Сказання про Ігорів похід») та ін.

Глядацька аудиторія анімаційних фільмів дуже широка – це і малеча, і підлітки, і дорослі. Оскільки переважно мультфільми сюжетні, то дуже важливо, що несе цей сюжет, особливо для дитячої аудиторії. Яким стане в майбутньому покоління маленьких громадян, значною мірою залежить від побаченого на екрані.

Анімаційний фільм (від англ. animation – оживлення) – продукт мистецтва мультиплікації, вид кіномистецтва, створений за допомогою зйомки послідовних фаз руху графічних або об'ємних об'єктів.

1. Назвіть види та жанри кінематографа.
2. Розкажіть про досягнення українського ігрового кіно.
3. Які проблеми порушує сучасне документальне кіно?
4. У чому полягає особливість української анімації?
5. Висловіть своє міркування щодо ролі кіномистецтва в популяризації літературних творів. Знайдіть переваги та недоліки явища екранізації.
6. Уявіть себе кінопродюсером. Яку тему (сюжет) ви оберете для екранного втілення? Поясніть свій вибір.
7. Разом з однокласниками започаткуйте відеотеку українського кіно (ігрового та неігрового), систематично поповнюйте її.
8. За допомогою довідкової, науково-популярної та іншої літератури, інтернету дослідіть творчий шлях одного з кіномитців – режисера, оператора, актора (за вибором). Довідайтесь, які кінофестивалі й конкурси проводяться в Україні для відзначення кращих творів кінематографа.

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Культура *української діаспори* як невід'ємна складова національної культури відігравала і продовжує відігравати важливу роль у зміцненні міжнародних контактів нашої країни з іншими державами, популяризації української культури у світі, збереженні етнічної ідентичності українців.

Побутує поняття «світового українства». Який його зміст? Останнім часом означення «українець» – «не українець» щодо наших співвітчизників та їхніх нащадків за кордоном уживають, маючи на увазі не стільки знання мови, скільки приналежність до культури й активну участь у її розвитку.

Упродовж XX ст. відбулося кілька етапів (хвиль) масового переселення українців за кордон. Ці процеси були зумовлені змінами в соціальному та політичному житті держави (періоди світових воєн, революцій, ідеологічних утисків, «перебудов», економічних криз тощо). Українці виїжджали як до сусідніх країн (Польща, Чехія, Словаччина, Австрія, Румунія, Болгарія, Німеччина, Франція, Велика Британія), так і на інші континенти (Північна та Південна Америка, Австралія).

За кордоном українці не «розчиняються» як нація, а продовжують підтримувати, зберігати й розвивати культуру свого народу. У багатьох країнах, де проживають українці, видаються україномовні часописи, працюють українські радіостанції, видавництва, музеї, церкви, школи, архіви.

Традиційно-побутова культура українців Американського континенту зберігається переважно у сфері релігійної обрядовості – у храмових святах, хрестинах, різдвяних і великодніх урочистостях тощо. Працюють гуртки мистецької самодіяльності, влаштовуються виставки традиційного мистецтва: вишивок, кераміки, народної кухні, писанок. Функціонують бібліотеки, картинні галереї, музеї. Серед останніх можна назвати Український музей у Нью-Йорку (США), Село спадщини української культури в Едмонтоні, Український музей у Саскатуні, галерею українського образотворчого мистецтва «Фокус», Канадсько-українську мистецьку фундацію, галерею при Інституті Св. Володимира у Торонто (Канада).

Українськими митцями зарубіжжя створено пам'ятники видатним діячам культури: Т. Шевченку, Лесі Українці, І. Франку, В. Стефанику.

Музичне життя канадської української діаспори зосереджено навколо Інституту імені М. Лисенка (Торонто). При українських організаціях і парафіях організовано ансамблі бандуристів, вокально-музичні й танцювальні групи та драматичні гуртки. З 1953 р. діє театральний ансамбль «Заграва»; з 1978 р. – Українсько-канадське оперне товариство. З ініціативи українців Л. та З. Коссарів у Торонто засновано місцеву

Раду народного мистецтва «Ontario Folks Art Council», яка щороку в червні влаштовує фестивалі «Каравана», де обов'язково беруть участь українці. Виступи мистецьких ансамблів відбуваються також щорічно на Всеканадській національній виставці.

Значну культурно-освітню роботу здійснюють Осередок української культури та освіти у Вінніпегу, культурні центри в Чикаго та інших містах США і Канади. Важливою гранню життя українців в Америці є також численні українські мистецькі фестивалі, інші заходи, організовані товариством «Український музичний фестиваль».

Культурний розвиток українського етносу в Австралії забезпечує Музей української культури, театр імені Леся Курбаса (Мельбурн), хорові, танцювальні, інструментальні колективи аматорів та професіоналів.

Дізнайтеся про музеї, галереї, де експонуються твори українського мистецтва; музичні колективи на різних континентах. Поміркуйте, яку роль вони відіграють у вивченні й збереженні народної та професійної творчості рідної землі.

Вражає багатовимірність творчості закордонного українства: тут є представники неоромантизму, постромантизму, імпресіонізму, модерну, експресіонізму, неокласицизму, модернізму, авангарду, поп-арту та інших художніх стилів і напрямів XX ст.

До когорти видатних митців XX ст. в галузі **образотворчого мистецтва й архітектури** належить скульптор і живописець українського походження, академік Королівської Канадської Академії мистецтв ***Леонід Молодожанин*** (псевдонім – Лео Мол). Нині його творами пишаються

У «Саду скульптур Лео Мола»

музеї Канади, США, Ватикану, Великої Британії, Італії, Німеччини та України. Він представляє світові красу української культури. Родом з сім'ї гончарів на Рівненщині, він навчався у Ленінградській академії мистецтв і був учнем скульптора М. Манізера – автора відомих скульптур Т. Шевченку в Києві, Каневі та Харкові. Продовжуючи справу свого вчителя, Л. Молодожанин створив пам'ятники Т. Шевченку у Вашингтоні, Буенос-Айресі (с.136) та в Санкт-Петербурзі. Серед його скульптурних шедеврів – бюсти прем'єр-міністрові Канади Дж. Діфенбейкеру; президентові США Д. Айзенговеру; римським папам Павлові VI, Іванові XXIII та Іванові Павлу II; кардиналам Сліпому й Тіссерану; королеві Великої Британії Єлизаветі II та іншим видатним особам.

Скульптор щиро радів, коли 2002 р. у Львові відкрили його пам'ятник папі Іванові Павлу II. Тоді він не зміг приїхати на відкриття, а в інтерв'ю «Радіо Свобода» розповідав, що особисто зустрічався з Папою Римським і спілкувався з ним українською. Л. Молодожанин завжди пам'ятав про своє українське коріння. У 1992 і 2007 рр. він передав у дар Україні для постійного зберігання в Національному музеї Тараса Шевченка частину свого творчого доробку, включно з моделлю американського пам'ятника Кобзареві.

Внесок Л. Молодожанина до скарбниці світової культури надзвичайно цінний, змістовний, самобутній. У своїх скульптурних образах митець став оплотом української ідеї, ліричним і водночас експресивним співцем українського духу. Його роботи сповнені динаміки, натхнення й новаторства. У Вінніпегу є цілий парк «Сад скульптур Лео Мола» (понад 300 творів), відвідувачів якого вітає гуцул із трембітою.

Створіть міні-проекти про творчість художників-модерністів українського походження з діаспори (за вибором – С. Делоне, В. Баранова-Россіне, О. Грищенко). Проаналізуйте стилі, в яких вони творили.

Серед митців, що прокладали дорогу українському **живопису** в широкий світ, був ***Абрам Маневич***, життєвий шлях якого проліг від берегів Дніпра до берегів Гудзону. Європейське визнання прийшло до нього 1913 р. після тріумфальної виставки у паризькій галереї. Самобутнє мистецтво А. Маневича увібрало у себе пленéрність імпресіонізму, кольорову площинність і пластику лінійних ритмів модерну, що органічно відповідало особистісному духовному світу майстра, його розумінню природи. Традиції вітчизняного реалістичного мистецтва та життєвий досвід сформували вміння художника бачити в малому велике, а в буденному – поетичне. А. Маневич – співець провінції: повітових містечок, затишних околиць Києва. Мудрий філософ, він умів відчути за непорушними стінами людських осель тихий сум, за буянням золотих фарб осені – одвічне згасання природи. Провідною

А. Маневич. Автопортрет

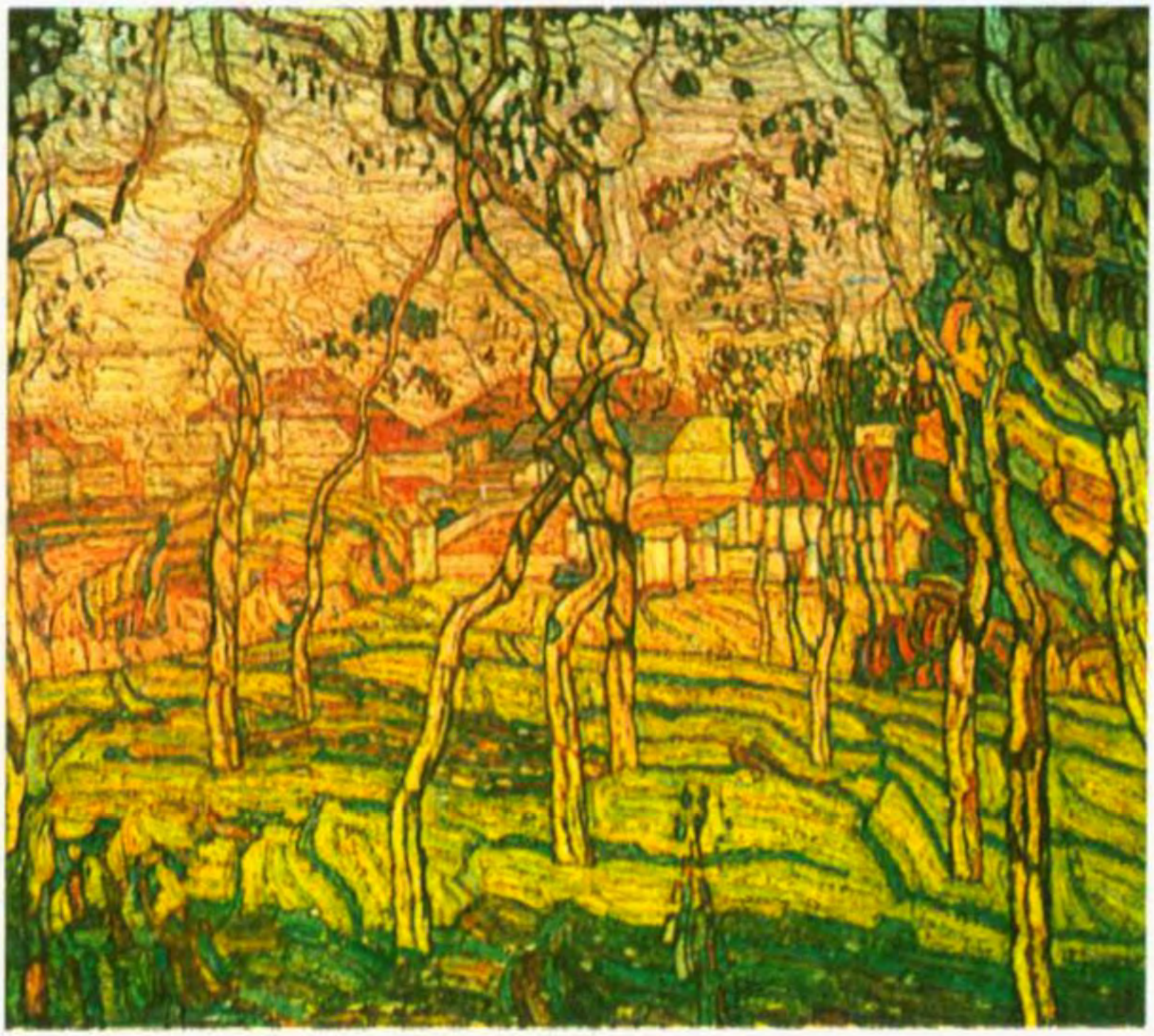

А. Маневич. Весна на Куренівці («Симфонія весни»)

темою багатьох його композицій виступають дерева: в експресивному переплетенні їхніх стовбурів і віт втілено ідею постійного руху життєвих сил природи. Пейзажі А. Маневича сприймаються як своєрідні симфонії, настільки безумовною є музична гармонія їхніх форм і кольорових співвідношень. Художник Д. Бурлюк називав свого друга «диригентом оркестру, в якому фарби грають в унісон, без єдиної фальшивої ноти звучання».

Василь Стус так писав про картину А. Маневича «Симфонія весни»:

Пелюсточками, пальцями, руками,
Мов жалами співучими, до віт
Березових, хистких, бузково-тканих
В його лірично-фосфоричний світ.

Серед відомих митців української діаспори – маляр-постімпресіоніст і поет ***Василь Хмелюк***, родом з Вінниччини. У 30-ті рр. XX ст. він жив і творив у Празі, а невдовзі став однією з центральних фігур мистецького життя Парижа. В яскравих контрастних кольорах написано його натюрморти, краєвиди, портрети, зокрема гетьманів і козацької старшини. Твори митця зберігаються в музеях Лондона, Парижа, Нью-Йорка, Філадельфії, Мюнхена, Торонто, Стокгольма, Львова, Люцерни, в галереї Оксфордського університету і в приватних колекціях. Як поет-модерніст В. Хмелюк у 20-ті рр. видав три збірки поезій («Гін», «Осіннє сонце», «Поезії»), увійшовши в історію літератури першим українським дадаїстом і футуристом.

ПОРТРЕТ МИТЦЯ

Олександр АРХИПЕНКО

Відомий в усьому світі виходець з України ***Олександр Архипенко*** (1887–1964) – один з основоположників кубізму в скульптурі. Його формування як митця – живописця, графіка і скульптора – розпочалося в Києві, у художньому училищі. Потім він жив і творив у Парижі, Берліні, Нью-Йорку.

На початку XX ст. твори О. Архипенка перевернули традиційні уявлення про мистецтво скульптури. Саме він вперше «склав» воєдино різні неоднорідні форми, ввівши до композицій скло, дерево, метал, целулоїд. Пластичність, рух, ліричність – основні якості його творів, високо поціновані сучасниками. Художник працював також у манерах конструктивізму, абстракціонізму та в дусі інших новітніх мистецьких течій («Жінка», «Жозефіна Бонапарте», «Заратустра», «Балерина»). Його творам притаманні динамізм, лаконічність композиції й форми («Боксери», «Солдат іде»).

О. Архипенко створив новий різновид рельєфного різьблення – скульптомалярство («Купальниця», «Жінка, що стоїть»), запровадивши у скульптуру поліхромію, увігнутість та отвір як її виражальні елементи. Він також створював синтетичні об'ємні рухомі конструкції. Митець-новатор відкрив і обґрунтував принципи рухомого малярства, сконструював особливий механізм – «архипентуру».

Творчість О. Архипенка справила значний вплив на розвиток модерністського мистецтва, в тому числі – архітектури та дизайну в країнах Європи та Америки.

Оголена

Портрет І. Франка

Гондольєр

Картини українця ***Якова Гніздовського*** («Зимовий пейзаж» і «Соняшник») свого часу прикрашали кабінет президента США Дж. Кеннеді в Білому домі. Його спадщина містить сотні картин і понад 300 гравюр (ксилографії, офорти, ліногравюри, екслібриси). Натхнення митець черпав у гравюрах А. Дюрера, японській ксилографії. У своїх роботах із дерева він часто зображував рослини й тварин. Улюблені «моделі» художника – пишна рослинність ботанічних садів з вигадливим переплетенням гілок, а також мешканці зоопарків – мавпи, вівці.

Я. Гніздовський

Розгляньте твори митців діаспори. Які стилі (напрями) вони презентують? На прикладі одного твору (за вибором) схарактеризуйте особливості художньої мови майстра.

Після закінчення Другої світової війни на американському континенті у зв'язку з великим напливом емігрантів (зокрема, й українських) розгорнулося активне будівництво храмів. Величезні кафедральні собори спорудили в Торонто, Монреалі, Едмонтоні (Канада), Нью-Йорку, Чикаго, Філадельфії (США), а менші церкви – в усіх штатах і провінціях, де оселилися значні українські громади. Виник великий попит на архітекторів, іконописців і майстрів настінного розпису. Найвизначніші митці часто полишали світське малярство і вдавалися до вивчення стилістики іконографії та техніки церковного мистецтва. Далеко не завжди такі заходи мали успіх, але деякі художники – творці іконостасів, мозаїк, вітражів здобули світове визнання.

Портретист, монументаліст, іконописець ***Михайло Дмитренко*** – славетний маляр української діаспори в США, митець, що поєднав красу і святість. Його талант розвинувся та зміцнів під керівництвом видатного майстра пензля Ф. Кричевського, який спрямовував своїх учнів на осягнення національних традицій у мистецтві. Майстер станкових картин М. Дмитренко зажив, однак, найбільшої слави в Канаді й в США як монументаліст. Його мистецтво вирізняється вдалим поєднанням в іконах і настінних композиціях духовно-аскетичних мотивів із життєрадісними й естетично довершеними образами та

Я. Гніздовський. Зебра

сюжетами. Найкращі стінописи майстра є в українських церквах Міннеаполіса (храм Св. Костянтина) і Нью-Йорка (кафедра Св. Юра). Лики святих пензля М. Дмитренка – майстерно змальовані, вишукані в колориті, сильні духом і тілом образи, які закликають і до молитви, і до життєвої борні. Митець дотримувався суто православної іконографії святих, розуміючи велику відстань між мистецтвом сакральним і світським, між духовним і реалістичним. Він практично не наслідував жодної іконописної школи, але в естетичному та стилістичному вимірах його ікони, мозаїки, вітражі найближче стоять до українського сакрального мистецтва Наддніпрянщини XVIII ст., оригінально синтезуючи красу і святість, бароко і класицизм.

Відомий у світі архітектор ***Радослав Жук***, родом з Галичини, працював над розробкою проекту посольства США в Лондоні, автором якого був видатний архітектор Е. Сарінен. Творчим доробком Р. Жука є також проект нової ратуші в Оттаві, нового міста Порт-Картьє (Канада). Він є автором проектів дев'яти українських церков, збудованих в Америці, та однієї нової церкви у Львові.

Уявлення про українську **музичну культуру** також не буде повним без чималого шару культурних надбань української діаспори. Серед композиторів, які утверджували українську музичну культуру в закордонному середовищі, вагоме місце посідають вихованці Київської, Харківської, Петербурзької, Празької, Віденської консерваторій, вищого музичного інституту імені М. Лисенка у Львові.

На формуванні та розвитку композиторської творчості закордонного українства позначилися різноманітні мистецькі напрями, характерні для цієї епохи: тут є представники неоромантизму, постромантизму, імпресіонізму, експресіонізму, неокласицизму, модернізму, авангарду та інших стилів XX ст.

Пригадайте, що таке полістилістика. Наведіть приклади таких творів.

Пошуки найсучасніших засобів музичної виразності притаманні творчості українських митців Франції. Так, у музиці ***Федора Якименка*** (брата композитора Я. Степового) знаходимо синтез елементів романтизму і французького імпресіонізму (фортепіанна поема «Уранія», опера «Фея снігів»). А модерністська музика ***Мар'яна Кузана*** близька і до імпресіонізму, і до конструктивізму серійної техніки («Афоризми» для фортепіано, квартет для електронних інструментів).

Більшість композиторів українського походження активно використовували національний фольклор у різноманітних музичних жанрах, звертаючись до тем і сюжетів, пов'язаних з історією України, зокрема до творів української літературної класики. Улюбленими жанрами українських композиторів зарубіжжя були *пісенно-хоровий* та *інструментальний* (твори для фортепіано, скрипки, бандури), що зумовлювалося культурою музичного побуту і вподобаннями публіки. Разом з тим композитори працювали й у масштабних формах. Так, ***Юрій Фіяла*** написав «Українську симфонію», симфонічну поему «Тіні забутих предків» за твором М. Коцюбинського, ***Микола Фоменко*** – опери «Івасик-Телесик» і «Маруся Богуславка».

П О Р Т Р Е Т М И Т Ц Я

Олександр КОШИЦЬ

Ім'я ***Олександра Кошиця*** (1875–1944) – визначного українського хорового диригента, композитора і вченого-етнографа, талановитого педагога – в Україні було під забороною десятки років. Якщо й виконували поодинокі неперевершені обробки українських народних пісень, то ім'я їх автора не повідомляли. Власні ж твори композитора не звучали публічно взагалі. Останнім часом, завдяки фінансовій підтримці українських організацій Канади, в Києві перевидано книжку маестро «Спогади», щоденник «З піснею через світ», невелику за обсягом, але дуже цікаву книжечку «Слово про українську пісню й музику».

Виступи хорової капели (вона називалася Українською республіканською) під орудою О. Кошиця в країнах Європи, а потім і Північної та Південної Америки були справді тріумфальними. Вони змусили світ серйозно заговорити про нашу Вітчизну, визнати своєрідність її прадавньої культури. За допомогою української пісні-перлини, неперевершеного її виконання, численні слухачі європейського та американського континентів, навіть не розуміючи мови, поринали в українську музичну стихію, захоплювалися її красою та багатством. Саме в такий спосіб народи світу відкрили для себе Україну.

Деякі історики й мистецтвознавці Черкащини вважають, що їхня земля подарувала світові дві неповторні особистості – Т. Шевченка й О. Кошиця. Першого знають усі; другого, на жаль, знали дотепер переважно за кордоном.

О. Кошиць

Хорова капела О. Кошиця

Дослідіть творчість музикантів – українців за походженням: ***Ярослава Барнича***, автора славнозвісної «Гуцулки Ксені», та талановитого композитора-пісняра ***Григорія Пономаренка***. Проаналізуйте їхній внесок у музичну скарбницю української культури.

Обравши акапельну хорову музику як провідну галузь творчості, митці діаспори продовжували українську співочу традицію, наслідуючи М. Лисенка. Світового визнання набули хори О. Кошиця, М. Антоновича, А. Гнатишина, що пропагували унікальні надбання пісенного фольклору українського народу і національного хорового виконавства. Західна діаспора зробила неоціненний внесок у збереження української духовної хорової музики. Тоді як на Батьківщині впродовж десятиліть вона була під забороною, за кордоном друкували і виконували літургії та інші духовні твори.

У діаспорі плідно розвивалося виконавське мистецтво. Унікальні голоси видатних співаків-українців звучали в найвідоміших оперних театрах різних континентів.

Лірико-драматичний тенор ***Олександра Мишуги*** зачаровував із першої ж миті своїм ніжним тембром. Він співав у Мілані, Варшаві, Києві, Санкт-Петербурзі, Берліні, Лондоні, Відні, Парижі... Критики не шкодували для його голосу, артистичного таланту найвищих похвал, вистави з його участю відбувалися з аншлагом. «Враження, яке викликала його гра, то була таїна експресії, настрою, переконливої сили, гіпнозу і дечого, що виривалося з-під усякого аналізу. В цьому було щось на кшталт: не звук співає – співає душа!» – писав про співака поет, історик галицького театру С. Чарнецький. Та де б не був О. Мишуга, він ніколи не забував свій рідний край, часто відвідував Львів із концертами, включав до програм українську музику – солоспіви М. Лисенка, В. Матюка, оперні арії С. Гулака-Артемовського.

Модест Менцинський – ще один знаменитий тенор, якого Європа знала як чудового вагнерівського виконавця. Одна з газет писала, що у М. Менцинського є всі підстави називатися одним із найвидатніших співаків Європи: в нього голос виняткової краси, героїчного тембрального забарвлення і широкого діапазону. Якнайкраще підходила до героїчних образів і зовнішність співака – постава, зріст та комплекція. М. Менцинського запрошували найкращі театри Європи: Німеччини, Італії, Бельгії, Франції, Голландії, Англії. Він був удостоєний почесного звання Kammersänger, яким нагороджували найвидатніших артистів. Цей титул пов'язаний з німецькою оперною сценою (з українців його мала ще І. Маланюк). Співак часто приїздив до Львова, брав участь у різних урочистостях, концертах.

«Моя професія, постійна праця в театрі, але часто я думаю про рідну землю, яку покинув і до якої не так часто можу повертатися, – писав М. Менцинський у листі до сестри. – Але, згадуючи рідний край, я відчуваю велику різницю між працею артиста для свого народу і на чужині. За все те, чим я став, завдячую передусім рідній землі, що наділила мене музикальним слухом, голосом, любов'ю до музики...».

Оперний співак ***Михайло Голинський*** виступав на сценах театрів Львова, Одеси, Києва, Харкова, Тбілісі, Москви, міст Європи, Канади й США. Перебуваючи на чужині, завжди сумував за рідним краєм.

О. Мишуга

М. Голинський

І. Маланюк

Із 1945 р. він був головою літературно-мистецького товариства «Козуб» у канадському Торонто. Музикант перебував у дружніх стосунках із П. Тичиною, Остапом Вишнею, Лесем Курбасом, І. Паторжинським, М. Гайворонським, бандуристом В. Ємцем.

Неймовірно, але факт, що українська співачка зі світовою славою ***Ірина Маланюк*** була зовсім не відомою навіть у вузьких музичних колах на своїй Батьківщині при тому, що західна преса надзвичайно багато писала про її тріумфи на оперних сценах Відня, Берліна, Парижа, Женеви, Мілана, Рима, Венеції, Неаполя, Брюсселя, Мадрида, Барселони, Лондона, Буенос-Айреса та багатьох інших міст Європи й Америки. Вона працювала з такими світилами диригентського мистецтва, як Г. фон Караян, В. Фуртвенглер, Б. Вальтер, Д. Митропулос. Її партнерами були відомі оперні зірки світу. Вона користувалася повагою та любов'ю оточуючих, нею захоплювалися не лише диригенти, партнери по сцені, а й критики та численні слухачі. Неабияку популярність І. Маланюк здобула і як камерна співачка (у 1957 р., так само, як М. Менцинського, її удостоєно в Німеччині звання «камерної співачки» – Kammersengerin). Окрім численних концертів, співала і на вагнерівських (у Байрейті) та моцартівських (у Зальцбурзі) фестивалях. Нагороджена в Австрії «Почесним хрестом знання і мистецтва» (1965 р.). Викладала камерний спів у Вищій музичній школі в Граці (Австрія), де власним коштом запровадила стипендіальний фонд для кращих випускників (1999 р.).

Музиканти діаспори підтримували й розвивали виконавство на українських народних інструментах. Зокрема, Г. Китастий, В. Ємець, З. Штокалко писали різножанрові твори для бандури та ансамблів бандуристів.

Театральна культура також мала свої «паростки» у благодатному середовищі української еміграції. На початку XX ст. у Нью-Йорку розпочав діяльність Український робітничий театр, який поставив ряд спектаклів з української класичної спадщини.

В Австралії, у Мельбурні, понад півстоліття існує театр імені Леся Курбаса, діють драматичні гуртки.

1953 р. аматорський український театр імені Т. Шевченка поставив у Буенос-Айресі «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Тараса Бульбу» і «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя.

Р. Віктюк

Сцена з вистави «Служниці» (реж. Р. Віктюк)

Сучасна американська письменниця і режисер ***Вірляна Ткач*** (за походженням – українка) поставила 1990 р. у Нью-Йорку власну композицію «Світло зі сходу» про Леся Курбаса, під час написання якої використала його щоденники. З цією виставою вона гастролювала в Києві, Харкові, Львові. У співробітництві з відомою американською поетесою В. Фіппс Вірляна здійснила ще одну корисну для української культури справу – створила двомовну антологію української поезії «В іншому світлі», до якої увійшли твори видатних поетів – від Т. Шевченка й П. Тичини до сучасних авторів.

С. Бондарчук

Світове визнання здобула творчість ***Романа Віктюка***, яка розпочалася у Львові, а згодом продовжилась у Москві. Як режисер-новатор Р. Віктюк, власне, визначає театральну естетику сучасності (спектаклі «М. Батерфляй» за п'єсою американського драматурга Хуана, «Лоліта» за класичним романом В. Набокова та ін).

Кіномистецтву українська земля подарувала таких режисерів як С. Бондарчук, Г. Чухрай, Л. Шепітько (Росія), акторку М. Йовович (США), що народилася в Києві, лауреатів премії «Оскар» режисерів С. Спілберґа та актора К. Дугласа (США), батьки яких родом з Одеси, та ін.

Останнім часом значно розширилися творчі зв'язки української інтелігенції з провідними зарубіжними культурно-

мистецькими центрами діаспори. Так, організовано спільне культурно-мистецьке підприємство «Кобза»; серед організацій, які в Україні плідно співпрацюють із закордонним українством, можна назвати Світовий конгрес українців, що об'єднує та координує діяльність українських громад у діаспорі й репрезентує щонайменше 20 млн українців у світі, товариство «Україна-Світ», що має розгалужену мережу філій в Україні та партнерських організацій за кордоном; спеціалізовану громадську організацію УВКР (Українська Всесвітня Координаційна Рада).

Зміцнення зв'язків народу України з українцями усього світу – це духовний міст єднання, який сприятиме взаєморозумінню між народами, зміцненню зв'язків із прабатьківщиною та забезпечить об'єднання зусиль світового українства в розбудові Української держави, її культури та мистецтва.

Л. Шепітько

Діаспора (від грец. – розсіювання) – розселення частини етносу поза межами своєї країни чи етнічної території.

1. У який спосіб українські громади в різних країнах зберігають і підтримують культурні традиції рідної землі?
2. Зазначте види образотворчого мистецтва, мистецькі стилі й напрями, які розвивались у творчості митців української діаспори.
3. Назвіть зарубіжних композиторів і співаків українського походження, які уславилися на весь світ своїми досягненнями.
4. Розкажіть про діяльність театрів української діаспори.
5. За допомогою різних джерел (преси, інтернету) дослідіть інформацію про інноваційний театр Р. Віктюка, проаналізуйте його репертуар, стиль режисера.
6. Дослідіть творчість митців, що є вихідцями з української землі, їхній внесок у розвиток кіномистецтва різних країн (за вибором: К. Лучко, Дж. Паланс та ін.).
7. Колективна робота. Створіть альбом «Імена славетних українців у світовому мистецтві».

УЗАГАЛЬНЕННЯ РОЗДІЛУ IV

Організуйте та проведіть конференцію «Українська художня культура XX ст.». Доповіді-презентації груп за напрямами («Образотворче мистецтво», «Музична культура», «Театральна культура», «Кінематограф») збагатіть візуальними матеріалами, музичними фрагментами, власними інсталяціями.

Панорама мистецтв

1

2

3

4

4. За поданими фрагментами визначте твір візуального мистецтва, епоху його створення, а по можливості, й автора.

3. Що об'єднує ці картини? Назвіть їхніх авторів.

2. Розкрийте внесок зображених на світлинах діячів у розвиток української художньої культури.

1. Назвіть зображені на світлинах будівлі. Яка їх роль у розвитку української художньої культури?

1

2

3

4

4. Поставте пам'ятки архітектури й скульптури у хронологічному порядку виникнення художніх стилів.

3. Яка ідея об'єднує подані зображення?

2. Які інструменти були поширені в античних містах Північного Причорномор'я, в Київській Русі за козацько-гетьманської доби? Який із зображених музичних інструментів – «зайвий»? Чому?

1. Назвіть театри, що на фотоілюстраціях. Який з них має статус національного?

Таблиця-узагальнення до розділу І

«ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI ст.»

Період	Дохристиянська доба	Княжа доба	Польсько-литовська доба
Складники	Первісна культура, культура слов'ян, скіфів, греків	Культура Київської Держави	Культура Галицько-Волинського князівства
Впливи	Вплив античності	Вплив Візантії	Вплив європейського Відродження
Основні види мистецтва	Трипільська кераміка й пластика; декоративно-ужиткове мистецтво, музичний фольклор, обрядовий театр східних слов'ян; скіфське золотарство; архітектура, скульптура, монументальний живопис, вазопис	Храмова архітектура, монументальний живопис, іконопис, рукописна книга, хорова музика, інструментальне музикування, мистецтво скоморохів	Сакральна і світська архітектура, скульптура, іконопис, портретний живопис, книжкова графіка, хорова музика (партесний спів)
Мистецькі домінанти	Скіфська золота пектораль, руїни Херсонеса, Збруцький ідол	Софійський собор, ікона Володимирської Богоматері, «Остромирове євангеліє»	Хотинський, Луцький, Мукачівський та ін. замки, ансамбль Успенської церкви і будинок Корнякта, ікона «Юрій-Змієборець», «Пересопницьке євангеліє»

Таблиця-узагальнення до розділу II

«ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII–XVIII ст.»

Історичні передумови	
Утворення козацько-гетьманської держави, боротьба за національну незалежність	Вплив православної церкви на Лівобережжі й католицької – на західних землях

Ознаки провідного стилю – б а р о к о		
Напруженість і експресивність художнього світосприймання; різкі контрасти, метафоричність	Посилення ролі держави й церкви в розвитку мистецтва; поєднання релігійних і світських мотивів, образів	Динамізм, мінливість художніх форм; пишність, барвистість вираження ідей та образів, багатство декору

Мистецькі домінанти		
Архітектура, скульптура	**Живопис, графіка**	**Музика, театр**
Кам'яні храми: східна (ансамбль Києво-Печерської лаври, Андріївська церква, Троїцький і Преображенський собори) та західна (собор Св. Юра, Почаївська лавра) школи. Світські споруди: будинок Я. Лизогуба, Маріїнський палац	Монументальні розписи в храмах. Ікони (зокрема, «Покрови»). Парсуна. Народна картина («Козак Мамай»). Гравюри (дерево- та мідерит)	Основні жанри: дума та історична пісня; кант і пісня-романс; хоровий концерт. Музичні цехи, «троїсті музики». Вертеп, шкільна драма (інтермедії)

Провідні митці		
Архітектори, скульптори	**Іконописці, гравери**	**Композитори, драматурги**
С. Ковнір, І. Григорович-Барський, Б. Меретин, Г. Гофман, Й. Пінзель, Й. Пфістер	Й. Кондзелевич, І. Руткович, О. й Л. Тарасевичи, Г. Левицький, І. Щирський	Г. Сковорода, М. Березовський, А. Ведель, Д. Бортнянський, Ф. Прокопович Я. Гаватович

Таблиця-узагальнення до розділу III

«УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА XIX ст.»

Історичні передумови	
Соціальні й національні утиски в умовах бездержавності	Розвиток науки та освіти, культурно-просвітницька діяльність інтелігенції на Лівобережжі, духовенства – на західних землях

Ознаки провідних стилів		
Класицизм	Романтизм	Реалізм
Орієнтація на античне мистецтво, канони Ренесансу	Зверненість до духовного світу людини, минулого, міфології і фольклору, поетизація довкілля	Правдиве відображення дійсності в образах самої дійсності

Мистецькі домінанти		
Архітектура, скульптура	Живопис, графіка	Музика, театр
Київський університет і Володимирський собор; Потьомкинські сходи й Одеський залізничний вокзал; Львівська опера; пам'ятники графу Рішельє, князю Володимиру Великому	Розвиток жанрів пейзажу, портрета, побутового. Поява тиражної графіки. Поширення народних художніх промислів	Створення національної композиторської школи, розвиток основних музичних жанрів, театр «Руська бесіда», «театр корифеїв»

Провідні митці		
Архітектори, скульптори	Художники	Композитори, актори
В. Беретті, В. Шретер, І. Мартос, Л. Позен, Г. Вітвер	Т. Шевченко, В. Штернберг, С. Світославський, М. Пимоненко	М. Вербицький, М. Лисенко, М. Старицький, брати Тобілевичи

Таблиця-узагальнення до розділу IV

«УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА XX ст.»

Етапи розвитку художньої культури			
Модерністські шукання поч. XX ст.	Ідеологічний тиск 30–50-х рр.	Творчість шістдесятників, андеґраунд	Національно-культурне піднесення в умовах незалежності, net-культура
Основні художні напрями і стилі			
Модерн, абстракціонізм	**Соціалістичний реалізм**	**Різні стилі**	**Стилі «нео-...» (необароко та ін.)**
Мистецькі домінанти			
Архітектура, скульптура	**Живопис, графіка**	**Музика**	**Театр, кіно**
Будинок з химерами, Полтавське земство, «Ластівчине гніздо», стадіон «Донбас-арена»; пам'ятники Т. Шевченку	Полотна авангардистів, жанри: історичний, натюрморт тощо. Книжково-журнальна графіка	«Щедрик» (в обробці М. Леонтовича), «Камерна симфонія № 3» (Є. Станкович), «Червона рута» (В. Івасюк)	Вистави «Молодого театру», к/ф: «Земля», «Тіні забутих предків», «У бій ідуть тільки старики»; «козацький» мультсеріал
Провідні митці			
Архітектори, скульптори	**Художники, графіки**	**Композитори**	**Актори, режисери**
В. Городецький, В. Кричевський, О. Архипенко, І. Кавалерідзе, Л. Молодожанин	О. Мурашко, К. Малевич, М. Бойчук, Г. Нарбут, М. Примаченко, В. Зарецький, І. Марчук	Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, С. Людкевич, Є. Станкович, П. Майборода В. Івасюк	Лесь Курбас, О. Довженко, І. Миколайчук, С. Параджанов, В. Дахно, Б. Ступка, Р. Віктюк

ЗМІСТ

Передмова 3

Розділ І.
Художня культура України від найдавніших часів до кінця XVI ст. 4
Вступ 6
Образотворче мистецтво 8
Музична культура 27
Театральна культура 36

Розділ ІІ.
Художня культура України XVII–XVIII ст. 42
Вступ 44
Образотворче мистецтво 46
Музична культура 66
Театральна культура 75

Розділ III.
Українська художня культура XIX ст. 80
Вступ 82
Образотворче мистецтво 86
Музична культура 107
Театральна культура 113

Розділ IV.
Українська художня культура XX ст. 120
Вступ 122
Образотворче мистецтво 125
Музична культура 154
Театральна культура 168
Кіномистецтво 177
Художня культура української діаспори 188

Панорама мистецтв (узагальнення вивченого) 200
Таблиці-узагальнення 202